

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

HÂCİBÎ VE ŞERH-İ LUC CETU'L-ESRÂR
(METİN-İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Burçak BİNGÖL

Danışman
Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Ağustos-2018
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

HÂCİBÎ VE ŞERH-İ LUC CETU'L-ESRÂR
(METİN-İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Burçak BİNGÖL

Danışman
Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Ağustos-2018

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Yusuf ÖZ danışmanlığında Burçak BİNGÖL tarafından hazırlanan “Hâcibî ve Şerh-i Luccetu’l-Esrâr (Metin-İnceleme)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Yüksek lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

29/08/2018

(İmza)

Prof. Dr. Yusuf ÖZ (Başkan) ✓

.....

(İmza)

Dr. Öğretim Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN

(İmza)

Dr. Öğretim Üyesi Fahrettin COŞGUNER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 2018

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL/ AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Hâcibî ve Şerh-i Luccetu’l-Esrâr (Metin-İnceleme)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan eder ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Burçak BİNGÖL

ÖNSÖZ

Bu çalışma Nureddîn ‘Abdurrahmân-i Câmî’nin eserleri dışında yalnızca manzumeleri, özellikle kasidelerinin şerhleri ve Türkçe tercümelerini tespit etmek amacıyla tercih edilmiştir. Daha önce Câmî ve eserleri ve bunların Türkçe tercüme ve şerhleri üzerinde yapılmış çalışma ve yayınlarda tezimize konu olan kasidelerin şerhlerine şârihleriyle birlikte işaret edilmiş, ancak bunların tam olarak tespit edilmediği kanaati hâsıl olmuştur. Bu noktadan hareketle ön araştırmalarımızda Câmî’nin *Luccetu’l-Esrâr* adını verdiği kaside üzerine farklı şârihler tarafından şerhlerin yapıldığı ve bu kasideye gösterilen teveccühün günümüze kadar uzandığı görülmüştür. Çalışmanın hazırlık safhasında *Luccetu’l-Esrâr*’ın, Câmî’nin meşhur kasidelerinden biri olduğu, Türkçe şerhlerin daha çok bu kaside üzerine yazıldığı ve ilk şerhin de Hâcibî tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tespit üzerine diğer şerhleri de tespit etmek ve bu eserleri şârihleri ile birlikte tanıtmak amacıyla çalışmamız, *Hâcibî ve Şerh-i Luccetu’l-Esrâr (Metin-İnceleme)* adıyla belirlenmiştir.

Luccetu’l-Esrâr, Câmî’nin *Fâtihatü’ş-Şebâb* isimli divanında geçen yüz beyitten ibaret bir kaside olup Câmî’nin özellikle mesnevilerinde saygısını beyan ettiği hamse şairlerinden Emîr Husrev-i Dihlevî’nin (ö.1234) Deryâ-yı Ebrâr kasidesine nazire olarak yazılmıştır. Çalışmamızda bu kasidenin Karslı Hâcibî tarafından yazılmış şerhi, iki nüshası üzerinden metin neşri usulleriyle aktarılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ile iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem ile ilgili pek çok çalışmada bilgi verilmiş olduğundan hayatı ve eserleri üzerinde ayrıntılı biçimde durulmamış, hayatı kısaca özetlenerek şairin Türkçe şerhleri ve tercümeleri yapılmış eserleri ile ilgili olarak tespit edilen Türkçe şerhler, tercüme ve diğer çalışmalar belirtilmiştir. Câmî’nin bu kısımda yer alan eserleri, şekil ve muhtevalarına göre manzûm, mensûr-manzûm, nazım şerhleri, gramere dâir eserler, dinî ilimlere dâir eserler, tasavvufa dâir eserler olarak altı başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar altında Câmî’nin yalnızca Osmanlı döneminde tercüme ve şerhleri yapılmış eserlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Hâcibî’nin hayatı, eserleri, *Luccetu’l-Esrâr Şerhi* ve bu şerhin nüshaları hakkında bilgi verilmiş; aynı kaside üzerine tespit edebildiğimiz diğer

şerhler, tercümelemler ile şârih ve mütercimlemleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısmın başında şerh geleneğimize ve bu geleneği oluşturan usuller hakkında genel ve özet halde bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Luccetu'l-Esrâr şârihlerinin şerh usullerine örnek olmak üzere söz konusu kasideye ait ilk beytin şerh metinlemleri aktarılmıştır. Bu bölümün son başlığında da Luccetu'l-Esrâr'ın Farsça metnini ihtiva eden bazı nüshalarının kütüphane kayıtları verilmiştir.

İkinci bölümde Luccetu'l-Esrâr şerhinin tespit edilebilen iki nüshası üzerinden kurulan metni transkripsiyonlu olarak nüsha farklılıklarıyla birlikte verilmiştir. Metin kurulumunda istifade ettiğimiz nüshalardan biri Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3893 numarada, diğeri Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 889 numarada kayıtlıdır. Çorum nüshası sondan eksik olduğu için Milli Kütüphane nüshası metne esas nüsha olarak belirlenmiştir. Milli Kütüphane nüshasının satır ve sayfa değışimleri parantez içinde sayfa ve satır numaralarıyla, Çorum nüshasının ise yalnızca sayfaları köşeli parantez içinde verilmiştir. Nüsha farklılıkları dipnot kısmında, eser dışında kalan Türkçe, Farsça, Arapça manzum parçalar, hadisler, veciz sözler vs. tercümeleriyle beraber ayrıca metnin sonunda “Şerhin Kaynakları” başlığı altında verilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda “Lügatçe” kısmı verilmiş ve burada şerhte geçen Farsça kelimeler, şârihin verdiği karşılıklar ile birlikte alfabetik olarak sıralanmıştır.

Bu çalışmamızla daha önce üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan Hâcibî'nin Luccetu'l-Esrâr şerhi tanıtılmış ve Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Molla Câmî'nin kasidesine yapılmış bu şerh de Farsça edebî metinler ve şerh geleneğimize konusuna ilgi duyanların dikkatine sunulmuştur. Şerh metninin yazımında başta verilen transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

Böyle bir çalışma yapmamı öneren ve yardımını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Öz'e müteşekkirim. Maddi manevi desteğıyle yanımda olan anne babama, birçok konuda beni yüreklendiren manevi ablalarım Ayşe Bayram ve Ayla Çakır'a, benim kadar çalışmamı tamamlamamı isteyen, her fırsatta teşvik eden dostlarım Emine Zeytinlu, İklim Bayezit ve Nilgün Yıldız'a ve en minik destekçim, yeğenim Naz Kırak'a teşekkür ediyorum.

Burçak BİNGÖL

ÖZET

Bingöl, Burçak, “Hâcibî ve Şerh-i Luccetu’l-Esrâr (Metin-İnceleme)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışmada XV. yüzyıl şairi Câmî’nin Luccetu’l-Esrâr isimli kasidesinin Hâcibî tarafından yapılan şerhinin iki nüsha üzerinden metni hazırlanmış, bununla birlikte aynı kaside üzerine yazılmış diğer şerhler ve şârihleri ile bugüne kadar yapılmış sekiz şerh ve bir manzum tercümesi tanıtılmıştır. Bu şârihlerden biri de Hâcibî’dir. XIX. yüzyılda yaşayan ve nisbesinden Karslı olduğu anlaşılan Hâcibî, bibliyografik kaynaklarda fazla anılmaz. Eserleri hakkında verilen bilgiler de tashihe muhtaçtır. Ancak Hâcibî’nin Kars, Erzurum gibi şehirlerin edebî meclislerinin önemli bir şahsiyeti olduğu âşikârdır. Hâcibî, bu kasideyi şerhetmekle Câmî’nin yalnızca aynı zamanda Osmanlı kültürünün de başkenti olan İstanbul’da takip edilmediğini, Osmanlı topraklarının en ücra köşelerinde aynı saygınlığa sahip olduğunu göstermiştir. Yazılan şerhler ve tercüme büyük bir külliyat oluşturmaktadır. Özellikle çalışmaya konu olan kasidesinin, şârihlerini, mensup olduğu şehirleri dikkate alarak Anadolu’nun batısından doğusuna, edebî meclislerde okunan metinlerden olduğu ifade edilmelidir. Bu şerhlerin ve tercümelerin çeşitliliği, Osmanlı kültürünün Câmî’nin dinî, ahlâkî, tasavvufî, edebî ve ilmî bütün eserlerinden beslendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Câmî, Luccetu’l-Esrâr, Hâcibî, Sâbit Mehmed Paşa, Kars

ABSTRACT

BİNGÖL, Burçak. “Hajibi and Lujjat al-Asrar’s commentary” (Text-Analysis), Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

In this study, the text about the commentary of Hajibi’s Lujjat al-Asrar”, the qasida which was written by Jami, a poet of 15th century has been prepared over two copies and besides other commentaries of the same qasida and their commentators, eight commentaries which have been written until today and a poetic translation have been introduced. One of these commentators is Hajibi. Hajibi who lived in the 19th century and was from Kars as it is understood from his affiliation is not referred much in bibliographic sources. The information given about his works also requires correction. However it is clear that Hajibi is an important figure of literal communities of the cities such as Kars, Erzurum. Hajibi has showed by paraphrasing this qasida that not only Jami has been followed in Istanbul which was the capital of Ottoman territory. These commentaries and translations constitute a great collection of works. It must be stated that this qasida which is the subject of this study is one of the texts read in the literal communities from west to east of Anatolia when the home towns of the commentators are taken into consideration. The diversity of these commentaries and translations shows that the Ottoman culture has been fed from all religious, moral, sufistic, literary and scientific works of Jami.

Keywords: Jami, Lujjat al-Asrar, Hajibi, Sabit Mehmed Pasha, Kars.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
CÂMÎ: HAYATI, ESERLERİ ve TÜRK EDEBİYATINDAKİ YERİ	1
1. Hayatı	1
2. Eserleri	2
3. Câmî'nin Şerh ve Tercüme Edilen Eserleri ve Eserleri Üzerine Yapılan Yayınlar	3
3.1. Manzum Eserleri	3
3.1.1. Divanlar	3
3.1.2. Mesneviler	3
3.1.2.1. Silsiletu'z-Zeheb	3
3.1.2.2. Salamân u Absâl	3
3.1.2.3. Tuhfetu'l-Ahrâr	4
3.1.2.4. Subhatu'l-Ebrâr	4
3.1.2.5. Yusuf u Zuleyha.....	4
3.1.2.6. Leylâ vu Mecnûn	5
3.1.2.7. Hirednâme-i İskenderî	5
3.1.2.8. İ'tikâdnâme	5
3.2. Mensur-Manzum Eserleri	5
3.2.1. Bahâristân.....	5
3.2.2. Risâle-i Tercüme-i Kelimât-i Kudsiye	6
3.2.3. Risâle Der Şerh-i Rubâ'ıyyât	6
3.2.4. Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî	6
3.3. Edebî İlimlere Dâir Eserleri	6
3.3.1. Risâle-i Sagîr Der Mu'ammâ	6
3.3.2. Risâle-i 'Arûz	7
3.3.3. Risâle-i Mûsikî	7
3.4. Gramere Dâir Eserleri	7
3.4.1. Fevâidu'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye.....	7

3.5. Dinî İlimlere Dâir Eserleri.....	7
3.5.1. Tefsir (Tefsîru'l-Kur'ân).....	7
3.5.2. Şevâhidü'n-Nubuvve.....	8
3.5.3. Tercume-i Erba'în Hadîs (Çihil Hadîs).....	8
3.6. Tasavvufa Dâir Eserleri.....	8
3.6.1. Nefehatu'l-Uns min Hazarâti'l-Kuds.....	8
3.6.2. Ser-rişte-i Tarîk-i Hâcegân.....	9
3.6.3. Risâle-i Durretu'l-Fâhire.....	9
3.6.4. Levâyih.....	9
3.6.5. Risâle Fi'l-Vucûd.....	9
3.6.6. Şerh-i Fusûsu'l-Hikem.....	10
3.6.7. Kasîde-i Luccetu'l-Esrâr.....	10
3.6.8. Kasîde-i Cilâu'r-Rûh.....	10
4. Molla Câmî ve Türk Edebiyatındaki Yeri.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂCİBÎ HAYATI ve ESERLERİ

1. Hayatı.....	15
2. Eserleri.....	16
2.1. Dîvân.....	16
2.2. Hediyetü's-Sıbyân.....	18
2.3. Risâle-i Fenn-i Ferâ'iz.....	18
2.4. Şerh-i Cilâu'r-Rûh.....	18
2.5. Şerh-i Manzûme-i Lâmi'î.....	19
2.6. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ.....	19
2.7. Terceme-i Târih-i Nâdir Şâh.....	19
2.8. Tercüme-i Cihân-nümâ.....	20
2.9. Şerh-i Luccetu'l-Esrâr.....	20
3. Huccetu'l-Ahrâr Şerh-i Luccetu'l-Esrâr.....	20
3.1. Şerhin Nüşhaları.....	21
3.1.1. Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 3893/1 numarada kayıtlı nüsha.....	21
3.1.2. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 889/4 numarada kayıtlı nüsha.....	21

3.2. Luccetu'l-Esrâr'a Yazılan Diğer Şerhler ve Tercümelere	23
3.2.1. Mehmed Sabri Efendi ve Şerhi	23
3.2.2. Seyyid Mehmed Sâlih ve Muhcetu'l-Ebrâr.....	24
3.2.3. Necîb b. Mehmed ve Şerh-i Kaşîde-i Luccetu'l-Esrâr'ı	27
3.2.4. Yusuf el-Vâiz ve Tuhfetu'l-Vuzerâ.....	29
3.2.5. Ahmed Râşid ve Terceme-i Manzûme-i Luccetu'l-Esrâr	29
3.2.6. Abdullah Develioğlu ve Fulku'l-Ebhâr fi Şerhi Luccetu'l-Esrâr.....	29
3.2.7. M. Arif Karakaya Cennet Anahtarı (Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi)	32
3.2.8. Mehmet Ali Özkan ve Sırlar Denizi.....	33
3.3. Luccetu'l-Esrâr Nüshaları	34
4. Hâcibî'nin Şerh Usûlü ve Şerhin Muhtevası.....	35
5. Şerh Metni Aktarılırken İzlenen Yol.....	40

İKİNCİ BÖLÜM
HUC CETU'L-AHRÂR ŞERH-İ LUC CETU'L-ESRÂR
METİN

Huccetu'l-Ahrâr Şerh-i Luccetu'l-Esrâr	41
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞERHİN KAYNAKLARI (ÂYET-İ KERİMELE, HADİS-İ ŞERİFLER,
TÜRKÇE, ARAPÇA, FARŞA MANZUM PARÇALAR)

1. Âyet, Hadîs, Hikmetli Söz.....	104
2. Arapça Şiirler	105
3. FarşA Şiirler	106
4. Türkçe Şiirler	119
LÜGATÇE	123
SONUÇ	141
KAYNAKÇA.....	142

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Kısa sesliler :	— : a, e ; — : ı, i ; — : o, ö, u, ü		
Uzun ünlüler :	آ, ا — , ی — : â ; و — : û ; ی — : î		
Sessizler :			
ء :	‘	ص :	ş
ب :	b	ض :	z
پ :	p	ط :	ṭ
ت :	t	ظ :	ẓ
ث :	s	ع :	‘
ج :	c	غ :	ğ
چ :	ç	ف :	f
ح :	ḥ	ق :	q
خ :	ḫ	ک :	k, ñ
د :	d	گ :	g
ذ :	z	ل :	l
ر :	r	م :	m
ز :	z	ن :	n
ژ :	j	و :	v
س :	s	ه :	h
ش :	ş	ی :	y

Vâv-ı ma‘dûle: -^v- (Okunmayan vav)

Ör. خواهر : ḥ^vāher, خویشتن : ḥ^vişten, خواب : ḥ^vāb, خواهی : ḥ^vāhî.

Terkip halindeki isim ve lakapların cüzleri ayrı ayrı değil, bitişik yazılmıştır.

Ör. ‘Abdurrahmân, Nizâmeddîn.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
bibl.	: Bibliyografya
bk.	: Bakınız
bs.	: baskı
C	: Cilt
	: orum nüşhası
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
KKÜ	: Kırıkkale Üniversitesi
M	: Milli Kütüphane nüşhası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Numarası
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

CÂMÎ: HAYATI, ESERLERİ ve TÜRK EDEBİYATINDAKİ YERİ

1. Hayatı

Çok yönlü edip, şair ve müellif olan Câmî, Molla Câmî ismiyle tanınır. Lakabı, İmaduddîn, künyesi Nûreddîn ‘Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Ahmed b. Muhammed-i Câmî’dir. Afganistan’ın Herat vilayetinde, Câm şehrinin Harcird kasabasında, hicri 23 Şaban 817 (7 Kasım1414) tarihinde doğmuştur. Doğum yeri olan Câm ve şeyhi Ahmed-i Câmî’ye (ö. 536/1141) saygısına nisbetle şiirlerinde Câmî mahlasını kullanmış ve bu mahlasıyla anılmıştır.¹

Câmî, ilk tahsilini dönemin saygın âlim ve din büyüklerinden olan babası Nizâmeddîn Ahmed’in yanında başlamıştır. Babası 1420 yılında Nizamiye Medresesi’ne müderris olarak atanınca kendisi de babasıyla birlikte Herat’a giderek öğrenimini bu medresede sürdürmüş, Mevlânâ Cunejd-i Usûlî, ‘Alî es-Semerkandî ve Şahabeddîn Muhammed el-Câcermî gibi dönemin bilginlerinden dersler almıştır.²

Câmî, Nizâmiye Medresesi’nde aldığı eğitimle yetinmemiş, Uluğ Bey’in hükümranlılığı döneminde Semerkand’a giderek Uluğ Bey Medresesi’nde Bursalı Kadızâde-i Rûmî’den riyaziyyât dersleri almıştır. Dokuz yıl sonra Herat’a dönmüş ve genç yaşta Herat bölgesinin seçkin ve saygın âlimlerinden biri kabul edilmiştir.³

Câmî, tasavvufa meyilli bir mizaca sahip olması münasebetiyle Hoca Muhammed Pârsâ gibi dönemin önemli mutasavvıflarıyla tanışmış,⁴ zamanın büyük mutasavvıfı ve Nakşibendi şeyhi Kaşgarlı Sa‘duddîn’e intisap etmiş ve onun kızıyla da evlenerek şeyhinin vefatına kadar onun yanından ayrılmamıştır.⁵ Şeyh Sa‘duddîn’in vefatından sonra Semerkand’a giderek üzerinde, diğer Nakşibendi şeyhlerinden daha fazla etkisi olan Hâce ‘Ubeydullâh-i Ahrâr’a intisap etmiştir.⁶

¹ Asaf Halet Çelebi, *Molla Câmî*, Hece Yay., bs. 2, Ankara, 2012, s. 13-14.

² Ömer Okumuş, “Câmî”, *DİA*, C: 7, s. 94.

³ Ali Asgar Hikmet, *Camî, Hayatı ve Eserleri*, Çev. M. Nuri Gençosman, MEB., bs. 2, Ankara, 1963, s. 67.

⁴ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 23.

⁵ Abdüllatif Uyar, “Câmî”, *Menkâbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekât Yayınevi Cilt 1, İstanbul, 1983, s. 206.

⁶ Ömer Okumuş, “Câmî”, *DİA*, C: 7, s. 94.

Herat'ın 1469 senesinde Hüseyin Baykara'nın eline geçmesiyle Herat'a dönen Câmî burada başta Sultan Hüseyin Baykara olmak üzere, sultanın veziri ve dönemin meşhur âlim ve şairi Ali Şîr Nevaî ve Ahmed Süheylî gibi ileri gelenlerle yakın dostluk kurmuştur. 1472 yılında hac vazifesini eda etmek üzere uzun bir seyahatta bulunarak hac vazifesini yerine getirmiştir. Hac dönüşünde Halep'te bulunduğu sırada, Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet tarafından saraya davet edilmiş, ancak bu davete icabet gerçekleşmemiştir.⁷

Hac vazifesini eda ettikten sonra Hüseyin Baykara'nın kendisi için inşa ettirdiği medresede, Arap dili ve edebiyatı, hadis, tefsir gibi dersler veren Câmî, 22 Kasım 1492 yılında hastalanarak 27 Kasım 1492 tarihinde vefat etmiştir.⁸

2. Eserleri

Câmî, yazdığı eserlerle şöhreti İran, Afganistan, Irak, Suriye, Anadolu, Balkanlar, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya'ya kadar uzanmış, özellikle eserleriyle Osmanlı'da büyük bir hürmet görmüştür. Bu saygı daha çok Câmî'nin tasavvufî eserlerinden kaynaklanır. Eserleriyle İslam dünyasında kalıcı izler bırakan Câmî, 50'ye yakın eser kaleme almıştır. Başta *Nefehâtu'l-Uns* ve *Bahâristan* olmak üzere manzum ve mensur eserleri, çeşitli risaleleri gerek Osmanlı döneminde gerekse günümüzde defalarca Türkçeye tercüme edilmiştir.

İranlı âlim, şair ve mutasavvıf Molla Câmî'nin klâsik Türk edebiyatına tesiri sanılandan çok daha fazla ve dâimî olmuştur. Câmî, özellikle din ve tasavvuf konularında klâsik şairlerimiz tarafından üstat kabul edilmiş ve eserleri defalarca Türkçeye tercüme edilmiştir. Burada Câmî'nin birçok yayın ve çalışmada zikredilen ve tanıtılan eserleri⁹ üzerinde durulmayacak, yalnızca Türkçeye çevrilen ve şerhedilen eserleri zikredilecektir.

⁷ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 33-34.

⁸ Kadir Turgut, "*Molla Abdurrahman Câmî, Hayatı, Eserleri ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Güleriyüz, İstanbul, 2013, s. 24-25.

⁹ Câmî'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi ve kaynakça için bk. Ali Asgar Hikmet, *age.*; Asaf Halet Çelebi, *age.*; Kadir Turgut, *agt.*

3. Câmî'nin Şerh ve Tercüme Edilen Eserleri ve Eserleri Üzerine Yapılan Yayınlar

3.1. Manzum Eserleri

3.1.1. Divanlar

Câmî'nin 3 divanı vardır. Gençlik yıllarına ait şiirlerini kapsayan *Fâtihatü'ş-Şebâb*'ın nazmı 884/1479 yılında tamamlanmıştır. Bu divan 1284 (1867) yılında İstanbul'da basılmıştır. *Vasîtatü'l-'İkd* adlı divanı orta yaş dönemi şiirlerini kapsamaktadır. Nazmı 894/1489 yılında tamamlanmıştır. Son divanı, *Hâtimetü'l-Hayât* 896/1491 yılında nazmedilmiş olup yaşlılık döneminde kaleme aldığı şiirlerinden oluşur. Her üç divan birlikte *Dîvân-i Mollâ Câmî* adıyla (Matbaa-i Vezirhan, 1284 ve Fethi Demir Matbaası, 1955) İstanbul'da basılmıştır.

3.1.2. Mesneviler

Câmî, beş mesnevisini Genceli Nizâmî ve Emîr Husrev-i Dihlevî'nin hamselerine nazire olarak nazmetmiş, daha sonra bunlara ek olarak, *Silsiletü'z-Zeheb* ve *Subhatü'l-Ebrâr*'ı ilave ederek yedi mesnevisine *Heft Evreng* adını vermiştir.¹⁰

3.1.2.1. Silsiletü'z-Zeheb:

Üç defter ve toplamda 7200 beyitten ibarettir. Eser, felsefî, ahlâkî ve dinî konuları kapsamaktadır. Sultan Hüseyin Baykara'ya ithâfen 890 (1485) yılında nazmedilmiştir.¹¹ Eserin üçüncü defteri üzerine Yaşar Yeşim Öngür tarafından, *Câmî'nin Silsiletü'z-Zeheb Adlı Mesnevisinin Üçüncü Defteri (Çeviri-İnceleme)* adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmış ve mesnevinin üçüncü defterinin tercümesi yapılmıştır (KKÜ SBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kırıkkale 2014).

3.1.2.2. Salamân u Absâl:

Mesnevi Akkoyunlu Sultan Yakup Bey adına 884-886 (1479-1481) ithaf edilmiştir.¹² Bu mesnevî, Lâmi'î Çelebî tarafından yine eklemelerle birlikte tercüme ve şerh şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. Lâmi'î'nin bu eseri üzerine Erdoğan Uludağ tarafından "Vak'aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi'î'nin Salamân u Absâl isimli Mesnevisi -İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme-" adıyla doktora tezi hazırlanmış (Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1997) ve çalışma kitaplaştırılarak yayınlanmıştır (Lâmi'î Çelebi, *Salâmân ve Absâl*, haz. Erdoğan Uludağ, Büyüyen Ay

¹⁰ Ali Asgar Hikmet, *age.*, s. 209

¹¹ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 56

¹² Ali Asgar Hikmet, *age.*, s. 213-214.

Yayınları, İstanbul 2013). Bu mesnevinin Addülvahab Tarzi tarafından yapılan çevirisi MEB.nca birçok kez yayınlamıştır.

3.1.2.3. Tuhfetü'l-Ahrâr:

Nizâmî'nin *Mahzenu'l-Esrar* ve Emîr Husrev-i Dihlevî'nin *Matla'ü'l-Envâr* adlı mesnevilerine bir nazire olarak 886 (1481) yılında yirmi makale halinde nazmedilmiştir. Eser, Şem'î Şem'ullah (1000/1592) tarafından Türkçe şerh edilmiştir.¹³ Bu mesnevi üzerine Yusuf Öz tarafından “*Câmî, Tuhfetü'l-Ahrar ve Türkçe Çevirisi*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmış (Ankara Üniversitesi SBE, Ankara,1990), çalışma daha sonra kitaplaştırılarak *Sufilere Armağan, Tuhfetü'l-Ahrar* adıyla farklı yayınevleri tarafından basılmıştır.

3.1.2.4. Subhatu'l-Ebrâr:

Kırk bölümden oluşan bu mesnevi, 889 (1484) yılında nazmedilmiştir. *Subhatu'l-Ebrâr*, Şem'î Şem'ullah tarafından 1009 (1600) yılında şerh edilmiştir. Eser hakkında, Hicabi Kırlangıç tarafından *Câmî'nin Subhatü'l-Ebrâr Mesnevisi ve Çevirisi*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmış ve mesnevinin Türkçe çevirisi verilmiştir (Ankara Üniversitesi SBE Ankara, 1989). Çalışma daha sonra kitaplaştırılarak *İyilerin Tesbihi (Subhatü'l-Ebrâr)* adıyla Kurtuba Yayınları arasında 2011 ve 2012 yıllarında iki kez basılmıştır.

3.1.2.5. Yusuf u Zuleyha:

Câmî'nin eserleri içerisinde en tanınmış ve üzerinde en fazla çalışma ve yayın yapılanıdır. Mesnevi 888 (1483) yılında nazmedilmiştir.¹⁴ Yusuf u Züleyha adıyla İstanbul'da basılmıştır (Matbaa-i Gülşen-i Muhammedî, 1876). Eser, *Tercüme-i Yusuf u Zeliha* adıyla Ref'et tarafından tercüme edilmiştir (Şeyhzâde Fehmi Efendi Matbaası, İstanbul, 1290/1874). Mesnevi daha sonra Ali Nihat Tarlan tarafından *Beşinci Taht: Yusuf ve Züleyhâ* adıyla tercüme edilmiştir. Ali Nihad Tarlan'ın bu çevirisi Farsça metin ve Ayasofya Kütüphanesi 3898 numaradaki Farsça yazma nüshasının tıpkıbasımı ile birlikte Günay Kut tarafından yayımlanmıştır (Cambridge 2003). Eser üzerinde Recep Demir, *Hatayî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*” adıyla (Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2006) doktora tezi yapmıştır.

İsmet Şanlı, “Mollâ Câmî'nin Yusuf u Züleyha'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi”, *Turkish Studies*, C: 5/1, Yıl: 2010, s. 1328-1345.

¹³ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 58.

¹⁴ Ali Asgar Hikmet, *age.*, s. 221-222.

3.1.2.6. Leylâ vu Mecnûn:

Konusu itibarıyla birçok İranlı, Türk ve Arap şair tarafından işlenen Leylâ vu Mecnûn konusu, Câmî tarafından da kaleme alınmıştır. Eser, 889 (1484) yılında telif edilmiştir. Araştırmalarımız sonucunda bu mesnevinin Türkçe tercüme ve şerhine tesadüf edemedik ancak Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn konusunun işlendiği çok sayıda çalışmada Câmî'nin bu mesnevisine değinilmiştir. Agah Sırrı Levend'in *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* adlı çalışması (TTK Basımevi, Ankara 1959) konuyla ilgili çalışmalara örnek gösterilebilir.

3.1.2.7. Hırednâme-i İskenderî:

Câmî, bu mesnevisini de Nizâmî'nin aynı konulu mesnevisini örnek alarak yazmıştır. Mesnevî, Câmî'nin eserlerinin mütercimi Bursalı Lâmi'î tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁵ Mesnevî hakkında Elif Aydınbaş tarafından "Molla Câmî'nin Hırednâme-i İskenderîsi -İnceleme-Metin-" adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2015) yapılmıştır.

3.1.2.8. İ'tikâdnâme:

Şeyh Ubeydullah-i Ahrâr'ın oğlunun isteği üzere İslâm kaidelerinin manzum olarak anlatıldığı bir manzum parça olup *Silsiletu'z-Zeheb* adlı mesnevinin birinci defterinin sonunda yer alır. *İ'tikâdnâme* Duhânîzade Velî ve Meliha (Tarıkâhya) Anbarcıoğlu tarafından tercüme edilmiştir. Anbarcıoğlu'nun çevirisi *İ'tikâd-nâme ve Türkçe Çevirisi* adıyla yayınlanmıştır (Necati Lugal Armağanı'ndan ayırbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1969).

3.2. Mensur-Manzum Eserleri:

3.2.1. Bahâristân:

Câmî, ahlâkî ve edebî bir eser olan *Bahâristân*'ı oğlu Ziyâeddin Yusuf'un Arap dili ve edebiyatını öğrenmeğe başladığı dönemde kaleme almış ve 892 (1487) yılında tamamlayarak Sultan Hüseyin Baykara'ya armağan etmiştir. Eser, tertip ve üslûp olarak Sa'dî'nin *Gulistân*'ına benzese de muhteva açısından bu eserden farklıdır. Sekiz bölümden oluşan bu manzum mensur eserin Anadolu'da ilk şerhi Erzincanlı Hızır b. Mustafa tarafından 908 (1502) yılında Arapça olarak yazılmıştır. "Doğu ve Batı dillerinde birçok çalışmaya konu olan *Bahâristân* ile ilgili Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar; eserin

¹⁵ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 60.

tamamının veya bir kısmının asıl metne sadık kalınarak veya adapte edilerek tercümesi, eserin tamamının ya da bir kısmının, özellikle dibâce bölümünün şerhi, eserin tamamı ya da bir kısmının lügatlarının hazırlanması ve müntehatları (seçmeler) vb. şeklindedir.”¹⁶ Baharistan’ın Türkçede dokuz ayrı mütercim tarafından yapılmış çevirisi tespit edilmiştir.¹⁷

3.2.2. Risâle-i Tercüme-i Kelimât-i Kudsiye:

Hız. Ali’nin bazı sözlerinin Câmî tarafından Farsçaya manzum tercümesidir. Bu manzum tercüme, *Sad Kelime-i Hazret-i Ali Tercümesi*, adıyla Mustafa İzzet tarafından Türkçeye çevrilerek basılmıştır (Mühendisoglu Matbaası, İstanbul, 1286 (1869)).

3.2.3. Risâle Der Şerh-i Rubâ‘iyyât:

Câmî, varlığa ve vahdet-i vücûda dair yazdığı rubâîleri yine kendisi şerhetmiştir.¹⁸ Bu şerh, Abdurrahman Acer tarafından *Şerh-i Rubaiyyat* adıyla yayınlanmıştır (Litera Yayıncılık, İstanbul 2014).

3.2.4. Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî:

Câmî’nin, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin ilk iki beytine yazdığı Farsça şerhtir ve *Neynâme* adıyla da anılır. Hoca Neş’et bu risaleyi tercüme etmiş ve yaptığı tercüme, 1846 ve 1847 yıllarında Darü’t-Tıbaatı’l-Amire matbaasınca basılmış, çeviri latin harflerine aktarılarak *Neyin Feryâdı Ney-Nâme* adıyla neşredilmiştir (Sufi Kitap, 2007). Feyzi Halıcı da bir makalesinde bu risaleyi tanıtmıştır (“Molla Câmî’nin Yeni Bulunan Bir Yazma Eseri: Mesnevî’nin İlk İki Beytinin Şerhi”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* İstanbul, 23-28 Eylül, 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1998).

3.3. Edebî İlimlere Dâir Eserleri

3.3.1. Risâle-i Sagîr Der Mu‘ammâ:

Muamma sanatına özet halde değinen bir risaledir. Câmî’nin muammaya dair risaleleri bir araya getirilerek Muslihiddîn Mustafa Surûrî tarafından *Şerh-i Muammiyât-ı Câmî* ismiyle Türkçeye tercüme ve şerh edilmiştir.¹⁹ Bihişti Ramazan

¹⁶ İbrahim Halil Tuğluk, “Türk Edebiyatında Bahârîstân”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 26, S: 1, Elazığ 2016, s. 47.

¹⁷ Eser üzerine yapılan tercüme, seçkiler, şerhler, lügatler ve nazireleri hakkında bk. İbrahim Halil Tuğluk, “Türk Edebiyatında Bahârîstân”, s. 47 vd.

¹⁸ H. Ritter, “Câmî”, *İA*, C: 3, s. 19.

¹⁹ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 65.

Efendi de *Şerh-i Manzûme-i Mu‘ammâ* adıyla yazdığı Türkçe şerhi 977 (1569/1570) yılında tamamlanmıştır.

3.3.2. Risâle-i ‘Arûz:

Câmî’nin aruz ilmine dair bu risalesi, Seyyid Ahmet Safî tarafından *Câm-ı Muzaffer Şerh-i Aruz* adıyla şerhedilmiş ve basılmıştır (İstanbul, 1267).

3.3.3. Risâle-i Mûsikî:

Câmî’nin musiki üzerine 890 (1485) yılında telif ettiği bu risalesi, Rauf Yekta Bey tarafından tercüme edilerek 1328 (1912) yılında basılmıştır.²⁰ Risale ve Rauf Yekta’nın çevirisi üzerine Kenan Verdemir, *Câmî’ye ait Risale-i Musiki’nin Rauf Yekta Bey Tarafından Çevirisi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (İstanbul Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 1998).

3.4. Gramere Dâir Eserleri:

3.4.1. Fevâidu’z-Ziyâiyye fî Şerhi’l-Kâfiye:

İbn Hâcib’in, *Kâfiye* adlı Arap dili gramerine ait eseri, Câmî tarafından oğlu Ziyaeddin Yusuf için 897 (1492) yılında şerh edilmiş ve bu şerhe oğlunun adını vermiştir. Eser, Mollâ Câmî adıyla özellikle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.²¹ Bir ders kitabı olarak okutulan bu eser, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Şerhu’l-Kâfiye*, *Şerh-i Kâfiye*, *Kâfiye Şerhi* ve *el-Fevâ’idu’z-Ziyâiyye* gibi adlarla İstanbul’da defalarca basılmış, Kurt Muhammed Efendi ve Ercan Elbinsoy tarafından tercümeleri yapılmıştır. İclal Arslan tarafından “Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâ’idu’z-Ziyâiyye Adlı Eseri” adıyla doktora tezi hazırlanmıştır (Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2008).

3.5. Dinî İlimlere Dâir Eserleri:

3.5.1. Tefsir (Tefsîru’l-Kur’ân):

Kur’ân’ın Bakara sûresinin 40. ayetine kadar olan kısmın tefsirini şerh etmiştir.²² Eserde, Kur’ân’ın ilk sûresinin tefsirini kapsayan bölümün tenkitli metnini İslam İslamoğlu yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. “*Molla Câmî ve Tefsirinden Fatıha Sûresi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2005).

²⁰ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 65.

²¹ H. Ritter, “Câmî”, *İA*, C: 3, s. 19.

²² Kadir Turgut, *agt.*, s. 50.

3.5.2. Şevâhidu'n-Nubuvve:

Hız. Muhammed, ehl-i beyt, sahabe ve din büyüklerinin hayatının anlatıldığı bir eserdir. 885/1480 yılında yazılmıştır. Câmî'nin Nefahatu'l-Uns'ü gibi biyografik bir eserdir. Lâmi'î Çelebi tarafından tercüme edilmiş ve *Tercume-i Şevâhidu'n-Nubuvve* adıyla basılmıştır (Matbaa-i Amire, İstanbul 1876). Eser ve tercümesinin farklı yayınevleri tarafından çeşitli baskıları yapılmıştır.

3.5.3. Tercume-i Erba'în Hadîs (Çihil Hadîs):

Câmî bu eserde, Hız. Peygamberin, kırk hadisini 886 (1481) yılında Farsçaya manzum olarak tercüme ve şerh etmiştir. Eseri ilk olarak Ali Şîr Nevaî 1481 yılında Çağatay Türkçesine tercüme etmiştir. Câmî'nin kırk hadis tercümesi, Fuzûlî, Nâbî, Rihletî, Münif ve Nüzhet gibi farklı kişiler tarafından Türkçeye tercüme edilmiş²³; bu tercümelemler daha sonraları *Hadis-i Erba'in-i Câmî*, *Tercüme-i Hadis-i Erba'in* gibi adlarla yayımlanmış; ayrıca Câmî'nin kırk hadis tercümesi ve Türkçeye çevirileri hakkında bibliyografik çalışmalar yapılmıştır (Abdülkadir Karahan, *Câmî'nin Erba'in'i ve Türkçe Tercümelemleri*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1952; Sadık Cihan, *Nüzhet Ömer Efendi ve Hadis-i Erba'in Tercümesi*, *Ondukuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, Samsun 1991, s. 35-51; Ahmet Sevgi, *Molla Câmî'nin Erba'in'i ve Türkçe Manzum Tercümelemleri*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 6, Güz 1999, s. 1-145).

3.6. Tasavvufa Dâir Eserleri

3.6.1. Nefehatu'l-Uns min Hazarâti'l-Kuds:

Câmî bu eserini Ensârî-i Herevî'nin *Tabakâtu's-Sûfiyye* adlı eserine eklemeler yapmak suretiyle telif etmiştir. Eser, Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine kaleme alınmış ve 883 (1478) yılında tamamlanmıştır. Eser, altı yüzü aşkın sûfinin biyografisini içermektedir. İran'da yazılmış olan Farsça biyografik eserlerin ilk örneği olarak bilinmektedir.²⁴ Ali Şîr Nevaî tarafından Çağatay Türkçesine, Lâmi'î Çelebî tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Bu çeviriler sayesinde Nakşibendî tarikatı Türk dünyasında tanınarak yayılmıştır. Eser, Lâmi'î Çelebî tarafından tercüme edilmiş ve *Nefehâtu'l-Uns min Hazarâti'l-Kuds* adıyla iki kez basılmıştır (Darü't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, İstanbul 1270, 1298). Eserin, Kamil Candoğan ve Sefer

²³ Kadir Turgut, *agt.*, s. 46.

²⁴ Ali Asgar Hikmet, *age.*, s.199-200.

Malak tarafından da çevirileri yapılmıştır (*Nefehatü'l-Üns Min Hadarati'l-Kuds Tercümesi*, Bugün Gazetesi-Bedir Yayınevi, İstanbul 1971).

3.6.2. Ser-rişte-i Tarîk-i Hâcegân (Risâle der Şerâit-i Zikr - Risâle der Tarîka-i Nakşibendiyye):

Nakşibendî tarikatı kurallarına göre zikir ve kulun bunlarla Allah'a yönelmesini anlatan risaledir. Eser, Müslihiddin Mustafa tarafından 1267'de tercüme edilmiştir.

3.6.3. Risâle-i Durretu'l-Fâhire:

Câmî, bu eseri Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine 888 (1481) yılında kaleme almış ve eserini Arapça yazmıştır.²⁵ *ed-Durretu'l-Fâhire fî Tahkîk-i Mezhebi's-Sûfiyye ve'l-Hukemâ Ve'l-Mutekellimîn* adıyla İstanbul'da basılmıştır (Valide Medresesi, 1209). Ayrıca tercümeleri, şerhleri ve eserin içeriğine dair çalışmalar da yayınlanmıştır (Abdurrahman Acer-Şamil Öcal, *Molla Cami'de Varlık -ed-Dürretü'l-Fâhire ve Şerhlerinin Tercümeleri ile Varlık Düşüncesine Dair İncelemeler*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016).

3.6.4. Levâiyih:

Câmî'nin, seyr ü sülûka ve vahdet-i vücûda dair hakikatleri rubailerle anlattığı eseridir. Eser, Şemseddîn Sivâsî tarafından *es-Safâiyih fî Tercemeti'l-Levâiyih* adıyla tercüme edilmiş ve bu tercüme Levâiyih adıyla neşredilmiştir (Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016). Mevlevî Mehmed Es'ad Dede, *Levâiyih, Şerh-i Rubâiyyât, Levâmi'* ve Câmî'nin bu türdeki eserlerini bir araya getirerek *Mecmû'a-i Molla Câmî* ismiyle yayınlamıştır (İstanbul, 1309/1893). Eser ayrıca Müfid tarafından tercüme edilmiş ve *Lâyihât-ı Câmî* adıyla basılmıştır (Necib Baba Efendi Matbaası, İstanbul, 1291). Ayrıca eser ile ilgili Melek Karacan tarafından "Mollâ Câmî'nin Levâiyih Adlı Eseri - İnceleme-metin-" adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015).

3.6.5. Risâle Fi'l-Vucûd:

Câmî'nin vahdet-i vücûd anlayışına dayanarak varlık meselesini ve varlık mertebelerini anlattığı eseridir.²⁶ Müellifin Arapça yazdığı bu risale, Bilal Taşkın tarafından incelenmiş ve risale metnini Türkçe çevirisiyle birlikte yayınlamıştır ("Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-Vucûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlîl ve

²⁵ Ömer Okumuş, "*Câmî*", *DİA*, C: 7, s. 98.

²⁶ Asaf Halet Çelebi, *age.*, s. 63.

Tahkîki”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2015, S: 7, s. 73-109).

3.6.6. Şerh-i Fusûsu'l-Hikem:

Muhyiddîn İbni ‘Arabî’nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı tasavvuf ve irfân konulu eserinin Arapça şerhidir. Eser, ‘Abdulganî en-Nablûsî’nin *Şerhu Cevâhiri’n-Nusûs fi Halli Kelimâti'l-Fusûs* adlı şerhiyle birlikte basılmıştır (C: I, İstanbul, 1304; C: II, Kahire, 1323).²⁷

3.6.7. Kasîde-i Luccetu'l-Esrâr:

Bu kaside ve Türkçe şerhleri ve tercümeleri hakkında çalışmanın birinci bölümünde genişçe bilgi verilmiştir.

3.6.8. Kasîde-i Cilâu'r-Rûh:

Câmî’nin 131 beyitten oluşan bu kasidesi, Hâkânî’nin Mir’âtu’s-Safa adlı kasidesine nazire olarak nazmedilmiştir. Kasidenin Erzurum Müftüsü Lütfullah Vehbi tarafından 1304 (1888) tarihinde Türkçe tercümesi yapılmış ve yine şârihe ait Feyzu’s-Sunûh şerhiyle birlikte *Cilâu'r-Rûh Ma’a Şerh-i Feyzu’s-Sunûh* yayımlanmıştır (2. tab, Matbaa-i Hukukiye, İstanbul, 1328).²⁸ Mehmet Atalay, Lütfullâh Vehbî Efendi’nin bu şerhini tanıtmıştır. “Feyzü’s-Sunûh”, *Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, I-II, Erzurum, 2007, C. II, s. 260-284.

4. Molla Câmî ve Türk Edebiyatındaki Yeri

Molla Câmî’nin daha yaşadığı dönemde şöhreti, bulunduğu bölge olan Horasan başta olmak üzere Anadolu’dan İstanbul’a kadar ulaşmıştı. Klasik İran edebiyatının son temsilcisi sayılan Câmî, Türk edebiyatını sadece şair olarak değil dinî, edebî, akli ve tasavvufî olmak üzere birçok yönden etkilemiştir. Farsça yazan şairlerden “sûfî sistemin fizik ötesi görünüşünü sunmaya çalışanlardan hiçbiri büyük İran şairi Câmî’den daha başarılı olamamıştır.”²⁹ Çalışmaya konu olan kasidenin şârihlerinden M. Arif Karakaya da kaside hakkında değerlendirmelerini ifade ederken Câmî’nin bu hakikat noktasına, “kabul etmek gerekir ki, Molla Câmî’nin ‘Luccetu’l-Esrâr’ı belki de aynı mevzuda emsali yazılmamış bir hazine ve bir gül bahçesidir. Çünkü,

²⁷ Kadir Turgut, *agt.*, s.52.

²⁸ Kadir Turgut, *agt.*, s. 91

²⁹ E.J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Tercüme Ali Çavuşoğlu, C I-II, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 35.

hakikatleri nazmen dile getirerek tatlı bir tarzda ifade etmektedir”³⁰ sözleriyle işaret etmiştir. Manzum ve mensur eserlerinin, risalelerinin, ilmî kitaplarının neredeyse tamamı Türkçeye şerh ve tercüme edilmiştir. Bu itibarla İranlı şairler içerisinde eserleriyle Türk edebiyatını en çok etkileyen, eserleri Türkçeye en çok şerh ve tercüme edilen kişi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Mollâ Câmî'nin Türk edebiyatının oluşumunda ve gelişiminde büyük katkıları olmuştur.

Câmî'nin, Türk dünyasında bu denli tanınmasının ve eserlerinin yayılmasının önemli nedenleri vardır. Bu nedenlerin en önemlisi yaşadığı bölgenin Türk yönetiminde olması ve Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî gibi vezir-şairler ile tanışıyor olmasıdır. Nevaî, Câmî'nin hem eser yazmasında, hem eserlerinin çoğaltılmasında hem de Türkçe çevirilerinin yapılarak Türk dünyasında tanınmasında büyük pay sahibidir. Câmî'nin eserlerinin oluşmasında her türlü desteği sağlayan eserlerin yazılması için hattatlar ve süslemeler için ressamlar tutan Türk Hükümdar Hüseyin Baykara'nın da büyük rolü vardır. Bunun dışında Nakşibendiliğin Anadolu ve Rumeli'de yayılmasını sağlayan Şeyh ‘Abdullah-i İlahî'nin (ö. 1491) Câmî ile olan ilişkileri ve onun tasavvufî düşüncelerini Osmanlı şiirine aktarmış olması ve tercümeleriyle Câmî-i Rûm diye anılan Lamiî Çelebî'nin (ö. 1532) Câmî'nin eserlerini Türkçeye kazandırmış olmasının da önemi büyüktür.³¹ Elbette Câmî'nin eserleri, düşünceleri ve beyitleriyle Osmanlı'nın eğitim hayatında, edebî dünyasında, ahlâk anlayışı ve inanç sisteminde her zaman var olmasının bir sebebi de şairin şahsiyetiyle yakından ilgilidir.

Câmî'nin, Osmanlı Devleti hükümdarları Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid ile mektuplaştıkları bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Câmî'nin hacca gitmek için Herat'tan yola çıktığını haber almış ve Câmî'yi hacdan dönerken İstanbul'a davet etmek üzere Hoca Ataullah Kirmanî'yi görevlendirerek 5000 eşrefî altın hediye ile İstanbul'a davet etmek istemiştir.³² Böyle bir davet hiçbir Farsça söyleyen şair hakkında vaki olmamıştır.

Fatih tekrar değerli hediyeler ile bir elçi gönderip Câmî'ye ondan kelamcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını istemiş, Câmî de *ed-Durretu'l- Fâhire* adlı eserini yazmıştır. Fakat eser, Fatih'e ulaşmadan

³⁰ M. Ali Karakaya, *Cennet Anahtarı (Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi) ve Küşeykûl (Keşkülçük)*, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973.

³¹ Muhsin Macit, “Abdurrahman Câmî ve Osmanlı Edebiyatı”, *Yedi İklim Dergisi*, 1 (Nisan 1992), s. 21.

³² Ali Asgar Hikmet, *age.*, s. 43-54.

sultan vefat etmiştir.³³ II. Bayezid'in de Câmî'ye yılda 100 flori altın gönderdiği bilinmektedir. Câmî, Silsiletu'z-Zeheb adlı eserinin üçüncü kısmını II. Beyazid'a ithaf etmiştir. Fatih döneminden itibaren gelişen ilişkiler II. Bayezid ile devam etmiştir. Dönemin şairleri Herat'a gerek tahsil gerek bölgede bulunan büyük şahsiyetlerin sohbetinde bulunmak için gidip gelmişlerdir. Türk şairler arasında Câmî mahlasını kullanan şairlerin varlığını dahi Câmî'nin Osmanlı toplumundaki saygınlığına yorumlanabilir.³⁴ Câmî'nin, eserleri Türk edebiyatında yalnızca Türkçe şerh ve tercüme edilmiş değildir. Türkçenin yanında Arapça ve Türk Çağatay lehçesiyle de şerh ve tercüme edilmiştir. Muhtelif çalışmalar neticesinde bugün Câmî'nin eserleri üzerine yapılmış, Türkçe 71 çeviri ve 37 şerh, Arapça 26 şerh ve 2 çeviri, Çağatay Türkçesi 2 çeviri tespit edilmiştir.³⁵ Bu tercüme ve şerhlerin meydana getirdiği külliyyât, düşünce, inanç ve edebî zevkiyle Câmî'nin Türk dünyasına tesirini nicelik ve nitelik olarak ortaya koymaktadır.

E.J.W. Gibb'e göre Türk edebiyatı ilk döneminde kendi karakterini oluştururken Fars edebiyatından etkilenmiştir.³⁶ Ona göre, Türk edebiyatı Ali Şir Nevâî'nin lirik ekolünü ve Câmî'nin romantik ekolünü takip etmiştir.³⁷

Fars şiirinden bağımsız olarak Osmanlı-Türk edebi geleneği de XV. yüzyılda oluşmuş ve Türk-Rum zevkinden bahsedilir, hatta bu durum Horasan'da bilinir olmuştur.³⁸ Batı-Anadolu Türk edebiyatının önemli isimlerinde Ahmed Paşa'nın adı ve şiirlerinin XV. yüzyılda Horasan'da biliniyor olması³⁹ Türk edebiyatı açısından önemlidir. Câmî'nin, eserlerini çoğunlukla bir geleneğin devamı olarak yazması, kendisinden önce o konuda veya tarzda yazarları zikretmesi ve yazmış olduğu eserlerle başkalarının zor ve karmaşık olan anlatımlarını daha kolay ve anlaşılır şekilde ifade etmesi bilim ve edebiyat adamlarını onu takip etmeye yöneltmiştir.⁴⁰ Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta zirveye ulaşan edebi ve kültürel hareket Osmanlı edebiyatının gelişmesi ve şekillenmesine önemli katkıları olmuştur. Kanunî döneminden sonra zayıflayan kültürel ilişkiler ve Sebk-i Hindî diye ifade edilen edebi hareketin Osmanlı şiirinde varlığını hissettirmesi Herat mektebi hareketini

³³ Kadir Turgut, *agt.*, s. 22.

³⁴ Muhsin Macit, *agm.*, s. 21.

³⁵ Kadir Turgut, *agt.*, s. 160.

³⁶ E.J.W. Gibb, "Osmanlı Şiirinin Genel Karakteri", Tercüme: Ali Çavuşoğlu, *Osmanlı Araştırmaları* C: XXVIII, İstanbul-2006, s. 284.

³⁷ Kadir Turgut, *agt.* s. 221.

³⁸ Kadir Turgut, *agt.* s. 221.

³⁹ Kadir Turgut, *agt.* s. 222

⁴⁰ Kadir Turgut, *agt.*, s. 222.

ikinci plana itmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Câmî'nin tasavvufî yönü daha fazla Osmanlı'da takip edilmiş, XIX. yüzyılın sonuna kadar Mollâ Câmî ve Ali Şî Nevâî'nin eserleri okutulmuştur.⁴¹

⁴¹ Muhsin Macit, *agm.*, s. 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂCİBÎ HAYATI ve ESERLERİ

1. Hayatı

Divan şairi ve münşi olan Hâcibî, Kars doğumludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Asıl adı Halil Hâcibî olup Hacı Sâlihzâde adıyla tanınmıştır. Medrese öğrenimi görmüş, tahsil hayatından sonra da ilim öğrenmekle meşgul olmuş ve devrinin İbni Hâcib'i olarak anılmıştır.⁴² 1240/1824 senesinde doğum yeri olan Kars'ta vefat etmiştir. Hâcibî mahlasıyla tanınmıştır. Altmış üç yaşında vefat ettiği bilgisinden yola çıkarak 1177/1761 yılında doğduğunu söylemek mümkündür.⁴³ Ancak altmış üç yaşında iken vefat ettiği bilgisi yanlış olmalıdır. Çünkü Yusuf u Zuleyhâ mesnevisini dönemin Erzurum Valisi Sarı Abdurrahman Paşa adına yazmıştır. 1766 yılında serasker sıfatıyla Erzurum valisi olan Sarı Abdurrahman Paşa, Ocak 1767'de Erzurum'da vefat etmiştir.⁴⁴ Bu itibarla Hâcibî'nin daha uzun yaşamış olması gerekir. Diğer taraftan *Luccetu'l-Esrâr* adlı şerhini de Sabit Mehmed Paşa'ya ithaf ettiği ve Sâbit Mehmed Paşa'nın vezarete tayini üzerine tarih düşürdüğü bilinmektedir. Sabit Mehmed Paşa Üçüncü Selim Han devri devlet adamlarından olup 1797 yılında Ahıska-Çıldır valiliği yapmış, bir yıl sonra (1798) yılında vezir olmuştur. Hâcibi bu tayini tebrik etmek maksadıyla tarih manzumesini bu yılda yazmış olmalıdır. Sabit Mehmed Paşa 1802-1803 yılları arasında bir yıl süreyle Van valiliği yapmış⁴⁵ ve 1810 yılında vefat etmiştir. Es'ad Mehmed Efendi *Bağçe-i Safâ-Endûz* adlı tezkiresinde Hâcibî'nin İslam miras hukukuna ve ilmihâle dair çeşitli risaleler yazdığı, fazilet sahibi, şair, âlim ve asrın İbni Hâcib'i sayıldığı bilgisini vermiş ve adını da Hacı Sâlih-zâde Halil Efendi şeklinde anmıştır. Es'ad Mehmed Efendi'nin Hâcibî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

⁴² Müjgan Cunbur, "Hâcibî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C: 4, AKM Yay. s. 325; Mehmet Aslan, "Hâcibî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde: 8474), 28.08.2014.

⁴³ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, (İnceleme-Metin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri, Burdur-2001, s. 102

⁴⁴ Abdülğani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Yayına hazırlayan Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, Ankara, 2007, s. 117.

⁴⁵ Mehmet İnbaşı, "Van Valileri (1755-1835)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 29, Yıl: 2006, s. 204.

“... fenn-i ferâ'izde sâhib-i resâ'il ve her hünerde nâşir-i fezâ'il ve fevâzıl, şâ'ir-i âlim ve münşî-i dakâyık-ı ma'âlim, 'asrın ibni Hâcibi Hâcı Sâlih-zâde Halîl Efendidir.”⁴⁶

Bağçe-i Safâ-endûz adlı tezkire dışında diğer kaynaklarda Hâcibî hakkında mevcut bilgiler, Es'ad Mehmed Efendi'nin kayıtlarının tekrarı niteliğindedir. Hâcibî'nin eserlerinde kendi hakkında verdiği ipuçları ise, yalnızca yaşadığı döneme işaret etmektedir. Bu bilgiler ışığında yaşadığı dönem, eserleri ve eserlerini ithaf ettiği kişiler kesin olarak bilinmektedir. Kaynaklarda kendisine isnad edilen eserlerin bir kısmı da tespit edilememiştir.

2. Eserleri

Bugün farklı kütüphanelerde Hâcibî'nin üç eserinin yazması mevcuttur. Nüshaları mevcut bu eserler ile kaynaklarda kendisine isnad edilen eser ve risaleleri⁴⁷ şunlardır:

2.1. Dîvân

Kaynaklarda adı geçmesine⁴⁸ rağmen nüshası tespit edilememiştir. Gerek kaynaklarda gerek tezkirelerde ve mecmualarda Hâcibî'nin manzum parçalarına tesadüf edilememiştir. Ancak şiir yazdığını söylemeye delil bir bulgu olarak Sabit Mehmed Paşa'nın vezaretine dair tarih düşürdüğü bir manzumesi bilinmektedir. Bu bilgiye, Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB 3/14 numarada kayıtlı Ali b. Arif Aksarâyî'ye ait başta Kadr sûresinin tefsiri olan “*el-Kadrîye Tefsîru Sûreti'l-Kadr*” isimli eserin yer aldığı mecmuanın künyesindeki genel notlar kısmında mecmua içerisinde Hâcibî'ye ait bir tarih manzumesinin yer aldığı bilgisi mevcuttur:

271-311 arasında başı ve sonu kopuk risale parçaları eklenmiştir. Bunlar arasında Leyle-i mübareke, Kadr ve Kevser surelerinin tefsirleri, Ebi Hureyre'den, İbn Melek ve Mişkât, Cami'u'l-Ezkâr, Zubdetu'l-Va'izin'den nakiller yapılmıştır. Ayrıca hikâye, mevzeler ve ed'îye ile Hâcibî adında bir şairin Sabit Paşa'nın vezaretine düşürdüğü manzum tarih (yaprak 304) vardır.

⁴⁶ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, s. 102-103

⁴⁷ Mehmet Aslan, “Hâcibî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde no: 8474), Madde yazım tarihi: 28.08.2014

⁴⁸ Müjgan Cunbur, “Hâcibî”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C: 4, AKM Yay., s. 325.

304 numaralı yapraktaki kayıt şöyledir:

Ol ecilden ki ānuñ tārīhi devleti senesi ferruḥ ferdür. Ya'ni l ānuñ tārīh-i devletinden şādliḡdadur ve surürdadur. Hāşılı bu kaşide nazm olındığı sene ıutlu ve mübārek oldıḡından lafz-ı ferruḥ buña tārīḡ vāki^c oldı ki ḡesāb-ı ebced üzre sekiz yüz seksendür. Nazm ol senede vāki^c olmuşdur.

Felillāhi'l-ḡamd ve'l-minnet

*Ve 'alā resūlehu efzalu'l-cennet.*⁴⁹

Ayrıca Milli Kütüphane ve Çorum nüshalarında bulunmayıp Kadr sûresinin tefsiri olan bu kitabın 307 numaralı sayfasında Hācibî ve Sābit Mehmed Paşa'nın da adının geçtiḡi kısım şöyledir:

Nazm-ı ḡātīme-i kitāb ve tārīh-i vezāret-i Sābit Paşa İbn ḡasan Paşa el-müntesib el-'Atabeki'l-'Azam.

Dilā çünki buldı bu müteḡakkık-ı kemāl / Kemāline irmiye dirseñ zevāl

Be-her cā olub nūrı pertev-fezā / İrişmiye bedlerine herḡiz helāl

Şalma sāye-i devleti başıña / Heme cā ḡümāveş açub per u bāl

İlet ānı bir şadr-ı vālāya kim / Şeb-i firḡati ola rüz-i vişāl

Ola cebhesi ḡün gibi pür-şimā^c / Ola şafḡa-i vechi ferḡunde-fāl

Vişāli ola dā'-ı fakra şifā / Likāsı ola 'abḡariyyü'l-nevāl

'İtāsı 'itā-baḡş ide ḡātem / Seḡāsından irişe ide melāl

Egerçi semāḡatde aḡlaḡda / Kerīmü'l-fevād ve kerīmü'l-ḡişāl

Diliñi şecā^cat şalābetde hem / 'Adīmü'l-naḡir ve 'adīmü'l-mişāl

Rūsüm-ı vezārette nādir ḡarīb / Ānuñçün ḡarīb oldı tārīh-i sāl

Bu devletde olsun için pāyidār / Olur nāmı ḡalb-i naḡiz zevāl

Du'ā ile iḡlāşla Hācibî / Eger sende var ise şādık maḡāl

ḡüdāyā kerem bābuñ eyle ḡuşād / 'Adāletle vir añā cāḡ u celāl

⁴⁹ Çorum nüshasındaki eksik kısımlardan biri olduḡu düşünölmekle beraber, noksan kısımları tamamen karşılamadıḡından yalnızca bu kısmı almak tercih edilmiştir.

Meserretle 'ömri güzâr eyliye / Velî pür-ferruḥ ola ferḥunde-ḥâl
Mihmân u serân cümle ender ḥuzûr / Maḳâm ola anlara şaff-ı ni'âl
Ḥasûduñ ola cā-yi zîr-i zemîn / Ḥaḳîr u müdemmer ola bed-sekâl
Ḳabûl it du'âmı ey Kerem / Be-câh nebiyyiñ u aşḥâb u âl
Ġillet cāet / Be racul min cerād
To Süleymānî kon / Ey 'Âlî nihād.

2.2. Hediyyetü's-Sıbyân

Çocuklara öğütler içeren bir eserdir.⁵⁰ Nüshası tespit edilememiştir.

2.3. Risâle-i Fenn-i Ferâ'iz

İslam miras hukukuna (ferâ'iz) dair yazılmış bir eserdir. Es'ad Mehmed Efendi'nin Bağçe-i Safâ-endûz adlı tezkiresinde *fenn-i ferâ'izde sâhib-i resâ'il* kaydıyla böyle bir eserine işaret etmiş⁵¹ ise de nüshası tespit edilememiştir.

2.4. Şerh-i Cilâu'r-Rûh

Mollâ Câmî'nin *Cilâu'r-Rûh* adlı kasidesinin şerhidir. Câmî'nin, Fars şiirinin kaside üstadı Hâkânî'nin (ö. 1198) Mir'âtü's-Safâ adlı kasidesine nazire olarak yazdığı bu kasidesi yüz otuz bir beyittir. Hezec bahrinin mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün vezniyle yazılmıştır.⁵² *Cilâu'r-Rûh*'a Erzurum eski müftülerinden Lütfullah Vehbî Efendi'nin *Feyzü's-Sünûh* adıyla şerhi vardır. Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780) da bu kasideyi tanzir etmiş ve manzum olarak Türkçeye tercüme etmiştir.⁵³ Hâcibî'ye isnad edilen⁵⁴ bu şerhin nüshası tespit edilememiştir.

⁵⁰ Mehmet Aslan, "Hâcibî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde no: 8424)

⁵¹ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, s. 102-103

⁵² Mehmet Atalay, "Câmî'nin Cilâu'r-Rûh Adlı Kasidesine, Erzurum Müftüsü Lütfullah Vehbî Efendi'nin Yaptığı Şerh: Feyzü's-Sünûh", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum, Haziran-2007, s. 262

⁵³ Mehmet Atalay, "Câmî'nin Cilâu'r-Rûh Adlı Kasidesine, Erzurum Müftüsü Lütfullah Vehbî Efendi'nin Yaptığı Şerh: Feyzü's-Sünûh", s. 263

⁵⁴ Mehmet Aslan, "Hâcibî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde no: 8424)

2.5. Şerh-i Manzûme-i Lâmi'î

Câmî-i Rûm olarak anılan Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin bir manzumesinin mufassal şerhidir.⁵⁵ Nüshası tespit edilememiştir.

2.6. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ

Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ isimli mesnevisinin şerhidir. Bu mesnevi, Câmî'nin yedi mesnevisini topladığı Heft Evreng'in beşinci mesnevisini oluşturur. Hâcibî'nin Yûsuf ve Züleyha şerhinin iki nüshası üzerinde Deva Özder⁵⁶ tarafından doktora çalışması yapılmaktadır. Özder'in mesnevi ve Türkçe çevirisi hakkında yayınladığı makalesinde şu bilgiler verilmiştir:

Hâcibî'nin Yûsuf u Zelihâ şerhinin el yazması kütüphanelerinde iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri Tek-Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi 596 numarada kayıtlıdır. 205X152, 160X90 ebatlarında, 21 satır, 162 varak olan nüsha, sırtı ve kenarları açık kahverengi meşinden, çeharkuşe ebru, miklebli bir cilt içerisindeydir. Nesih yazı türüyle yazılan bu nüsha son kısımdan noksanıdır. Bu noksanlık sayfa eksikliğinden değil müstensihin herhangi bir sebepten ötürü eseri tamamlayamamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu nüshada diğerinden farklı olarak eserin Erzurum valisi Abdurrahman Paşa'ya takdim edildiği bilgisine rastlanmaktadır.

Eserin diğer nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı 2829 numarada bulunmaktadır. 243X139, 177X79 ebatlarında, 25 satır, 179 varaktır ve nesih yazı türüyle yazılmıştır.⁵⁷

2.7. Terceme-i Târih-i Nâdir Şâh

Mehdî Muhammed Hân'ın Nâdir Şâh ve döneminin tarihi olaylarını anlattığı Târih-i Nâdir Şâh adlı Farsça eserinin çevirisidir. Çeviri Yakup Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa adına yazılmıştır. Bu nüsha, Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı'nda 2179 numarada kayıtlıdır. Nüsha, Mehmed İftihâr tarafından 1249/1833 yılında istinsah edilmiştir.⁵⁸

⁵⁵ Mehmet Aslan, "Hâcibî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde no: 8474)

⁵⁶ Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

⁵⁷ Deva Özder, "Ahsanul Kasasa Şarih Bakışı: Hâcibî'nin Yûsuf u Zelihâ Şerhi", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2017, s. 45-52.

⁵⁸ Bu bilgiler Milli Kütüphane'nin el yazmaları eser künye bilgilerinden alınmıştır.

2.8. Tercüme-i Cihân-nümâ

Mehdî Hân'ın Nâdir Şâh dönemi tarihi ile ilgili eserinin tercümesidir.⁵⁹

2.9. Şerh-i Luccetu'l-Esrâr

Mollâ Câmî'nin 1475 yılında Emîr Husrev-i Dihlevî'nin (ö. 1234) *Deryâ-yı Ebrâr* adlı kasidesine nazire olarak kaleme aldığı 100 beyitlik kasidesinin şerhidir. *Deryâ-yı Ebrâr* ve *Luccetu'l-Esrâr*, her iki kaside de remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır.⁶⁰ *Luccetu'l-Esrâr*, başta Hâcibî olmak üzere farklı kişiler tarafından da şerh edilmiştir. Hâcibî'nin bu şerhine ve diğer şerhlere de ileride genişçe değinilecektir.

3. Huccetu'l-Ahrâr Şerh-i Luccetu'l-Esrâr

Hâcibî'nin Huccetu'l-Ahrâr adıyla yazdığı bu şerh, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 889/4 numarada kayıtlı nüshada mevcut kayda göre, Sabit Mehmed Paşa'ya takdim edilmiştir. Takdime dair ifadeler şöyledir:

“...Nureddin Hazret-i ‘Abdurrahmân-ı Câmî kaddesallâhu sırrıhu’s-sâmî hazretlerinin goftehâ-yi dil-âvîz ve suhenhâ-yi letâfet-engîz-gündür bi-ğasebi'l-makdûr ma'nâ-yi muhaşşıl ve ba'zı lügatleri beyân olunsa çok kimesne müstefîd olur ve bu ‘abd-i pür kuşûrdan bir eser kalur deyü kitâbete cesâret olunup cenâb-ı emîr-i kebîr ve vezîr-i pür-tenvîr zi-ğalb-i münîr şâhibü'd-devlet ve's-serir mette'ahullâh bi'l-ömri'l-keşîr **Sabit Mehmed Paşa** yehuşshullâhu te'âlâ mine'n-ni'am ve'l-enâm mâ yurîdu ve mâ yeşâ hazretlerinin cânib-i vezîrânelerine tuhfe-i haķîrâne kıldı. (85a (3))”

Ancak Çorum nüshasında yer alan bu kayıt, şerhin Milli Kütüphane Adnan Ötüken Kitaplığı 06 Hk 3893/1 numarada kayıtlı nüshasında mevcut değildir. Bu kayıt, şerhin değil de Çorum nüshasının Sabit Mehmed Paşa adına takdim edildiği, Adnan Ötüken nüshası istinsah edilirken bu takdim kısmının atlanmış olabileceği düşünülebilir. Sabit Mehmed Paşa, Ahıska Atabeklerinden Gazi ve Şehit Hasan

⁵⁹ Mehmet Aslan, “Hâcibî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde no: 8424)

⁶⁰ Mehmet Atalay, “Câmî'nin Luccetu'l-Esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 24, Erzurum 2004, s. 25

Paşa'nın oğlu olup III. Selim Han devri devlet adamlarındandır. Sırasıyla kapıcıbaşı, vezir, vali olmuş ve 1810 yılında vefat etmiştir.⁶¹

3.1. Şerhin Nüshaları

Hâcibî'nin *Huccetu'l-Ahrâr Şerh-i Luccetu'l-Esrâr* adlı şerhinin iki nüshası tespit edilmiştir.

3.1.1. Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 3893/1 numarada kayıtlı nüsha:

1415 DVD numaralı, 235x145-180x70 mm ebatlarında, 23 satır, 26 varak olup metin 1b-26b yaprakları arasındadır. Sırtı bez, üzeri desenli kâğıt kaplı cilt içerisindedir. Nestalik yazı türüyle hayvan (kartal) filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Nüshanın 25b-31b yaprakları arasında Câmî'ye ait Farsça kasidenin metni müstakil olarak ayrıca verilmiştir. Bu nüsha, eksiksiz olduğu için metin neşrinde esas nüsha olarak kabul edilmiş ve şerh metninde M kısaltmasıyla gösterilmiştir.

3.1.2. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 889/4 numarada kayıtlı nüsha:

140x95-110x60 mm ebatlarında, 15 satır, 47 yaprak olup metin 84b-130b yaprakları arasındadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva cilt içerisindedir. Nesih ve talik yazı türüyle ay filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Bu nüshada kasidenin son 19 beyti ve bu beyitlerin şerhi eksiktir. Bu eksiklik sayfa eksikliğinden değil, herhangi bir sebepten dolayı eserin tamamlanamamasından kaynaklanmaktadır. Zira nüsha 130b'de bitmekte olup devamındaki yapraklar boştur. Metin neşrinde Ç kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Bu iki nüsha dışında Sadık Yazar'ın doktora tezinde *Luccetu'l-Esrâr* şerhiyle ilgili tespitlerinden biri şöyledir:

“Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 25638/4 numarada 72b-109a yaprakları arasında yer alan bu şerh kısa bir hamdele ve salveleden sonra şu cümlelerle devam eder:

“.. bu ‘abd-ı fakîr *Hâcî-i bîçâre* ve mâye-i hünerden âvârenün *hâtır-ı fâtırına nâgâh hutûr eyledi ki Kasîde-i Lücetü'l-Esrâr ve Huccetü'l-Ahrâr bir manzûme-i pür-melâhat ve ‘ayn-ı tarâvet olup ser-tâc-ı erbâb-ı ‘irfân ve mefhar-i ehl-i sühandân*

⁶¹ Yunus Zeyrek, “Ahıska Meşhurları-III”, *Bizim Ahıska* (Üç Aylık Kültür Dergisi), S. 1.

sultânu's-şu'arâ ... Nûreddîn Abdurrahmân Câmî .. hazretlerinün güfthâ-yı dil-âvîz ve sühânâ-yı letâfet-engîzlerindendir bi-hasebi'l-makdûr ma'nâ-yı muhassalî ve ba'zı lügatları beyân olursa çok kimesne müstefîd olur ve bu fakîr-i pürtaksîrden bir eser kalur diyü kitâbete şürû' olunup cenâb-ı emîr-i kebîr vezîr-i tedbîr-i zî-kalb-i münîr ... hazretlerinün cânib-i vezîrânelerine tuhfe-i hakîrâne kılındı..." (72b-73a) ⁶²

Çorum nüshasının 85^a yüzündeki ifadelerle neredeyse birebir uyuşan bu ifadeler, bu nüshanın da Hâcibî nüshalarından biri olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda Hâcî diye okunan isim, Hâcibî olarak düzeltilmelidir. Okuma yanlışlığı söz konusudur. Yine bu çalışmada geçen şu bilgiler ışığında tespitimiz güçlenmektedir:

"Câmî'nin bu kasidesini, sözlerini cezp edici bulduğu için şerh ettiğini söyleyen şârih, açıklamalarını yaparken şerh edeceği metindeki kelimelerin anlamlarını vererek bu metinde kastedilen anlamı bulmaya çalışacağını ifade eder. Şârih eserini bir vezire hediye ediyorsa da elimizdeki nüshada ismin yazılacağı yer özellikle boş bırakılmıştır. Yukarıda bir kısmı alıntılanan girişten sonra şerhine başlayan şârih, ifade ettiği yöntem dâhilinde şerhini yaparken gerek beyitte geçen kelimelerin anlam ve gramer bakımından açıklanmasında gerekse de beytin toplu anlamının verildiği kısımda manzum parçalara yer verir. Eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin hemen sonunda 1243/1827-28 tarihi bulunmaktaysa da bunun telif mi yoksa istinsah mı olduğunu tespit etmek zordur." ⁶³

Çorum nüshasında Sabit Mehmed Paşa ismi göze çarparken Milli Kütüphane nüshasında da şerhin ithaf edildiği kişi anılmamıştır. Eser sonundaki tarihler de iki nüshamızın tarihleriyle aynıdır. Bu da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki bu şerhin, üzerinde çalıştığımız nüshalardan biri olduğu fikrini pekiştirmektedir. Zaman açısından bu nüshaya ulaşma şansımız olmadığı için, Sadık Yazar'ın verdiği bilgilerden yola çıkarak bu kanaate varmış bulunmaktayız.

⁶² Sadık Yazar, Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 632-633.

⁶³ Sadık Yazar, agt., s. 633.

3.2. Luccetu'l-Esrâr'a Yazılan Diğer Şerhler ve Tercümelere

3.2.1. Mehmed Sabri Efendi ve Şerhi

Mehmed Sabri Efendi, Amasya Kütüphanesi memurlarındandır. Şârih, şerhine özel bir ad vermemiştir. Mehmed Sabri Efendi'nin yazdığı şerhin bir nüshası Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 1054 numarada kayıtlıdır. 1803 DVD numaralı, 260x168 mm ebatlarında, 28 satır, 72 yapraktan ibarettir. Sırtı bez, üzeri yeşil kâğıt kaplı mukavva cilt içindedir. Rika yazı türüyle, sağ ve solundan dikey kırmızı çizgiler inen çizgili bir defter üzerine yazılmıştır. 1349 (1931) yılında istinsah edilmiştir. Müstensih adı kayıtlı değildir.

Kaside metni beyitler halinde alınıp her beyit sağ yandan numaralandırılmıştır. Beyitlerde geçen Farsça kelimeler “*müfredât*” başlığıyla ve her bir kelime köşeli parantez içine alınarak gramer yönü ve anlamca açıklanmıştır. Bu açıklamaların devamında “*tercüme*” kaydıyla beytin Türkçe anlamı yazılmıştır. Çeviriden sonra “*şerh*” kaydıyla beytin şerhine geçilmiştir. Bu usul diğer beyitlerde de aynı sırayla tekrarlanmıştır. Nüsha kasidenin ilk beytiyle başlamış, kasidenin adı ilk sayfanın yirmi beşinci satırında geçmiştir. Sayfalar 1, 2, 3 şeklinde numaralandırılmıştır. Kasidenin ilk beytinin şerhi şu şekildedir:

کنگر ایوان شه کز کاخ کیوان برتر است رخنه‌ها دان کش بدیوار حصار دین در است

Müfredât: [Küngür] *kāflaruñ zammı ve nūnuñ sükūnuyla yalnız kāf-ı evvel ‘Arabī ve sānī Fārisīdūr. Her şeyüñ yüksek yirine dinür. ‘Arabīsi ğurfe vezninde şurfedür. [Eyvān] ‘Arabīde kesr-i hemze ile ve Fārisīde fetḥi ile suffā/ şofā ve dīvānhāne ma‘nāsınadır. [Şeh] şāh lafzından muḥaffedür. [Kez] taḳdīrī ki ez’dür. [Kāh] köşk dimekdür. [Keyvān] eyvān vezninde zuḥal yıldızına dinür. [Berter] ‘ālī ma‘nāsına küngür mübtedāsınuñ haberidür. [Est] edāt-ı haberdür. [Raḥnhā] gedik, delik ve zarar ma‘nalarına olan [raḥne]nüñ cem‘idür. Cem‘inde hā-i resmiyye ḥazf olunmuşdur. Çünkü [hā] ile cem‘lenen cemādāt ve esmā-i me‘ānilerüñ āḫirinde ([hā-i resmiyye]) bulunursa ḥazf olunur. Yalnız hā’nuñ ḥazfiyla başka bir kelimenüñ cem‘ine mültebisi olursa ḥazf olunmaz. Meşelā mektüb ve libās ma‘nalarına olan nāme, cāme lafzlarından hā-yı ḥazf olunursa ism ve ḳadeḥ ma‘nāsına olan nām, cām cem‘lerine mültebisi olacağından ānlaruñ cem‘i nāmeḥā cāmeḥā yazılıcakdur. [Dān] bilmek ma‘nāsına olan dānisten maşdarından emr-i ḥazırdur. [Keş] taḳdīrī ki eş’dür ki*

beyāniyye eş rahnhā'ya 'āiddür. [Be-dīvār hışār dīn der est] bā zarf içündür hışār kal'a dimekdür. [Dīn] birçok ma'nalara gelir ise de burada şerī'at ma'nāsınadır çünkü dīn, millet, mezheb kelimeleri bizzat müttehid fakat bi'l-i'tibār muhtelifdür. Şerī'at kendisine ihāta olındığı cihetlerin dīn, maḥlūkātı bir noktadan cem' itdiği cihetden millet merce' oldığı cihetden mezheb 'ünvānını alır ba'zen dīn, millet, mezheb tefrīka olunur da dīn Cenāb-ı Hakk'a, millet Hāzret-i Peygamber'e, mezheb daḥi müctehide nisbet olunur. [Der] bā-i zarfi te'kid içündür.

Tercüme: Cenāb-ı Mevlānā Cāmī -kuddise sırrahu's-sāmī- hāzretleri gencine-i ḥakāyık dūrre-i deryā-yı dekāyık iṭtilātına lāyık ve Luccetu'l-Esrār nāmıyla şöhret-şi'ār olan kaşīde-i ra'nālarını dīn-i mübīn şer'i metīn evāmirine kemāl-i ta'zīm ve iṭā'at dünyā ve āhiretde insāna mūcib-i izzet ve sa'adet ānuñ ḥilāfına hareket mūrīs-i ḥacālet ve nedāmet olacağını beyān şadedinde şu beyt-i laṭifeleriyle taşdīr idüb buyurlar ki mülūk-ı 'izāma maḥşūş ve şerefe ve şāhneşīni zuḥal yıldızınuñ kaşrından daha yüksek olan dīvānhāneye irās-ı rahne ve halel bil ki dīn-i mübīn şer'i metīn hışārındadır.

Şerh: Ya'ni şerī'at-i muṭahharada beyān buyurulan evāmir-i 'aliyyeye imtişāl ve nevāhiden ictināb itmemele hışn-ı ḥaşīn gibi olan dīnine irās-ı zarar idenler ḥakīkatde kendilerinin şehristān-ı vücūdını hedm u tahrībe kaşd itmiş olurlar. Çünkü Cenāb-ı Hakk ef'ālinde 'igrāzından mūnezzeh oldığıçün a'māl-i 'āmilineden müstāgnīdür. Āña ne şālihūñ ibādeti menfa'at ne de tālihūñ muşībeti mazarrat virür.

3.2.2. Seyyid Mehmed Sâlih ve Muhcetü'l-Ebrâr

Nisbesini el-İstanbûlî şeklinde kaydeden Seyyid Mehmed Sâlih tarafından yazılmıştır.

Seyyid Mehmed Sâlih'in yazdığı bu şerh *Muhcetü'l-Ebrâr Şerh-i Luccetu'l-Esrâr* adıyla ve üç ayrı taktiz yazısıyla birlikte basılmıştır (İstanbul, 1288). Şerhin yazma haldeki bir nüshası, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4137 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, 223 DVD numaralı, 230x170-185x112 mm ebatlarında, 21 satır, 78 yapraktır. Sırtı siyah bez, cilt kapakları desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Cetveller kırmızıdır. Rika yazı türüyle sarı samanlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Vahdettin Darendede adlı bir şahıstan 1967 yılında satın alınmıştır. Nüshanın zahriyesinde *Luccetu'l-Esrâr Huccetu'l-Ahrâr* kaydı, eserin başında ise şerhin adı *Muhcetü'l-Ebrâr* şeklinde kaydedilmiştir. Nüsha, Mehmed Şükrü el-Fecrî b. Receb

Erzurumî tarafından *Muḥcetu'l-Ebrār Şerḥ-i Luccetu'l-Esrār* adıyla Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23961/1 numarada kayıtlı nüshadan 1307 (1888) yılında istinsah edilmiştir. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23961/1 numarada kayıtlı nüsha, 182x117-155x100 mm ebatlarında olup her yaprak 13 satırdır ve nüsha 85 yapraktan ibarettir. Cetveller siyah, son dönem baskı silme süslemeli, onarım görmüş kahverengi cilt içindedir. Rika yazı türüyle krem rengi suyolu filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır.

Elimizde nüshası bulunan 06 Mil Yz A 4137 numaralı yazmada kasideye 5. sayfada başlanmaktadır. 2. ve 3. sayfada ise “*Bunca ni‘am-ı celîlenüñ edā-yı zerre-i teşekküründe...*” diye başlayan bir giriş kısmı bulunmaktadır.

Kaside metninin başladığı sayfa çiçek motifiyle süslenmiş olup 14 satırdır. Diğer sayfalar genellikle 21 satır olup ara ara değişebilmektedir. Kaside metni beyitler halindedir. Her beyit ve “*maḥşûl-i beyt*” kaydıyla şerh edilmiştir. Şerh edilen beyit, kırmızı mürekkeple çerçevelemiş cedveller içindedir. Her beyit sırasıyla sağ yandan numaralandırılmıştır. Açıklanan kelimeler parantez içine alınmış olup kelimeye dair gramer bilgileri verilmiş ve anlamları verilmiştir. Bu Farsça kelimelerin üzeri kırmızı çizgilidir. Kasidenin ilk beyitlerini şerhi şöyledir:

Muḥcetu'l-Ebrār

Bismillāhirrahmānirrahīm

کنگر ایوان شه کز کاخ کیوان برتر است رخنها دان کش بدیوار حصار دین در است

(*Küngür*) *kāf-ı ‘Arabīnūñ zammı ve nūnuñ sūkūnı ve kāf-ı Fārisīnūñ zammı ve rā ile her şeyüñ ṭabaqa ṭabaqa yüksek yirine dinür ve ḥāṣṣaten mināre ḥiṣār ḳorḳulıgına dinür ki ‘Arabca āña zamm-ı şın ve sūkūn-ı rā ile şurfē dirler. Āḫirine bir hā ziyādesiyle (küngüre) daḫi bu ma‘nāyadur. Li-Cenāb-ı Ḥāce Ḥāfız -ḳuddise sırruhu- (beyt):*

ترا کنگره عرش میزنند صغیر ندامت که درین دامگه چه افتادست

(Eyvān) ‘Arabīde hemzenüñ kesriyledür ammā ‘Acem fetḥ-i hemze ile oğur suffā ve dīvānhāne ve şāhnişīn ma‘nālarınadır. Li-Cenāb-ı nāzım -ḳuddise sırrıhu- (beyt):

ز کیوان برترست ایوان وصلش خوشا مرغی او را پرو بالست

(Şeh) şāh lafzından muḥaffef olub bir iqlīm üzerine fermān-fermā ḥākim olan zāt-ı şerīfe dinür ve ḥüsn ü ‘azametde fāik ve bihter ve buzurgter olan şey ma‘nāsına gelür ve daḥi āhiri hā ve mā-ḳabli elif olan kelimāt-i Fārisinüñ elifini ḥazf itmek cāizdür. Meşelā (şāh ve cāh ve māh) lafzlarında (şeh ve ceh ve meh) gibi küngürüñ eyvāna ve eyvānuñ şehe tetābu‘-ı izāfātı lāmiyyedür. (Ma‘lūm ola ki) izāfet bir ismi diger isme rabṭ itmekden ‘ibāret olub evvelkisine muzāf, ikincisine muzāfun ileyh dinilür ve Fārisīde dāimā muzāf mecrūr olmaḳ ḳā‘idedür ve izāfet üç ḳısm üzere olub evvelkisi izāfet-i beyāniyye, ikincisi izāfet-i lāmiyye, üçüncüsü izāfet-i zarfiyyedür. Eger muzāf muzāfun ileyhüñ cinsi ya‘ni muzāfun ileyhi ve ḡayrıyı şāmil vāşılı olub ve muzāfun ileyh daḥi kezālik muzāfi ve ḡayrıyı şāmil bir cins olur ise izāfet be-ma‘nā (min) olub āña izāfet-i beyāniyye dirler. (ḳofl-i zer) gibi muzāf olan ḳofl bir cinsdür ki muzāfun ileyhi olan zerden ve ḡayrı nesneden daḥi olur kezālik muzāfun ileyh olan zerden daḥi hem ḳofl ve hem ḡayrı nesne i‘māl olunur (ve daḥi) izāfet-i teşbīh ki müşebbihün bihüñ müşebbihe izāfetidür ya‘ni bir şeyüñ bir şeye teşbīhinde mübālağa ḳaşdıyla müşebbihün bih olan ismüñ müşebbih olan isme izāfeti daḥi izāfet-i beyāniyyedür. (Ka‘be-i dil ve hümā-yı himmet ve cevāhir-i ḥikmet) gibi ki Ka‘be gibi göñül ve hümā gibi ve cevāhir gibi ḥikmet dimekdür ve eger muzāfun ileyh muzāfuñ cinsi olmaz ise izāfet be-ma‘nā (lām)dur ki āña izāfet-i lāmiyye dirler. Kitāb-ı min ve şaḥīfe-i kitāb gibi ki temellük ve nisbet ma‘nālarını iş‘ār ider ve eger muzāfun ileyh muzāfuñ zarfı olur ise izāfet be-ma‘nā (fī)dür ki āña izāfet-i zarfiyye dirler. (eyyām-ı selāmet) gibi ki selāmet günlerinde dimekdür (ve daḥi) muzāf ile muzāfun ileyh beyninde ekser iḥtişāş-ı kāmil olub ve ba‘zen lā-denī melā-beste daḥi izāfet olunur.

Maḥşül-i beyt

Cenāb-ı Mevlānā ‘Abdurrahmān Cāmī ḳuddise sırrıhu’s-Sāmī ḥazretleri zevāhir dīn-i berīn ile memlū ‘ummānu’l-cevāhir ve bir dürdāne gibi şad beyti müştemil olan işbu ḳaşīde-i nazīdelerini şerī‘at-ı beyzā-yı Muḥammediyeye kemāl-i

ta^çzīm u inkıyād dāimā insāna mūcib-i izzet ü sa^çadet-i her dü serā ve hılāf-ı şer^ç-i şerīf hareket ise mūrīş-i nedāmet ü felāket-i bī-intihā olacağını ifade vü beyān şadedinde işbu beyt-i münīfleriyle taşdīr idüb buyururlar ki selātin-i izzāma mahşūş olub tabāka ve zirvesi zuhal yıldızınūñ kaşrı bulunan felek-i sābi^çden daha bālāter olan eyvān ve dīvānhāneye raḥne ve ḥalel bil ki raḥne-i mezkūr dīn-i berīn ve şer^ç-i güzīn ḥiṣārındadır. Ya^çni şerī^çat-i muṭahharda beyān buyrılan evāmir-i ʿaliyye-yi ilāhiyyeye imtişāl ve inkıyād itmeyüb ve nevāhīden daḥi perhīz ü ictināb itmemekle ḥıṣn-ı ḥaṣīn gibi olan dīnine raḥne ve ḥalel peydā eyleyen kimseler fi'l-ḥaḳīka kendüsinūñ şehristān-ı vücūdını hedm ve taḥrībe kaşd itmiş olur.

3.2.3. Necīb b. Mehmed ve *Şerḥ-i Kaşīde-i Luccetu'l-Esrār*'ı

Necīb b. Mehmed tarafından şerh edilmiştir.

Şerhin bir nüshası, Ordu İl Halk Kütüphanesi 53 Hk 885 numarada kayıtlıdır. 1775 DVD numaralı, 180x115 mm ebatlarında, satır sayısı değişkendir. Şerh metni 338-377 yaprakları arasında olup rika yazı türüyle cedid İstanbul kâğıt üzerine yazılmıştır. Mahsül-i beyt ve beyit numaralarının parantez kısımları ve rakamlar kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. 1325 (1906) yılında istinsah edilmiştir. Müstensih adı kayıtlı değildir.

Kaside, beyitler halinde ele alınıp her beyit, parantez içinde ve parantez kenarına çizgi konarak -(1)-, -(2)- şeklinde numaralandırılmıştır. Beyitlerdeki kelimeler tek tek numaralandırılmıştır. Kelimeler tekrar yazılmamış, parantez içinde ve üzeri çizili olarak kendilerine verilen numaralarla açıklanmıştır. Kelimeler açıklandıktan sonra kenarında uzun çizgiler ve cedvel içine alınmış *maḥşūl-i beyt* kısmı yer alır. Şerh esnasında yer yer şairlerden şahit beyitler de verilmiştir. Dięer beyitlerde aynı usul uygulanmıştır.

Şerh metni, çizgisiz bir deftere yazılmıştır. Eserin sayfa numarası 338'den başlayıp 377'de sona ermektedir. 378. sayfada "*Şerḥ-i Ramazān*" isimli bir başlık mevcut olup metni 381. sayfada bitmektedir. Şekil ve içerik açısından eseri tanıtmak adına eserin ilk sayfasından yapılan alıntı aşığıda verilmiştir. Örnek metinde aralara konulan üç nokta "..." ile eserin genel olarak bu seyirde devam ettiğine işaret edilmiştir.

‘Abdurrahmân-i Câmî kuddise sirruhu’s-sâmî hazretlerinin Luccetu’l-Esrâr nâm celîliyle yâd u hıfz olınan kasîde-i nazîreleridir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

-(1)-

کنگر ایوان شه کز کاخ کیوان برتر است رخنه‌ها دان کش بدیوار حصار دین در است

15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

(1) *Her şeyüñ tabaka tabaka yüksek yirine dinür ve hâşşa minâre ve hişâr
koruklığına dinür ki (şerefe) dirler. Küngüre daği o ma‘nâyadır. Hâfiz:*

ترا کنگره عرش میزنند صغیر ندانمت که در این دامگه چه افتادست

(2) *Hemzenüñ fethiyle Fârisî ve kesriyle ‘Arabî olarak şuffâ divânḥâne
ma‘nâsınadır:*

نه کیوان برترست ایوان وصلش خوشا مرغی که او را پر و بالیست

“Küngür-i eyvân-ı şeh” şü tetâbu‘-i izâfât-ı lâmiyyedür, ‘Arabîde olan izâfâtüñ
ma‘nâları Fârisîde cârîdür.

(4) *Ki ez’den muḥaffedür (ki) ism olursa zât-ı zūyu’l-‘uḳûla delâlet ider. (Ki
âmed) kim geldi dimekdür. Harf olursa iki şeyüñ beynini: mübtedâ ile ḥaber, şıfat ile
mevşûfi râbıta ider.*

(5) *Köşk ma‘nâsına keyvân’a izâfeti lâmiyyedür.*

(6) *Kevâkib-i seyyâreden zuḥaldür.*

...

Maḥşûl-i beyt

*Selâṭîn-i ‘izâma maḥşûş olup tabaka ve zirvesi zuḥal yıldızınıñ kaşrı bulınan
felek-i sâbi‘den bâlâter olan eyvân ve divânḥâneye raḥne ve ḥalel bil ki raḥne-i
mezḳûr dîn-i berîn ve şer‘-i guzîn hişârındadır. Yâ‘ni o emre imtişâl-i nevâhîden
içtinâb itmemele ḥışn-ı ḥaşîn gibi olan dînine raḥne ve ḥalel peydâ eyleyen kimseler
fi’l-ḥaḳîka kendüsünüñ şehristân-ı vücûdını hedm ü taḥrîbe kaşd itmiş olur.*

3.2.4. Yusuf el-Vâiz ve *Tuhfetu'l-Vuzerâ*

İlmiye sınıfına mensup Kağızmanlı Yusuf el-Vâiz tarafından yazılmıştır. Şerhte kaside metni beyitler halinde ele alınmış; önce beyitte yer alan Farsça kelimeler hakkında yapı ve anlamları hakkında bilgi verilmiş ve daha sonra beytin anlamı üzerinde durulmuştur. Şerhin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Kitaplığı 1639 numarada kayıtlı nüshanın 1b-34a yaprakları arasında kayıtlıdır.⁶⁴

3.2.5. Ahmed Râşid ve *Terceme-i Manzûme-i Luccetu'l-Esrâr*

Erzurum kadı vekillerinden Ahmed Râşid tarafından hezec bahrinin mefâilün mefâilün mefâilün vezniyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu manzum tercüme, *Terceme-i Manzûme-i Luccetu'l-Esrâr ma'a Aslihi* adıyla basılmıştır (Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, Dersaadet, 1315/1898). Bu manzum çeviri daha sonra Latin harflerine aktarılarak yayınlanmıştır.⁶⁵

3.2.6. Abdullah Develioğlu ve *Fulku'l-Ebhâr fî Şerhi Luccetu'l-Esrâr*

Abdullah Develioğlu, medreselerde ve okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra Kayseri ve Adana müftülüğü görevlerinde bulunmuş, 1892 yılında Kayseri'nin Develi ilçesinde doğmuş, 1984 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁶⁶ Kasideye yazdığı şerhe *Fulku'l-Ebhâr fî Şerhi Luccetu'l-Esrâr yahud Mecma'u'l-Ezhâr fî Şerhi Huccetu'l-Ahrâr* adını vermiştir. Şerh 1330 (1912-13) yılında yazılmış ve aynı yıl (1330-1331) basılmıştır. Telif tarihi bizzat müellif tarafından belirtilmemiş ise de eser, *Muhâcirzâde el-Hâc 'Abdullâh Efendi'nin takrizleri ile birlikte basılmıştır. Bu takrizlerde 1330 yılı tarih düşülmüştür. Şerhin adı, baskının dış kapak yüzünde yine *Fulku'l-Ebhâr fî Şerhi-i Luccetu'l-Esrâr yâhud Mecma'u'l-Ezhâr fî Şerhi-i Huccetu'l-Ahrâr*, müellifi de *Çayseriye talebe-i 'ulûmundan Develü müftî-i sâbıkı el-Hâc Maḥmûd Efendizâde 'Abdullâh* şeklinde kayıtlıdır. Baskının iç kapak sayfasında *Çayseri talebesi udebâ-yı kirâmından Muhâcirzâde el-Hâc 'Abdullâh Efendi tarafından se-zebân olarak silk-i suṭûra alınan takrîzdür* ibaresi altında Muhâcirzâde*

⁶⁴ Kadir Turgut, *agt.*, s. 90; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 636-637

⁶⁵ Mehmet Atalay, "Câmi'nin Luccetu'l-Esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 24, Erzurum 2004, s. 25

⁶⁶ Abdullah Satoğlu, Kayseri Ansiklopedisi, Abdullah Develioğlu (develi.org.tr-adanamuftulugu.gov.tr, 13.8.2015)

el-Hâc ʿAbdullâh Göni imzalı Arapça, Türkçe ve Farsça yazılmış üç ayrı kıta yer alır. Muhâcirezâde el-Hâc ʿAbdullâh Efendi tarafından Türkçe yazılmış takriz metni şöyledir:

*Bu bir şerh-i kitâb-ı müstetâb ki
Münevver itdi hüsni her cihânı*

*Bütün emşâli üzre oldı mümtâz
Güyâ zât-ı kuṭûf-i dâniyât*

*Mücevher-i sîm-i zerdîr laʿl-i yâkût
Muraşşadır meâl ü müfredâtı*

*Âña misbâh-âviz dînse yeridir
Münîrdîr zîr-i beyti mükremâtı*

*Didim bir târiḥ hecâsız çün oldı
Temâm “Mecmaʿuʾl-Ezhâr nükâtı*

Mukaddime kısmında Hz. Muhammed (sav) için salât ü selâm maksatlı bir kıta ve sonrasında şerhin telif sebebine dair kısa bir açıklama yer alır. Bu açıklamada şârih çok değer atfettiği kasidenin şerhine haddi olmayarak iyi niyetlerle başladığını ve şerhi bir hizmet mesabesinde gördüğünü şu ifadelerle beyan etmiştir:

Ve baʿd şu risâle-i nâçizüñ tabʿ u neşrine maḥzâ hüsni niyetim sebeb olmuşdur. Hazret-i Câmîʾnüñ hezâin-i hikmet u ʿirfân olan “Luccetuʾl-Esrâr” nâm risâle-i mergûbesini şerḥ ve îzâha kalkışmak bizim gibi beżâʿa-i ʿilmiyyeden mahrûm olanlar için hicâletden başka bir şey intâc itmezse de ʿaynı zamânda zât-ı müşârunileyh ʿalâ kadriʾl-istiṭâʿat bir ḥidmet demek olduğundan maḥşadım ʿaczime cürʿet-baḥş oldı.⁶⁷

Bu açıklamaların devamında tesmiyeye dair ifadelere yer verilerek şerhe uzun bir isim verilmesinin gerekçesi şerhimizüñ ismi “Fulkuʾl-Ebhâr”dur (denizlerüñ gemileri). İsmüñ müsemmanuñ bir cihetine taʿalluḡu olmadığı için nâm-ı digeri

⁶⁷ Muhâcirezâde el-Hâc ʿAbdullâh Efendi, *Fulkuʾl-ebhâr fî Şerḥ-i Luccetuʾl-Esrâr yâḥûd Mecmaʿuʾl-ezhâr fî Şerḥ-i Huccetuʾl-Ahrâr*, Kayseri: Erciyes Matbaası (1914), s. 2.

“*Mecma‘u’l-Ezhār*” (çiçeklerün toplandığı yer) tesmiye idilmiştir şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca şerhte izlediğı usule “sekiz hata” kaydıyla işaret etmiştir:

*Kitābuñ tabī‘i olan saḳadātından mā‘adā sekiz ḥaṭāsı vardır. Birincisi luḡat, şarf ve naḥve taṭbīken yüz beytin i‘rābını ḥikāye ider, ikincisi beytleri ‘aynen, ba‘zısını meālen tercüme ider, üçüncüsü tavzīhen şerḥ ider, dördüncüsü her beyti Ḥāfız-ı Şîrāzî, Meşnevî-yi Celālî, Nān ve ḥelvā-yı şeyḥ Āmilî mişālî kütüb-i mu‘tebereden tanzîr ve temşîl idilmiştir, beşincisi ibāreyi mümkün mertebe sāde sehl yazar, altıncısı bi’t-tab‘ getirilen ebyātı ‘aynen ve meālen tercüme ider, yedincisi ihvān-ı kadındab ‘uyüb-ı ḥaḳīḳasına vāḳıf olanlara ‘aczini mu‘terif olmasıyla işlāhını ricā ider, sekizincisi reşk-āverāna karşı⁶⁸ gibi kısa ibarelerle işaret etmiştir. Notlarda da ifade edildiğı gibi şerhte kasideyi oluşturan beyitlerde yer alan kelimelere dair gramer bilgileri verilmiş, bazı beyitler kelime kelime, bazıları da anlamları itibarıyla Türkçeye çevrilmiş ve anlam izah yoluyla sade bir dille aktarılmıştır. Hāfız-ı Şîrāzî, Mevlānā ve Şeyh Behāyî’nin *Nān u Helvā* adlı mesnevisinden ve mukaddimedeki zikrettiğı diğer kaynaklardan şahit beyitler zikretmiş ve bu beyitlerin de Türkçe tercümeleri verilmiştir. İhtar kaydı ile de Cāmî’nin kasidesi ve vezni hakkında bilgi mahiyetinde not düşülmüş; kaside beyitlerini takti üzere okunuşu da ilk beyit üzerinde gösterilmiştir. Doksan üçüncü beytin şerhinde Cāmî, doksan altıncı beytin izah kısmında da Emîr Husrev-i Dihlevî’nin kısaca hal tercümeleri verilmiştir. Vezin ve okunuşla ilgili hususa da yine mukaddimedeki “*ihṭār*” kısmında değinilmiştir:*

“*Ṭoḳsān üçüncü beytde tercüme-i ḥālî zikr olınan Ḥazret-i Cāmî’nüñ nevā-yı tab‘ından in‘ikās iden bu ḳaṣīde-i nādire ṭoḳsān altıncı beytde tercüme-i ḥālî mezkūr olan Emîr Husrev-i Dihlevî’nüñ Bahru’l-eberr’ına nazīre olarak irād idilmiş ve kendisi mücerred melek-i ‘arūz ve ḍarb-ı maḥzūfundandır. İcrāsı iki kere “Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün”dür. Faḳaṭ izāfetlerde yā-yi baṭniye melḥūz olub meşelā şöyle:*

“*Küñgür-i ey. Vān-ı şeh kez. Kāh-ı keyvān. Ber terest*” taḳṭī‘ olunur.

ای خواجه اگر توانی در اصلاح بکوش

در عیب نظر مکن که بی عیب خداست

⁶⁸ Muhācirzāde el-Ḥāc ‘Abdullāh Efendi, *Fulku’l-ebḥār ff Şerḥ-i Luccetu’l-Esrār yāḥūd Mecma‘u’l-Ezhār ff Şerḥ-i Ḥuccetu’l-Ahrār*, s. 2.

Bu kısımdan sonra mukkadime bitmiş, kasideye geçilmiştir. Şerhte kaside beyitler halinde ele alınmış, her bir beyit “**lucce 1**”, “**lucce 2**” şeklinde numaralandırılmış, beyitlerin mısraları ayrı ayrı tırnak içinde belirtilmiştir. Sonrasında “**müfredât**” başlığı ile mısralarda geçen Farsça kelimeler, gramer yapıları ile incelenmiş, anlamları verilmiştir. Açıklanacak kelimeler tırnak içinde verilmiştir. Akabinde “**tercüme**” kaydı ile anlamı verilmiş, “**şerh**” kaydı ile de izahı yapılmıştır.

3.2.7. M. Arif Karakaya Cennet Anahtarı (*Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi*)

M. Arif Karakaya bu kasideyi mensur olarak Türkçeye çevirmiş ve çevirisini *Cennet Anahtarı (Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi)* ve *Kuşeykûl (Keşkülçük)* adıyla yayınlamıştır (Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973). Müellif eserini adlandırırken Bahâeddîn-i ‘Âmilî’nin Arapça yazıp “kuşeykul” adıyla bilinen kasidesinden ilham almış ve bunu da önsözünde ifade etmiştir. Başta *Luccetu'l-Esrâr* şerhini içeren bu kitap (s.1-45), her biri farklı bir makaleden oluşan üç bölümden ibarettir. Yazarın bölüm olarak tasarladığı birinci makale, *Luccetu'l-Esrâr* şerhini, ikinci makale, Bahâeddîn-i ‘Âmilî’nin Mehdî hakkında yazdığı kasidenin şerhini, üçüncü makale ise çeşitli İslâmî kaynaklardan derlenmiş bazı hadis-i şerifleri, Ashâb-ı Kirâm’ın bazı durumlarını, bazı filozofların tespitlerini ve yine bazı İslâm âlimlerinin görüşlerini ihtiva eder. Bu bölüm bir derleme niteliğindedir.

Müellif yazdığı önsözde bu bölümlerin içerikleri hakkında bilgi vermiştir.

Birinci bölümde yer alan *Lüccetü'l-Esrâr* şerhi bir önsöz ile başlar. Müellif bu önsözünde birinci bölüm ve şerhi hakkında şu açıklamaya yer vermiştir:

Eserin birinci bölümünde, asırlardan beri İslâm dünyasının tasavvuf semasında parlak bir yıldız gibi parlayan Mevlâna (Molla) Câmî diye şöhret bulan Abdurrahman (Nureddin) (H. 810-898) hazretlerinin “Lüccetü'l-Esrâr” adlı Fârisî manzumesi lisanımıza çevrilmiştir.

Herkesin anlayabileceği bir şekilde ifade edilerek içindeki, İslâmî hakikatler siz muhterem okuyuculara arz edilmiştir.

Kabul etmek gerekir ki, Molla Câmî'nin "Lüccetü'l-Esrâr"ı belki de aynı mevzuda emsali yazılmamış bir hazine ve bir gül bahçesidir. Çünkü, hakikatleri nazmen dile getirerek tatlı bir tarzda ifade etmektedir.⁶⁹

Şerh metni besmele ile başlamaktadır. Kaside beyitler halinde ele alınmıştır. Önce Farsça beytin okunuşu büyük Latin harflerle ve mısralar halinde yazılmıştır. Beyitler diğer şerhlerde olduğu gibi birden itibaren numaralandırılmıştır. Beytin anlamı koyu karakterle yazılmış daha sonra izahına geçilmiş ve izahlarda daha çok ilgili beytin manevî anlamı üzerinde durulmuştur. Şerhin yer aldığı birinci bölüm 45. sayfada son bulmaktadır. Birinci beytin şerhi eserde şu şekilde yer almaktadır:

(LÜCCETÜ'L-ESRÂR'IN ŞERHİ)

(1) "KÜNGÜRİ EYVANİ ŞEH, KİZ KÂHİ KEYVAN, BERTEREST".

"REHNEHA DAN, KİŞ BE'DİVARİ HİSARİ DİN DEREST".

MEVLÂNÂ MOLLA CÂMÎ Hazretleri farsça olan bu şiirinde şöyle der:

ZÜHAL yıldızının burcundan daha yüksek olan padişahın kat kat konağını bil ki, onda bulunan çatlaklar, onun (kale gibi) dinin duvarındadır.

"Bu şiir'in manevi izahı şöyledir."

Eyvandan maksat kalp, padişahıtan maksat kalbin sahibidir.

Kalb ise, ALLAH (C.C.)nun tecellisini fikir ve düşünce yeri olduğu için, binlerce çatlakları (giriş ve çıkışları) vardır. Bu çatlaklar ise kalb sahibinin din kalesi duvarındadır. Zira kale gibi dini, kalbi içindedir.

3.2.8. Mehmet Ali Özkan ve Sırlar Denizi

Luccetu'l-Esrâr, son olarak Mehmet Ali Özkan tarafından *Sırlar Denizi* adıyla tercüme ve şerh edilerek basılmıştır (Semerkand Yayınları, İkinci baskı, İstanbul 2017). Özkan, kasideyi klasik usullere bağlı olarak beyit beyit ele almış, her bir beyti parantez içinde numaralandırarak beytin hemen altına okunuşunu latin harflerle vermiştir. Ardından köşeli parantez içinde tercümesini vermiştir. Şerh başlığı altında ayet, hadis, manzum ve mensur eserlerden manaya uygun nakiller yaparak şerh

⁶⁹ M. Ali Karakaya, Cennet Anahtarı (Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi) ve Küşeykûl (Keşkülçük), Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973, s. 2

kısmını tamamlamıştır. Şerhte her bir beyit için anlama ve içeriğe uygun başlıklar verilmiştir.

3.3. *Luccetu'l-Esrâr* Nüshaları

'Abdurrâhmân-i Câmî'nin bu meşhur kasidesine yazılmış Türkçe şerhler ve nüshaları dışında ayrıca yalnızca kasidenin Farsça metnini içeren nüshalar da mevcuttur. Bu yalnızca metni içeren ve aşağıda kütüphane ve künye bilgileri verilen nüshalar da bu kasidenin gördüğü ilginin bir göstergesi olarak görülebilir. Aşağıda ilgili kasidenin tespit edilen nüshalarının künye bilgileri verilmiştir.

- Ahmed Tarzum'un 1133 (1720)'de *Luccetu'l-Esrâr* adıyla istinsah ettiği nüsha Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 42385 numarada kayıtlıdır. 180x120-130x95 mm ebatlarında, 12 satır, 9 yaprak olan nüsha açık pembe renkli karton cilt içindedir. Nesih yazı türüyle Abadi kâğıt üzerine yazılmıştır.
- Balıkesir Dursun Bey İlçe Halk Kütüphanesi 10 Dur 95/1 numarada kayıtlı nüsha. Yaprak sayısı 1b-4b'dir.
- İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu 34 Ae Farsça 506/4 numarada kayıtlı nüsha mavi bez kaplı, mukavva, cetvelli, köşebentli cilt içindedir. 208x150 mm ebatlarındadır. Arap talik yazı türüyle yazılmıştır. Yaprak sayısı 17-19 olup satır sayısı muhtelifdir.
- İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu 34 Ae Farsça 987/3 numarada kayıtlı nüsha. Tam meşin kaplı, şirazeli cilt içindedir. 243x141-164x88 mm ebatlarında olup Arap-Talik yazı türüyle yazılmıştır. 15-19. Yapraklar arasında olup satır sayısı 14'tür.
- İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu 34 Ae Farsça 1007/2 numarada kayıtlı nüsha. Kahverengi deri kaplı, mukavva, miklepli cilt içindedir. 200x140-156x80 mm ebatlarında olup Arap talik yazı türüyle yazılmıştır. 140-143. Yapraklar arasında olup satır sayısı 15'tir.
- Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 2655/1 numarada kayıtlı nüsha. Çaharkuşe yıpranmış vişne rengi meşin, miklepli, üstü aşınmış desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. 208x145-160x95 mm ebatlarında, talik yazı türüyle üç ay filigranlı krem rengi kâğıt üzerine yazılmıştır. 1b-5a yaprakları arasında olup satır sayısı 13'tür.

4. Hâcibî'nin Şerh Usûlü ve Şerhin Muhtevası

Hâcibî, şerhi yaparken metni beyitler halinde değil mısra mısra ele almış ve kasidenin tamamını şerhe dâhil etmiştir.

Şârih ilk olarak mısradaki Farsça kelimelerin hareke kayıtlarını vermiş; basit ve birleşik kelimeleri gramer açısından tahlil etmiş, kelimelerin ya da eklerin kelimeye kazandırdığı anlamları üzerinde durmuştur. Okunuşunda ihtilafa düşülmeyecek tek heceli kelimelerde yalnızca kelimenin manasını belirtmekle yetinmiştir. Fiillerin izahında ise zaman ve şahıs bilgilerini vermiştir. Bu izahlardan sonra beytin anlamı üzerinde durmuştur.

küngür: *evvelki kâf-ı 'Arabî ve ikinci kâf-ı 'Acemî'nin zammıyla derîce ma'nâsına.* (M 1b/ 84b)

âzer: *elif-i memdûde ile âteş ma'nâsına.* (M 5a/ Ç 91b)

buved: *fi'l-i muzâri müfred-i gâ'ib.* (M 5a/ Ç 92b)

kef: *el ayasıdır.* (M 5b/ Ç 93a)

Şârih Farsça kelimelerin Türkçe, Arapça karşılıklarını, zaman zaman kelimenin Farsça eş anlamlarını vermiştir. Anlamı verilecek kelime Farsça ise Türkçesi yanında Arapçadaki karşılığını, Arapça ise yine Türkçe anlamı ile beraber Farsça eş anlamını yazmıştır. Bazen de yalnızca Türkçe karşılığını kaydetmiştir.

keyvân: *seb'a-i seyyâreden yedinci felegûn yıldızıdır ki âña 'Arapça zuhal dirler.* (M 1b/Ç 85a)

şif: *boş, tehî ma'nâsına.* (M 4a/ Ç 90b)

zer-i tîlâ: *yalduz altunudur.* (M 5a/ Ç 92b)

Kelimenin lügat manasını verdikten sonra mısraın anlamını daha açık hale getirmek için tercümenin ardından bazen “yani” kelimesiyle, bazen de “murâd” yahut “bunda murâd” ifadesiyle çeviriyi genişleterek şairin kastettiği anlamı vermeye çalışmıştır.

hüner: *şan^çatta mahāretdür ya^çni ^çālī ve dūnuñ kadri hüner miqdārınuñ gayrı degildir ya^çni herkesüñ kadri hüneri miqdārıncadır.* (M 11b/ Ç 105b)

Şârih şerh esnasında kasidenin Farsça metninin bir iki nüshasını kullanmış ve şerh esnasında nüshaların metinlerinde gördüğü bazı nüsha farklılıklarına işaret etmiştir:

Ba^çzı nüshada kerih yerine kūh ve şer yerine şîr vāki^ç olmuşdur. (M 18a/ Ç 117a)

zîr: *taht ma^çnāsına hāk yerine ba^çzı nüshada kâh vāki^ç olmuşdur kâh kâf-ı ^çArabîyle şaman ma^çnāsına ya^çni tavuqlar dāneden ötürü başların zîr-i hāka veyā kāha iletürler ya^çni tama^çları ucundan bu şan^çatı işlerler.* (M 9a/ Ç 100a)

hestî: *varlık.* **Ba^çzı nüshada hestî yerine mestî vāki^ç olmuş, serhoşluk ma^çnāsına.** (Ç 129b)

Şârih kelimenin İranlılar tarafından telaffuzuna da dikkat çekmiştir. (کافر) *kâfir* kelimesini İranlıların *kâfer* şeklinde telaffuz ettiğini belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.

ārız: *^çArabîde yüzüñ bir cānibi ve her cānibine ^çarız dirler, rā^çnuñ kesriyle ammā ^çAcem rā^çnuñ fethiyle okudı. Nitekim kâfirî fā^çnuñ fethiyle ve hātimi tā^çnuñ fethiyle okudılar.* (M 10b/ Ç 103b)

Hâcibî'nin şerh metodunu oluşturan temel unsurlardan biri de metin içinde münasip bulunduğu durumlarda muhtelif iktibaslar yapmasıdır. Bu iktibaslar Türkçe, Farsça, Arapça manzum parçalar, hadîs-i şerîf ve veciz sözlerden oluşur. “Şerh metotlarından birisi de istişhâd/şâhit gösterme metodudur. Osmanlı ilim ve edebiyat geleneği Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine kurulmuş olduğundan istişhâd metodunda her üç dilden de eserler şâhit olarak gösterilmiştir.”⁷⁰ Şârih az da olsa alıntı yaptığı kaynağın, şahit beyti alıntılacağı şairin adını anmıştır.

Beyt: “İkisinden bir gül-i ra^çnā görünürdü göze”

Lāle ruhsār-ı güle cem^ç olsa ruḥ-i zerdim benim” Ra^çnā böyle yirde nāzenīn ma^çnāsınadır. (M 4b/ 91b)

⁷⁰ Abdülkadir Dağlar, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, Electronic Turkish Studies, 2007, C: 2, S: 4, s. 295

Nāzımullah Dede Hāzretleri ‘ibret-nümā-yı ‘azīme telmīh idüp buyurur ki: Ey nīl-renk gonbedüñ maḥbūsu! Ġāfīl olma girye-i istiġfārdan sirişk-i çeşm-i kabūl-i Hüdā’ya ġarķ ol tā ki necāt-i ebediyyeye nā’il olasın ... (M 21a/ Ç 124b)

... murād nāsdan ‘uzlet iden kimse selāmet dārına nā’il olup iki cihān muḥitlerinden ḥalāş bulur dimekdür zīrā “es-selāmetü fi’l-vaḥdeti ve’l-āfetü fi’l-kesreti ev el-işneyn” buyurmuşdur. (M 20b/ Ç 124a)

Şārihin kelimelerin lügat anlamlarını verirken Farsça Türkçe sözlüklerden de istifade etmiştir:

... Erdeşir’den Yezdicird’e gelince Sāsāniyān dirler ve pādīşāh-ı Hinde rāy ve pādīşāh-ı Tatar’a ḥān dirler. Lüġat-ı Ni‘metullāh’da böylece mezkūrdur. (M 17a/ Ç 115b)

Arapça kelimeler Arapça dilbilgisi kurallarıyla, Farsça gramer terimleri de kullanılarak teferruatıyla açıklanmış; Arapça tekil isimlerin çoğul hali, çoğul olanların da tekil hali verilmiştir:

ḳāni: ‘alime ya‘lemu bābından ism-i fā‘ildür. Men ḳana‘a şebe‘a bundandur ki masdarı ḳanā‘at gelür. (M 8b/ Ç 99a)

naḳd: ḥāzır ma‘nāsına ‘Arabīdür cem‘i nuḳūd gelür. (M 2b/ Ç 86b)

ḥavātır: cem‘-i ḥātır, ġoñüle gelen nesneye dirler. (M 23a/ Ç 128a)

ḥancer: ‘Arabīdür boġaz ma‘nāsına cem‘i ḥenācir gelür. (M 19b/ Ç 121b)

Şārih mananın kapalı olduğu ve anlaşılmayacağını düşündüğü yerlerde, anlaşılması adına gerekli mâlumâtı verip yorumunu da katmıştır:

مر بود پنجاه و چون ابیات او آمد دو مر

Mer elli olur ya‘ni lafz-ı mer’üñ bir ma‘nāsı da çünki ol ḳaşidenüñ ebyātı iki mer geldi ya‘ni iki elli geldi ki yüzdür. (M 26b)

Şārih, bazı yerde mısraın tercüme ve şerhiyle yetinmeyip anlamı pekiştirmek, duruma uygun örnek vermek maksadıyla hikāye paylaşımında da bulunmuştur:

*... Nitekim böyle zāhid-i ḥuşklarüñ ḥāllerini beyānda çok dāstānlar söylendi biz daḥi mezkūr beyte münāsebetle muḥtaşarca bir ḳışşā-i pür-ḥişşe beyān eyledik sāmi‘inden ba‘zı kimse müstefīd olmaķ ümidiyle. **Hikāyet**: Medāyin-i İslāmiyyeden*

bir ŧehr maħallātından bir civān-ı fehīm-i zi-‘aql-ı selīm sākın olmuşdu. Ol maħalle ħalkı civānuñ ħūsn-i cemāl ve ŧalāħını ve sebīl-i diyānetde kemāl-i felāħını gördüler... (M 14a/ Ç 109b)

Şārih kimi yerde -bilhassa son beyitlerde- metnin aslına bağlı kalarak kelime kelime tercüme yapmıştır. Bu tutum, řārihin tercüme ile şerh arasında kararsız kaldığını düşünürken diğer taraftan beyitte izahı gerektirecek bir durum olmadığını da düşünmüş olabileceğini akla getirmektedir:

رخنه بر یاجوج بستن خاصة اسکندر است

Ye’cüc üzerine raħne sedd itmek İskender-i Zü’l-karneyn’e maħşūřdur. (M 23a/ Ç 128b)

بوی درویشان نداری خرقه پشمین چه سود

Büy-i derviřānı ki tutmazsın ħırqa-i peřmīn ya‘ni yünden olan ħırqa ne fā’ide! (M 23a/ Ç 128b)

صاحب علم لذنی را چه حاجت خط و لفظ

‘İlm-i Rabbānī řāħibine ħař u lafz ne ħacet ya‘ni yoğdur. (M 25b)

Şārihin uygun gördüğü yerlerde klāsik şiirin hayal dünyasına ait bazı geleneksel kullanımlara, mazmunlara yer verdiği de görölmektedir. Öyle ki bazı yerlerde hikāyeleřtirerek genel kültür bilgisi verildiğine bile şahit olunmaktadır. Dönemin günlük yaşantısı ve o dönemin insanların dünyaya bakış açısı ve kültürü hakkında bilgilenmemizi sağlayacak bu malumatlar, Osmanlı kültür araştırmaları için de yarar sağlayacak niteliktedir:

nilüfer: kesr-i nūn ile bir çiçekdür ki řu içinde biter ya‘ni gice bir kuř gibi ki āřiyānı gönçe-i nilüferdür. Eydürler ki nilüfer gün ile deverān ider gün mařrıėdan tulu‘ itdikde ol daħi řudan çıkup vaėt-i üstüvāra ħüb açılır ol vaėt zenbūr ānı bir ħoř ve lařif mekān görüp ziynetine aldanup kendülere āřiyān iderler. (M 21a/ Ç 124b)

Sūdī Efendi řerħ-i Dīvān-ı Ĥāfız’da eydür ki ‘aķık ile ‘anberüñ ma‘denini kimse bilmemişdür ikisinin de deryā kenārına düşürürler ve ba‘zı mu‘ālecelerde terbiye iderler ki bu şürete girer ya‘ni ħoř olur. (M 19a/ Ç 119a)

Açıklanan kelimenin diğer anlamlarından, farklı kullanımlarından da yer yer bahsedilmiştir.

feyz: *lügatde ırmağ taşup iki kenārını kablamaga dirler ammā ıŝılāhda bir kimseye bir iyilik gelmege dirler.* (M 22a/ Ç 126b)

serkeş: *bi-ḥasebi'l-lügat baş çekici dimekdür. İŝılāhda muʿānid maʿnāsına vaşf-ı terkībīdür. Aşlında keşende-i ser idi.* (M 22b/ Ç 127a)

kilk: *kesr-i kāf-ı ʿArabīyle kāmıŝ oğa dirler ammā bunda kalem maʿnāsınadır.* (M 20a/ Ç 122b)

devlet: *aşılta iki maʿnāda müstaʿmeldür biri ḥarbda yaʿni şavāşda ḥaşma gālib olmağ biri de māl elden ele varmaga dirler ki zātında māl ve mülküñ şānı odur soñra ʿizzet ve iḳbāl maʿnāsında istiʿmāl eylediler.* (M 20a/ Ç 122b)

māned: *fiʿl-i muzāriʿ mānīdenʼden müştakdur lafz-ı müşterekdür kalmak ve komağ maʿnāsına gelür. Bir mānīden daḥi vardur ki beñzemek yaʿni müşābehet maʿnāsına ki mānīsten maşdarı da bu maʿnāya gelür ammā mā-naḥnü fih maşdarınuñ birisi de mānden gelür iştirāk üzre yaʿni lāzımla müteʿaddī beyinde.* (M 2b/ Ç 87a)

Şārihin bir kelimeyi açıklarken karşıt anlamını verdiği de olmuştur.

girye: *ağlamanuñ ismidür ḥande gülmenuñ ismi oldığı gibi.* (M 21a/ Ç 124b)

Neredeyse tüm mısralarda gramer terimleri ile bilgilendirme ve gerekli görüldüğü yerde okuma kolaylığı sağlayacak harekeleme olduğu da gözlenmektedir.

çün: *ḥarf-i teşbihdür, ʿabīr feth-i ʿayn ve kesr-i bā-i ʿArabīyledür.* (M 19a/ Ç 119a)

rā: *lām-ı cārre maʿnāsın ifāde ider.* (M 20a/ Ç 122b)

be-guşā: *emr-i muḥātab guşāyīdenʼden, evvelindeki bā teʿkīd ifāde ider ki taʿlīl içündür.* (M 4a/ Ç 89b)

Bazı mısraların açıklama kısmı daha uzun tutulmuş, tarihte, dinde ve kültürde önemli yer tutan isimlerle ilgili teferruatlı açıklamalar yapılarak “*maḥşül-i beyt*” kaydıyla anlam daha da açılmıştır:

Âzer: *İbrāhim ʿaleyhisselāmuñ atasınuñ ismidür yaʿni İbrāhim ʿaleyhisselāmdan ötürü ibrā tācdur ve zer Âzerʼüñ ayağlarınuñ naʿlinidür ... Maḥşül-i*

*beyt bu oldu ki altun egerçi kulüb-i nāsire sevüklüdür. Sen āndan ibrā eyle zīrā
İbrāhīm ‘aleyhisselām ki ulu’l-‘azm olan enbiyādandur. (M 7b/ Ç 96)*

Şârihin yeri geldikçe gramer kâidelerinden ayrıntılı olarak bahsedip örnekler verdiği de görülmektedir.

*nāhunān: cem^c-i nāhundur tırnağ ma^cnāsına. Ma^clūm ola ki esmānuñ cem^cinde
kâide oldur ki eger isim zūyu’l-ervāh olursa elif ve nūn getirüp ādemiyān ve
melekān ve periyān ve cinniyān ve cānverān dirler ve eger āhırinde hā-i ‘alāmet-i
fethā olursa ol hā-i kāf-ı Fārisiye naql idüp h^vācegān ve bendegān dirler ve eger
cemādātdan olursa āhırinde elif ve hā ziyāde iderler āsemānhā ve zemānhā gibi ve
eger cemādātuñ ba^czı cihetde hayvānāta müşābeheti olursa iki vecihle isti^cmālī
cā’izdür. Nāhunān ve nāhunhā ve dirāhtān ve dirāhthā gibi. (M 10b/ Ç 103b)*

“maḥşul”, “maḥşul-i beyt”, maḥşul-i mışra^c”, “maḥşul bu oldu ki” ifadeleri şerhin pekçok yerinde geçmekte, bu da şârihin manayı daha açıklayıcı hale getirmek istediğini düşündürmektedir:

*...Maḥşul bu oldu ki mebde’ hareketünde ya^cni tarīk-i Hākka sülūkuñ
ibtidāsında saña nefis-i emmāre tarafından ‘arız olan umūr-ı dīniyyenüñ yokuşlarını
kaḥ^cda elüñ mürşid-i kāmilleri virüp ānlaruñ peyince yürü. (M 11a/ Ç 104b)*

*... ya^cni keennehü şöyledür maḥşul-i mışra^c altun kelīçesi güyā ki zāt-ı aşında
surh renk degil idi. (M 5a/ Ç 92a)*

5. Şerh Metni Aktarılrken İzlenen Yol

Metin kuruluşunda esas alınan ve “M” kısaltmasıyla gösterilen Milli Kütüphane nüshası satır numaralarıyla, “Ç” kısaltmasıyla gösterilen Çorum nüshası sayfa numaralarıyla verildi. Milli Kütüphane nüshası eksiksiz olduğu, kasideyi tam olarak verdiği için onu ana nüshamız olarak belirledik. Açıklanacak kelimeleri bold (kalın) yazıp iki nokta koyarak açıklama kısmını aktardık. Türkçe manzum parçaları italik olarak yazdık. Nüsha farklılıklarını dipnot kısmında -satır numarasına kadar ayrıntılı olarak, eser dışında kalan manzum parçalar, ayet, hadis, veciz sözlerin tercümelerini, bulabildiklerimizin kaynağını metnin sonunda verdik. Sadece kasideye ait mısraları, şârihin adını andığı şahıs isimlerini ve eser adlarını koyu yazdık.

İKİNCİ BÖLÜM

ḤUCĀTU'L-AḤRĀR ŞERḤ-İ LUCĀTU'L-ESRĀR METİN

Huccetu'l-Ahrār Şerh-i Lucetu'l-Esrār *

M^{1b}, Ç [84^b]

Bismillāhirrahmānirrahīm

(1) Hamd-i bī-kıyās ve şenā-yi bā-sipās ol zāt-ı pāk ğaffāru'z-zünüb (2) ve Hüdā-yi bī-bāk-i settārū'l-uyüb hazretlerine olsun ki mülki bī-enbāz (3) ve dergāh-ı lütfi bendegān-ı muhlışāna bāzdur ve durūd-i bī-ġāye ve şalavāt-ı (4) bī-nihāye ol seyyid-i kâināt ve hülāşa-i mevcūdāt hazretlerine olsun ki (5) dükeli rüsul ve enbiyā üzerine ser-efrāzdur ve āl-i kirām ve aşhāb-ı ʿizām (6) hazretlerine olsun ki serverān-ı memālik-i dīn ve rehberān-ı mesālik-i yakīn- (7) lerdür. Ve baʿd bu Hācibī-yi bī-çāre ve māye-i hünerden āvārenüñ hātır-ı fātırına (8) nāġāh huṭūr eyledi ki bu kaşide-i pür-melāhat ve ʿayn-ı terāvet ki sertāc-ı erbāb-ı ʿirfān ve muʿammer-i ehl-i suhendān şulṭānu'ş-şuʿerā burhānū'z-zürefā revnaqda silk-i cevāhir-i kelimāt ve ziver-sāz-ı arāyis-i meʿāni-yi müşkilāt Nureddin Hāzret-i ʿAbdurrahmān-ı Cāmī ḳaddesallāhu sırrıhu's-sāmī hazretlerinüñ goftehā-yi dil-āvīz ve suhenhā-yi leṭāfet-engīz-gündür bi-hasebi'l-maḳrūr maʿnā-yi muhaşşıl ve baʿzı lügatleri beyān olunsa çok kimesne [85^a] müstefid olur ve bu ʿabd-i pür-ḳuşurdan bir eser ḳalır deyü kitābet cesāret olinup cenāb-ı emīr-i kebīr ve vezīr-i pür-tenvīr zi-ḳalb-i münīr şāhibū'd-devlet ve's-serir metteʿahullāh bi'l-ömri'l-keşīr **Sābit Mehmed Paşa** yeḥuşşuhullāhu teʿālā mine'n-niʿam ve'l-enām mā yūrīdu ve mā yeşā hazretlerinüñ cānib-ı vezīrānelerine tuḥfe-i ḥāḳīrāne ḳılındı. **Beyt:**

پای ملخی بیش سلیمان بردن عیب است و لیکن هنر است از موری

Duʿā ḳılıp iḳbāl ve devlet saña yāri-yi hemişe yār ola. İltāf-ı bārī çemen-zār-ı saʿadet menzil olsun ve mādem düşmānuñ pā-dergil olsun sevār ol dāimā esb-i murāda ola. Bed-hvāh ve bed-cūyuñ piyāde irişe ʿavn-i ve lütf-i Hüdā'nuñ nebi Allah ola keştibānuñ.

کُنْغَرِ ایوانِ شه کز کاخ کیوان برتر است

*Çorum nüshasında eser adı yok. // (3) dergāh-ı lütfi: dervāze-i lütfi Ç 84^b (3) // (5) ser-efrāzdur: serdār ve ser-efrāzdur Ç (6) // (7) server-ı memālik-i dīn: serverān-ı memālik-i dīn M (6) // 84^b (9) hātır-ı fātırına: herātır-hānelerine M (7) // 84^b (11) sertāc-ı erbāb-ı ʿirfān ... keştibānuñ: semā'-ı şıf'ıde bülend-i settāra ve güzīde-i sebʿa-i seyyāra aʿna be-şulṭānu'ş-şuʿerā Hāzret-i Cāmī nevvallāhu merḳadehu anuñ goftehā-yi dil-āvīzindendür bi-hasebi'l-maḳrūr maʿnā-yı muhaşşılı ve baʿzı lügatleri beyān olunsa çok kimse müstefid olur ve bu ʿabd-i pür-ḳuşurdan bir eser ḳalır deyü kitābına şüruʿ olındı ve billāhi't-tevfīk M (8)

Küngür: evvelki kâf-i ‘Arabî ve ikinci kâf-i ⁽¹⁴⁾ ‘Acemîniñ zammıyla deriçe ma‘nâsına. **Eyvân:** hemzenüñ kesriyle ‘Arabîde büyük ⁽¹⁵⁾ şuffaya dirler ammâ ‘Acem feth-i hemze ile büyük çartâk ma‘nâsında isti‘mâl ⁽¹⁶⁾ iderler. **Şeh:** şâh’dan muhaffefdür. Ma‘lûm ola ki Fârisîde vāv’dan yâ’dan ⁽¹⁷⁾ ve elif’dan sonraki hâ-i aşliyye [85^b] vâki‘ olsa bu harfleri hâzıf eylemek cāizdür. ⁽¹⁸⁾ Meşelâ rāh ve reh ve kūtāh ve kūteh ve kūh ve kuh tağ ma‘nâsına ve dih ve deh köy ⁽¹⁹⁾ ma‘nâsına ve kışşa ‘alā hāzā. **Kez:** iki şeyden mürekkebdür ki ile ez’dan ki // 2^a ⁽¹⁾ kâf-i ‘Arabîniñ kesri ve hâ-i resmîyle isimle harf beyninde müşterekdür. İsm olıcağ ⁽²⁾ zāt-ı zūyu’l-‘uqūla delâlet ider. Gülistān’uñ bu beyti gibi. **Beyt:**

از دست و زبان که بر آید کر عهده شکرش بدر آید

Harf olıcağ ⁽⁴⁾ iki şeyüñ beynini rabṭ için gelür mübtedā ile haber ve şıfat ile mevşūf ve ‘illet ⁽⁵⁾ ile ma‘lūl ve gāyet ile muğayyā ve bunlardan gayrı bunda şıfatla mevşūfi rābıṭdur. ⁽⁶⁾ **Ez:** ‘an ve min ma‘nâsına hemze hâzıf olup fethası kâf’a naql olındı kâf’uñ ⁽⁷⁾ kesresi selb olındıktan sonra biri birine muttaşıl olup kez oldı. **Kāh:** ⁽⁸⁾ köşk ve sarāy ma‘nâsına kāh’uñ keyvān’a izāfeti lāmiyyedür. **Keyvān:** seb‘a-i seyyāreden ⁽⁹⁾ yedinci felegüñ yıldızıdır ki āña ‘Arapça zuhal dirler. [86^a] Nitekim eflāk tertibiyle ‘Arabî ⁽¹⁰⁾ esāmisini nazm eylemişlerdür. **Beyt:**

قمرست و عطارد و زهره شمس و مریخ و مشتری و زحل

Ve Fârisîce esmâsı **beyt:**

کواکب و مه و ناهیده میدان چو خورشید و بهرام و بر حیس و کیوان

Ber: yukarı ma‘nâsına, **ter:** edāt-ı tafzîl, ⁽¹³⁾ **est:** edāt-ı haberdür edāt-ı haberdeki hemze daḥi hâzıf olup fethası ⁽¹⁴⁾ mā-ḳablindeki rā’ya naql olınmışdır ya‘ni deriçe-i eyvān pādişāh-ı sitāre-i ⁽¹⁵⁾ zuhalden ziyāde yukarudur.

رخنه ها دان کش بدیوار حصار دین در است

(14) deriçe ma‘nâsına: şerefe ve deriçe ma‘nâsına; hemzenüñ kesriyle: kesr-i hemze ile Ç 85^a (12) // (17) harfleri: harfler Ç 85^b (1) // (18) rāh ve reh: rāh ve rāh (1) // (19) kez: kez kâh kez Ç (3) // (8) keyvān’a izāfeti lāmiyyedür: keyvān izāfeti lāmiyyedür Ç (14) // (9) ‘Arapça: ‘Arabîde Ç (15) // (10) nazm eylemişlerdür: nazm eylemişdür Ç 86^a (1) // (11) ve Fârisîce esmâsı: ve Fârisîce esāmisi Ç (3) // (12) yukarı ma‘nâsına: yukarı ma‘nâsında Ç (4) // (14) ya‘ni: ma‘nâ-yı mışrā‘ Ç (6); pādişāh sitāre-i zuhalden yukarudur: pādişāh seyyāre-i zuhalden ziyāde yukarudur zuhal köşküden Ç (7)

(16) Raḥnehā **raḥne**: muṭlaḳ gedik ma^cnāsına, **hā**: zūyu'l-^cuḳūluñ ğayrinuñ edāt-ı (17) cem^cidür. Zūyu'l-^cuḳūlda isti^cmāli şazzdur. Nitekim Dīvān-ı Ḥāfız'da (18) hā ile vāḳi^c olmuşdur. **Beit**:

لطف باشد گر نپوشی از گدا هاروت را تا بکام دل ببیند دیده ماروت را

Ma^clūm ola ki her kelimenüñ ki āḥirinde (20) hā-i resmī ola raḥne ve lāle ve lāle ve ğunce ve ḥ^vāce gibi hā ile cem^c olındığı (21) ḥinde edāt-ı cem^ci ol hā'nuñ yerine yazarlar kendünüñ hā'sı yazılmaz. **Dān**: (22) dāniden [86^b] lafzından emr-i muḥātabdur dānisten'den degil, **keş** ki raḥneleri beyān içündür. (23) **Şın**: zamīr-i ğā'ibdür. Raḥnehā'ya rāci^cdür. **Bedīvār**'daki bā-i müfrede zarf içündür. // 2^b (1) Dīvār'uñ ḥiṣār'a izāfeti lāmiyyedür. **Ḥiṣār**: ḳal^ca ma^cnāsına, **dīn**: ^cArabīdür ki (2) Fārisisi kiş'dür cem^ci edyān gelür. **Derest**: der bunda zā'id taḥsīn-i lafz (3) içün gelmişdür. Ya^cni ey merdān-i Ḥüdā pādişāhlaruñ ve sā'ir ehl-i dünyānuñ (4) bülend eyvānlarına ve tene'üm ve telezzüzde oldıklarına nazār eyleyüp ğıbta eylemeñüz ki ānlaruñ (5) āḥiretleri ve ol deriçeleri dīn ḳal^cası dīvārında raḥnelerdür. Ya^cni böylece (6) olmaḳ dīne raḥne urup āḥiriyyet noḳşān ider nitekim Ḥāce Fuzūlī buyurur. **Beit**:

(7) *Ehl-i dünyānuñ olmaz āḥireti*
Ger bunu ister iseñ āndan geç

Lā cerem merce^c (8) me'vāsı taḥtū's-şerā olan kimesne burc-i ḳuşūr ve devr-i süreyyāya uruc itdirmek (9) ğāyet ḥamāḳatdendür. **Beit**:

هر که را خوابگه آخر بدو مشتی خاکست گوچه حاجت که بر افلاک کشی ایوان را

Beit-i diğeri:

Ey sarāyını bülend iden kişi mağrūrsun
(11) *Ġāfīl olma kim gider bir gün āña düzd-i ecel*

چون سلامت ماند از تاراج نقد این حصار

(16) raḥnehā raḥne maṭlū^c gedik: raḥnehā'da raḥne muṭlaḳ gedik Ç 86^a (8) // (20) olındığı: oldığı Ç (14) // (23) zamīr-i ğāibdür: zamīr-i ğāib Ç 86b (2) // (1) ^cArabīdür ki Fārisisi kiş'dür: ^cArabīdür Fārisi kiş'dür Ç (4) // (2) der bunda zāid ... gelmişdür: der bunda edāt-ı zarfdur ḳāfiyye ri'āyet için te'ḥir olmuşdur. Taḳdīr-i kelām budur dīvār-ı ḥiṣār denīst dimekdür Ç (5) // (3) ya^cni: maḥşūl-i beyt Ç (6) // (5) āḥiretleri ve ol deriçeleri: āḥiretleri elden gitmişdir ve ol deriçeler Ç (9) // (6) āḥiriyyet noḳşān ider: āḥirete noḳşān getütür Ç (11) // 86^b (14) ḥamāḳatdendür: ḥamāḳatdür (9) // (9) آخر بدو: آخر بدو Ç (15) // (10) به: بر Ç (15) // (10) beyt-i diğeri: diğeri beyt Ç 87^a (1) // (11) düzd-i ecel: derd-i ecel Ç (2)

Çun: imāle ve işbā^c-ı zamm ile nite dimekdür, ^cArabīde keyfe ⁽¹³⁾ ma^cnāsına. **Māned:** fi^cl-i muzārī^c mānīden'den müştakdur lafz-ı müştarekdür qalmaq ⁽¹⁴⁾ ve qomaq ma^cnāsına gelür. Bir mānīden daḥi vardır ki beñzemek ya^cni müşābehet ma^cnāsına ⁽¹⁵⁾ ki mānisten maşdarı da bu ma^cnāya gelür ammā mā-naḥnü fih maşdarınuñ birisi de ⁽¹⁶⁾ mānden gelür iştirāk üzre ya^cni lāzımla müte^caddī beyinde. Pes Gülistān'da ⁽¹⁷⁾ **beyt:**

عمر برفست و آفتاب تموز اندکی ماند و خوجه غره هنوز

Müte^caddīdür ⁽¹⁸⁾ lāzım degıldür. Surūrī Efendi zan itdiği gibi ya^cni āfītāb-i Temmūz berf-i ömr'den ⁽¹⁹⁾ az qodı dimekdür. Pes mā-naḥnü fih de qalur dimekdür lāzım ma^cnāsına, **tārāc:** ⁽²⁰⁾ yağma ma^cnāsına, **naqd:** ḥāzır ma^cnāsına ^cArabīdür cem^ci nuḳūd gelür. **İn:** ⁽²¹⁾ esmā-i işāretden qarīb içündür ya^cni nite selāmet qalur yağmadan bu ⁽²²⁾ qal^canuñ naqdi.

پاسبان در خواب و بر هر رخنه دزدی دیگر است

Pāsbān: pās gice ile nöbet beklemek ma^cnāsına, bān edāt-ı fā^cıldür. // **3^a** ⁽¹⁾ cı ma^cnāsına derbān ve şütürbān gibi ki deveci ve qapucu ma^cnāsına. Pes pāsbān ⁽²⁾ bekçi dimekdür. **Der:** feth-i dāl ve sükün-i rā ile ^cArabīde fī ma^cnāsına. **H^vāb:** ⁽³⁾ uyqu ma^cnāsına, **ber:** ^cālā ma^cnāsına, **her:** efrād-ı küll ma^cnāsında müsta^cmeldür. **Düzd:** ⁽⁴⁾ zamm-ı dāl evveli ve sükün-i zā-i ^cArabīyle uğrı ma^cnāsına. **Dīger** bunda ayrıq ma^cnāsına ⁽⁵⁾ ya^cni ḥāl bu ki pāsbān h^vābda ve her raḥne üzre ayrıq uğrı ya^cni her raḥnede ⁽⁶⁾ başqa başqa uğrılar müterakkiğdür. Murād h^vāb -ı ḡafletde olan kimesnenüñ ḥişār-ı dīnine ⁽⁷⁾ iblis ve nefsi-ı emmāre ve ḥubb-i dünyā ve ḡayrilerden raḥne irişüp imān naqđine ⁽⁸⁾ izā^cat irüp āḥirü'l-emr sipāh-i küfr qal^ca-ı dīni ḥarāb eyler dimekdür. “Ḥafezanallāhü ⁽⁹⁾ te^cālā ve iyyāküm ^can zevāli'l-īmān bi-ḥürmetihi men hüve meḥarü'l-melek ve'l-insān.”*

چيست زرُ ناب رنگين گشته خاکی ز آفتاب

Çīst'de çe'nüñ hā-i resmīsi ⁽¹¹⁾ yā'ya qalb olunmuşdur kīst lafzında olduğu gibi. **Zerr-i nāb:** zerr teşdīd ile altun ⁽¹²⁾ ma^cnāsına taḥfīf ile daḥi cāizdür. **Nāb:** ḥālīs ve şāfi ma^cnāsına.

(14) vardır ki: vardır Ç 87^a (6) // 87^a (8) müte^caddī beyinde müştarekdür: müte^caddī beyinde M (16) // (20) ^cArabīdür: - Ç // 87^b (1) fā^cıldür: ḡāfıldür M (23) // (3) her: her lafzı Ç (4) // (5) her raḥne üzre ayrıq uğrı: her raḥne üzerinde ayrıq uğrıdır Ç (7) // (7) ve ḡayrilerden raḥne irişüb: ve sū-i yārān ve sāir müḥlikātdan raḥne irişüb Ç (9) // * [Allah bizi ve sizi Peygamber ḥürmetine imanın gitmesinden korusun.]

Rengīn: ⁽¹³⁾ reng-i mutlak ma^cnāsına, **[88^a] yā:** ma^cnā-yı nisbet ifāde ider ‘Arabīdeki gibi ammā ⁽¹⁴⁾ ‘Arabīde müşedded ve Fārisīde sākin olur dāimā ve ba^czı ma^ckāmdaki yā’dan ⁽¹⁵⁾ soñra nūn gelür te’kīd nisbet ifāde ider ancak bundaki gibi nāzım-ı merhūm ⁽¹⁶⁾ kāfiye risālesinde bu nūn’a nūn-ı taḥṣīṣ buyurmuşdur yā-yı nisbiye maḥṣūṣ ⁽¹⁷⁾ olduğıçün ve daḥi bir kelimenūñ ki āḥirinde mim olsa āña yā-yı nisbī dāḥil olmalı olsa ⁽¹⁸⁾ iki ṭarīkledür ki birisi sā’ir elfāz gibi gāḥ yalnız yā idḥāl iderler ğamī ve nemī gibi ⁽¹⁹⁾ ve gāḥ nūn ile te’kīd iderler ğamīn ve nemīn gibi ve birisi de yā ile nūn’dan evvel ⁽²⁰⁾ bir kāf-i ‘Acemīyle tavassuṭ iderler ğamgīn ve nemgīn gibi. **Geṣte:** kāf-i ‘Acemīnūñ fethiyle ⁽²¹⁾ olmuş dimekdür. Māzīden bir kısımduz geṣten’den müṣtaḳduz geṣten ve gerdīden ⁽²²⁾ maṣdarlardur ṣayrūret ma^cnāsına. Bu cihettendür ki intikāl ma^cnalarında müsta^cmeldür. ⁽²³⁾ Gāḥ olur ki dönmek ma^cnāsında müsta^cmeldür. Meselā giderken dönmek veyā Mevlevīler gibi // 3^b ⁽¹⁾ dönmek. **Hākī:** ḥāk ṭopraḳ ma^cnāsına, **yā:** vaḥdet içündür. **Āfitāb:** ⁽²⁾ güneş ma^cnāsına ya^cni nedür ṣāfi ve ḥālīṣ altun bir ṭopraḳduz ki āfitāb’dan ⁽³⁾ rengīn olmuşdur **[88^b]** ya^cni kıızıl olması āfitāb’danduz. Eydürler ki altun ḥāk’dan olur. ⁽⁴⁾ Güneş ḥāk’e ḳarīb olduḳca ḥāk rengīn olup āḳıbet altun olur.

هر که کرد افسر ز زر ناب خاکش برسر است

Her ki: ki bunda isimdür ⁽⁶⁾ ve rābiṭa olan ki ḥazf olunmuşdur taḳdīr-i kelām herkes ki’dür. **Kerd:** kerdan lafzından ⁽⁷⁾ fi^cl-i māzīdür. **Efser:** tāc ma^cnāsına, **ḥākeṣ**’de ṣın zamīr-i ğā’ib ki lafzına ⁽⁸⁾ rāci’dür. **Ser:** baş ma^cnāsına ya^cni her kimse ki zerr-i nāb’dan tāc eyledi ḥākduz. ⁽⁹⁾ Ānuñ başında ya^cni ḥāḳīḳatde altun degildür ānuñla iftiḥār eylemesün. Murād terk-i ⁽¹⁰⁾ dūnyāya kemāl mertebe raḳbet ve ta^cmir-i āḥirete taḥrīzdür.

گر ندارد سیم و زر دانا منه نامش گدا

Ger: ḥarf-i ṣarṭ eger’dan muḥaffedür. **Nedāred:** fi^cl-i ṣarṭ. **Sīm:** gümüş ma^cnāsına ⁽¹²⁾ mef^cülüdür nedāred’ūñ, **dānā:** dānīden’den ṣıfat-ı müṣebbehedür ziyāde bilici ma^cnāsına ⁽¹³⁾ fā^cilidür nedāred’ūñ, **menih:** nehy-i ḥāzır, **nām:** ad, ṣın zamīr dānā’ya rāci’dür. **Gedā:** faḳīr ma^cnāsınā ⁽¹⁴⁾ ya^cni ṣol kimse ki ḳūt-i yevmiyeye mālik ola ya^cni eger sīm ve **[89^a]**

(20) kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle: kāfiñ fethi ile Ç 88^a (9) // (23) müsta^cmeldür: müsta^cmel olur Ç (12) // (3) rengīn olmuşdur: rengīn almışdur Ç (15) // (5) her ki: - Ç // (6) ḥazf olunmuşdur: ḥazf olmuşdur Ç 88^b (4); kerd: - Ç // (7) lafzına: lafza Ç (6) // (10) raḳbet: terğīb Ç (9) // 88^b (10) miṣrā^c-ı evvelde ṣan^cat-ı suāl cevāb vardır ve beytde reddü’l-^cacüz ‘ale’ṣ-ṣadruñ nev^c-i evvelinden iki ṣan^cat vardır: - M // 88^b (15) ṣın zamīr: ṣın M (13)

zeri ʔutmaya bir dānā⁽¹⁵⁾ nāmını gedā ʔoma yaʕni faʕīrū'l-ḥāl olmağıla ānı taḥkīr eyleme.

در برش دل بحر دانش و او شه بحر و بر است

Ber: bunda göğüs maʕnāsına. **Dil:** gönül maʕnāsına, **dāniş:** ʕilm. Maʕlūm⁽¹⁷⁾ ola ki böyle şın'la gelen elfāza ism-i maşdar dirler reviş ve dāniş gibi.⁽¹⁸⁾ **Ū:** ol dimekdür esmā-i işāretten yaʕni ol dānā'nuñ şadrındaki⁽¹⁹⁾ gönlü ʕilm deryāsıdır ve o dānā baḥr u berr'ūñ pādişāhıdır.

زن نه ای مردی کن و دست کرم بگشا که زر

Zen: ʕavrat, ne'ī'de nūn-ı nāfiye ve āhirindeki⁽²¹⁾ hemze [izāfet] degildir hemzeye nişāne-⁽²²⁾ dūr ki yā'dan bedel yazılır ve Fāriside hemze ḥiṭāb için gelmez yā'dur gelen⁽²³⁾ bunda da yine ḥiṭāb için gelen yā'dur. Nihāyeti hā-i resmiden şoñra yā yazılmaz. // 4^{a(1)}, [89^b] Ol nişāne yazılır ancak ammā yā telaffuz olunur. **Sūdī Efendi Şerḥ-i Dīvān-ı**⁽²⁾ Ḥāfiz'daki⁽²⁾ ما را سر بکوه و بیابان تو داده ما را da böylece taḥkīk eylemişdir.⁽³⁾ **Merdī:** merd er, adam maʕnāsına, **yā:** maşdariyye, **kun:** kuniden'den emr-i ḥāzırdur kerden'den⁽⁴⁾ degil. Maʕlūm ola ki Fāriside meşādir'ūñ āhiri nūn olur ve nūn'ūñ mā-ḳabli tā⁽⁵⁾ olur yā dāl olur dānisten ve ḥānden gibi ve dāl'ūñ mā-ḳabli yā olursa⁽⁶⁾ āmūziden gibi cemīʕ-i müşteḳāt āndan gelür ammā ol iki şüretde olan maşdardan⁽⁷⁾ māzī ile ism-i mefʕūl gelür ancak bunu zabṭ idince cemīʕ-i müşteḳāt-ı ʕAcem ḳıyāsı⁽⁸⁾ olur hiçbir nesnesi semāʕī olmaz. **Dest:** el maʕnāsına, kerem'e izāfeti lāmiyyedür.⁽⁹⁾ **Be-ğuşā:** emr-i muḥāṭab guşāyiden'den, evvelindeki bā teʕkīd ifāde ider ki taʕlil içündür⁽¹⁰⁾ yaʕni ʕavrat degilsün ve dilūñ ile kerem elini aç. Ki altun bu mışrāʕ-ı şāniye merhūndur.

(14) yaʕni şol kimse ki ḳūt-i yevmiyye mālīk ola: - ʕ; sīm ve zeri: sīm ve zer ve zeri ʕ 88^b (15) // (15) olmağıla: olmağıla ʕ 89^a (1) // (17) ola ki: ol ki ʕ (3) // (18) esmā-i işāretten: esmā-i işāratdan; ol: o ʕ (5) // (19) baḥr u berr'ūñ pādişāhıdır: bir baḥruñ pādişāhıdır. **Beyt:**

دریا نه آن بود که معدن درست دریا وجود ماست که از معرفت پرست

Dīger beyt:

علم اگر اندک بود خارش مدار زن که دارد علم قدری به شما

Meşnevi: Kemāl-i ʕilme olmaz ašlā ḳıymet / Kemālī olana olmaz mezellet

Ṭaleb ḳıl rüz şeb ʕilm ü kemālī / O bir ḥurşiddür yoḳdur zevālī

Dirsən ger tükenmez māl ü niʕmet / Kemāle ṭalib ol ey ehl-i devlet ʕ (6) // (20) کنی: کن و دست

ʕ (11) // (23) bunda da: bunda ʕ (14); hā-yi resmiden: yā-yi resmiden ʕ (15) // (1) Sūdī Efendi: Sūdī merḥūm ʕ 89^b (1) // (2) böylece taḥkīk eylemişdir: bu mışrāʕ'ūñ beyānında böylece taḥkīk itmişdir ʕ (3) // (3) emr-i ḥāzırdur: emr-i muḥāṭabdur ʕ (4) // (10) ve dilūñ ile ... merhūndur: merdlik ile kerem elini →

مرد را بهر کرم زن را برای زیور است

Rā: bunda lām-ı cārre ma^cnāsına, **behr** ve **berāy-i** ⁽¹²⁾ ikisi daḥi ol ma^cnāyadur ammā behr'de taḥṣīṣiyyet vardur berāy-i'de yoḡdur. Meselā ⁽¹³⁾ āmedem behr-i tu ya^cni ancak senden ötürü geldim daḥi bir ḡayri ḡaraḡ yoḡ ammā āmedem berāy-i tu ⁽¹⁴⁾ senüñçün geldim dimekdür şāyed ki bir ḡayri ḡaraḡ da ola. **Zīver:** kesr-i zā-i ⁽¹⁵⁾ Arabī ve sükūn-i ⁽¹⁵⁾ yā ile ziynet ma^cnāsına ya^cni altun merde keremden ötürü, ^cavrata ziynet içündür.

کیسه خالی باش بهر رفعت یوم الحساب

Hālī: teḥi ya^cni boş ma^cnāsına. **bāṣ:** ⁽¹⁷⁾ bāṣiden lafzından emr-i muḡātabdur ve rif^cat'üñ yevm'e izāfeti maṣdaruñ mef^cülüne izāfetidür ⁽¹⁸⁾ ya^cni kīsesi ḡālī ol yevm-i ḡesābda rif^catüñden ötürü ya^cni maḡbūl-i Ḥüdā olmaḡiçün ⁽¹⁹⁾ kīse-i sīm ü zeri teḥi kıl yā kīse-i bedeni ta^cāmdan ḡālī kıl tā ki rüz-i ḡesābda pāye-i ⁽²⁰⁾ rif^cate ayak başup menāzil-i [90^b] ^culyāya nā'il olasin.

صفر چون خالیست ز ارقام عدد بالاتر است

Şıfr: boş teḥi ma^cnāsına, **çün:** çünki dimekdür. **Erḡām:** raḡamuñ ⁽²²⁾ cem^ci, aded'e izāfeti lāmiyyedür. **Bālā:** yüce ma^cnāsına, **ter:** edāt-ı tafzildür ya^cni şıfr çünki ⁽²³⁾ ḡālīdür ānuñçün erḡām-ı aded bālāter'dür ya^cni ^culuvvine bā'is ḡalevidür. Kezālik sen daḥi // 4^b ⁽¹⁾ kīse-i sīm ü zeri merdān-ı Ḥüdāya bezlden teḥi kıl tā ki ma^carif-i ilāhiye ile memlū olup ⁽²⁾ bülend mertebeye vāşıl olasin. **Ḳıṭ'a:**

اندرون از طعام خالی دار تا در و نور معرفت بینی
تهی از حکمت بعلت آن که پری از طعام تا بینی

aç ki altun min ciheti'l-ma^cnā zer mişrā^c-ı şāniye merhūndur Ç 89^a (13) // (11) ma^cnāsına: ma^cnāsınadur Ç (15) // (12) ol ma^cnāyadur: ol ma^cnāya [90^a] dirler ya^cni ikisi daḥi lām-ı cārre ma^cnāsınadur Ç (15) // 90^a (6) **Beyt:**

شرف نفس به جود است و کرامت به سجود هر که این هر دو ندارد علمش به که ز وجود

: - M // (19) teḥi kıl yā kīse-i bedeni ... nāil olasin; teḥi kıl. **Ḳıṭ'a:**

İde gör lütf-i fırsat elde iken / Kişi her demde kāmrān olmaz

Kişinüñ adıdur şonuñda ḡalan / İyü yatlu gelür geçer ḡalmaz

Yā kīse-i beden şafāmdan ḡālī kıl tā ki rüz-i ḡesābda pāye-i rif^cat ayak başup menāzil-i [90^b] ^culyāya nāil olasin Ç 90^a (12) // (1) teḥi kıl tā ki ... vāşıl olasin: teḥi kıl murād, iḡtiyācdan fazla olanı fi-sebilullāh bezl eyle dimekdür ve illā mālīk şarf idüb şıfr ile ḡalmaḡ ol daḥi memnū^cdur. **Ḳıṭ'a-yı laṭif:**

İki maḡbūl tutma eli nitekim eli açık diyü dāim ögine/ Eli açıklıḡıdır kim çınaruñ elini tutar ögine ögine// Elüñ gül gibi iken açma nitekim elinde istedikçe bulna / Birazcıḡ yā daḥi saḡla birazcıḡ daḥi vir Tañrı yolına ve yanına// Teni teḥi kıl tā ki ma^carif-i ilāhiyye ile memlū olup bülend mertebeye vāşıl olasin Ç (6)

عاشق همیان شدی لاغر میانش کن ز بذل

[91^a] **‘Āşık**: bāb-ı rāb^cdan ism-i fā^cıldür maşdarı (5) ‘aşkdur ‘ayn’uñ kesriyle ve bu ‘aşk envā^c-ı ta^crifāt ile mu^carrefdür. Eşher-i ta^crifi (6) ifrāṭ-ı muḥabbetdür. **Hemyān**: kesr-i hā ile sīm ü zeri koydıkları zarfuñ ismidür. Bunda (7) murād sīm ü zer kīsesidür. **Şudī**: fi^cl-i māzī-i muḥātabdur şayrūret ma^cnāsına. **Lāger**: (8) arık, **miyān**: kesr-i mimle bunda vasat ma^cnāsına, **şım**: zamīr-i gā’ib hemyān’a rāci^cdür. (9) **Bezī**: şarf ma^cnāsına ya^cni sīm ü zer kīsesine ‘aşık olduñ ānuñ meyānını fi-sebilillah (10) ince eyle.

حسن معشوقان رعنا در میان لاغر است

Hüsn: zamm-ı hā ile güzellik (11) ma^cnāsına ma^cşūkān’a izāfeti maşdaruñ fā^ciline izāfetidür. Ma^cşūkān’uñ ra^cnā’ya izāfeti (12) mevşūfuñ şifata izāfetidür. **Ra^cnā**: şol güle dirler ki bir cānibi kıızıl bir cānibi (13) şarı ola. Hāşıl-ı kelām ol güle şıfat olur. Āşafī:

عشق و خوبی رنگ رنگ آمد ترا ای باغبان حسب حال مال و رعنايان گل رعنا بست

(15) [91^b] Ma^chūd güle ra^cnā didikleri Kemāl Pāşā oğlunuñ bu beytinde ziyāde ma^clūmdur. (16) **Beyt**:

*İkisinden bir gül-i ra^cnā görünürdü göze
Lāle ruḥsār-ı güle cem^c olsa (17) ruḥ-i zerdim benim*

Ra^cnā böyle yirde nāzenin ma^cnāsınadır. **Miyān**: bunda bel ma^cnāsınadır. (18) **Lāger**’e izāfeti mevşūfuñ şifatına izāfetidür ya^cni nāzenin maḥbūblaruñ güzeli belde (19) ince olanı yāḥūd güzelliği beli ince olmasındadır.

نیست سرخ از اصل گوهر تنگه زر گویا

Nīst’de ne’nuñ hā-i resmiyyesi yā’ya qalb olmuşdur. **Surḥ**: muṭlaqa (21) kıızıldur. Aşl’uñ gevher’e izāfeti beyāniyyedür. **Gevher**: fetḥ-i kāf-ı ‘Acemīyle ta^crīb idüp (22) cevher dirler. Cevher külli şeyin mā ḥalaqtü cibilleten ya^cni her şeyüñ cevheri şol nesnedür ki (23) cibilleti ānuñ üzerine ḥalk olına. Bu maḳāmda murād budur ve şarrāflar ıştıkāhında

(6) sīm ü zeri: sīm ü zer Ç 91^a (4) // (8) rāci^cdür: rāci^c Ç (7) // (13) ol: - Ç; Āşafī: Āşafī beyt Ç (14) // (15) Kemāl Paşā oğlunuñ bu beytinde: Kemāl Paşāzadenüñ bu beytinden Ç 91^b (1) // (16) cem^c olsa: cemi^c ola Ç (3) // (18) şıfatına ... beli ince olmasındadır: şifata izāfetidür ya^cni nāzenin maḥbūbların güzelliği beli de ince olmasındadır yāḥūd güzeli belde ince olanıdır Ç (5) // (22) mā ḥalaqtü cibilleten: mā ḥalaqtü ‘aleyh cibilleten Ç (11)

gevher kıymetli // 5^a (1) taşa dirler ve hükemā ya^cni felāsefe bi-zātihi kā'im olana dirler ki muqābili ^carazdur. (2) **Tenge:** zamm-ı tā ve sükün-i nūn ve feth-i kāf ve hā-i resmīyle teber ya^cni [92^a] keliçe ma^cnāsına. Tenge'nün (3) zer'e izāfeti lāmiyyedür. **Gūyā:** goften lafzından şīga-i mūbālagadur çok söyleyici ma^cnāsına (4) ve maqām-ı temşilde isti^cmāl olunur bundaki gibi ya^cni diyesin ve şanasın dimek (5) olur ya^cni keennehü şöyledür maḥşūl-i mışrā^c altun keliçesi gūyā ki zāt-ı aşlında (6) surḥ renk degil idi.

بهر داغ بخل کیشان کرده سرخ [از] آذر است

Dāg : (7) a^czāda yakmakla olan nişāndur buhl'e izāfeti lāmiyye ve buhl'uñ kişān'a izāfeti (8) zarfiyye kiş ma^cnāsına. **Kerde:** olmuş ma^cnāsına māzīden bir kısımdur ism-i mef'ul degildir. (9) İsm-i mef'ul olsa ma^cnāsı olunmuş olurdu. **Āzer:** elif-i memdūde ile āteş ma^cnāsınā (10) ya^cni dinde beḥil olup mān^ci-i Ḥaqqullāh olan kimseleri daḡlamaḡçün gūyā ki (11) āteşden surḥ renk olmuşdur.

زر بود در جیب مال و میل او در جان و بال

(12) **Zer:** altun ma^cnāsına ammā böyle maqāmlarda mücerred altun olmaḡ lāzım degildir zīrā (13) aqçeye de altun dirler. Nitekim Sūdī Efendi bu beytlerdeki zer lafızlarına muṭlaḡ aqçe (14) deyü [92^b] ma^cnā virmişdür. **Beyt:**

بی زر نتوانی که کنی بر کس زور و زر داری بزور محتاج نه

Dīger:

زر نداری نتوان رفت بزور از دریا زور ده مرده چه باشد زر یک مرد بیار

Ammā altun murād olsa zer-i tīlā dirler. **Beyt:**

وجود مردم دانا مثال زر طلاست که هر کجا که برود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زاده نادان بشهروا ماند که در دیار عریش بهیج نستانند

(1) ^carazdur: a^crāzīdūr Ç 91^b (14) // (2) hā-yi resmīyle: hā-yi resmle Ç (15) // (3) çok söyleyici ma^cnāsına: çok söyleyici Ç 92^a (2) // (5) zāt-ı aşlında: zātında Ç (5) // (7) yakmakla: yakılmaḡla Ç (6); lāmiyye: lāmiyyedür Ç (7) // (8) zarfiyye kiş ma^cnāsına: zarfiyyedür kiş din ma^cnāsına Ç (7) // (9) Āzer elif-i memdūde ile ... daḡlamaḡçün: āzer ateş ma^cnāsına ya^cni beḥil dinli ve beḥil ṭabi^catlu olub mān^ci-i Ḥaqqullāh olan kimseleri daḡlamaḡçün Ç (11) // (13) Sūdī Efendi: Sūdī merḥūm Gūlistān'da Ç (14) // (15) dīger: dīger beyt Ç 92^b (2) // (5) قمر و قیمتش : قدر و قیمتش M (17) // برود : برود 92^b (5), M (17)

Zer-i tılā: yalduz ⁽¹⁹⁾ altunudur. **Buved:** fi^l-i muzāri^c müfred-i gā'ib, **cīb:** feth-i cim ile bunda cib ⁽²⁰⁾ ma^cnāsına ya^cni altun cibde māl olup meylī cānda vebāl olur.

لعل آتش رنگ بر کف لعل و در دل او اخگر است

La^cl: ma^crūf kıymetli taşdır. Eydürler ki ⁽²²⁾ ma^cdenden çıkınca beyaz çıkarmış. Pes bunı tāze kanlı cigere baturup ⁽²³⁾ güneşe korlar böyle kızarur. **Beyt:**

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر آری شود و لیک بخون جگر شود

Dīger:

مرا بدور بست شد یقین که جوهر لعل برید میشود از آفتاب عالمتاب

La^cl'ūn āteş'e izāfeti mevşūfuñ şifata ⁽³⁾ izāfetidür. **Kef:** el ayasıdır, **ahger:** feth-i hemze ile āteş gözü ma^cnāsına ⁽⁴⁾ ya^cni la^cl ki ayada āteş renk ve şeffāf görünür ammā baḥl kişinūñ gönülünde ⁽⁵⁾ ya la^cl'in derūnunda gözdür. Murād ḥubb-i dünyādan kemāl meretebe terhībdir.

بگذر از ویرانه گیتی سلامت گرچه هست

Bugzer: guzerīden'den emr-i muḥātabdur; ⁽⁷⁾ geç dimekdür guzeşten'den degil. **Vīrāne:** ḥarābedür, gītī'ye izāfeti şifatuñ mevşūfa ⁽⁸⁾ izāfetidür. **Gītī:** cihāndur, **hest:** vardur dimekdür. **Maḥşūl:** giç vīrāne-i gītīden selāmet ⁽⁹⁾ gerçi vardur, ya^cni bu gītī ki mānend-i vīrānedür eger selāmet istersen āndan geç ⁽¹⁰⁾ ve hiç metā^cına muḥāyyed olma.

گنجها در وی که بر هر یک طلسمی دیگر است

⁽¹¹⁾ **Genc:** feth-i kāf-ı 'Acemīyle ḥazine ma^cnāsına, **hā:** edāt-ı cem^cdür. **Vey:** zamīr-i gā'ib ⁽¹²⁾ gītī'ye rāci^cdür. Tılsımī'de yā vaḥdet içündür ya^cni ḥazinele ki bu gītī mānend-i ⁽¹³⁾ vīrānede vardur her biri üzerinde başkaca [93^b] bir tılsım vardur. Murād

(19) feth-i cim ile bunda ... vebāl olur: feth-i cim ile koyun ki ma^crūfdur mār yılan bāl 'Arabīdür yürek ma^cnāsına ya^cni zer cibde ve koyunda mār olub şahibinūñ cān ve bālına meyl ider ya^cni şahibini āhirū'l-emr ilzām-ı helāk ider Ç 92^b (8) // (21) la^cl ma^crūf kıymetli taşdır: la^cl kıymetī taşdır Ç (11) // (22) çıkınca: çokça Ç (12) // (1) dīger: dīger beyt Ç (15) // بنید : بنید (2), 93^a (1) ; (2) از - Ç // (6) muḥātab: muḥātabdur Ç (6) // (8) vardır: var Ç (8) // (9) āndan giç ve hiç metā^cına muḥāyyed olma: āndan giç ya^cni ḥubbū'd-dunyā ra'sū külli ḥatietin fehvasınca hiç metā^cına meyl ve muḥābbet ve kemāl-i irādet ile merbet-i ḳalb eyleme Ç (10)

dünyānuñ nīk ⁽¹⁴⁾ ve bedinden fāriğ olup ʿuqbāyı ihtiyār eyle zīrā bunda olan her şafānuñ ⁽¹⁵⁾ bir cefāsı ve her nūşuñ bir nīşi vardır. Megesvār ferīb-i lezzet-i ʿasel ile ⁽¹⁶⁾ dām-ı helāka düşmek ʿākil şānı degildir. **Beyt:**

جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست گنج و مار و گل و خار و غم شادی بهمند

هر کجا بینی در گنجی و بر در حلقه‌ای

Kucā: ⁽¹⁸⁾ zamm-ı kāf-ı ʿArabīyle nirede dimekdür. **Bīnī:** fiʿl-i muzāriʿ muḥāṭab, göresin. Bīnīdenʼden ⁽¹⁹⁾ müştakdur. **Der:** kapu maʿnāsına gencʼe izāfeti lāmiyyedür. Der-i gencīʼde yā vaḥdet içündür. ⁽²⁰⁾ Maʿlūm ola ki vāv-ı ʿāṭife elifʼden vāvʼdan ve hā-i resmīden şoñra vākiʼ ⁽²¹⁾ olsa maẓmūm okunur kendi sākin olur. **Ḥalkā** da ʿayn-i beşer şeklindeki nesne ⁽²²⁾ hemzeye nişānedür ki vaḥdetden bedeldür yaʿni her kında ve kıpusu üzerinde bir halkā ⁽²³⁾ göresin.

حلقه ماری حلقه کرده در دهان اژدر است

Māriʼde yā vaḥdet // 6^a ⁽¹⁾ içündür. **Kerde:** māzīden bir kıkımdur, **dehān:** fetḥ-i dāl ile ağız maʿnāsına. ⁽²⁾ **Ejder:** fetḥ-i hemze ve sükūn-i zā-i ʿAcemīyle büyük yılan ki adam yudar yaʿni ⁽³⁾ **halkā** bir yılandur ejderʼuñ ağızında halkā olmuşdur. Murād beyt-i evveli teʼkīddür ki ⁽⁴⁾ genc bī-mār olmadığı gibi her nūş bir zehri ve her zevk bir yılanı mutaẓammındur.

حرص کار مور باشد گر روی با آن بگور

Kār: iş, **mūr:** kıarınca. Kārʼuñ ⁽⁶⁾ mūrʼa izāfeti lāmiyyedür. **Bāşed:** bunda iḥbār içündür inşā için ⁽⁷⁾ degildir. **Revī:** fiʿl-i muzāriʿ muḥāṭab revīdenʼden müştak, **bā:** maʿa maʿnāsına ⁽⁸⁾ **ān:** esmāʼi işārātdan baʿīd içündür. **Begūr**ʼda bā zarf içündür. **Gūr:** mezār

(13) var: vardır Ç 93^b (1) // (14) bunda: bundan Ç (1) // 93^b (3) megesvār ferīb-i lezzet-i dāne ile: vāfir ferīb-i lezzet-i ʿasel ile M (15) // (18) zamm-ı kāf-ı ʿArabīyle nirede dimekdür: zamm-ı kāf-ı ʿArabīyle eyne maʿnāsına ki ne mekānda ve ne yerde dimekdür (6) // (19) müştakdur: - Ç; lāmiyyedür: lāmiyye (9) // (20) ola ki ... hā-yi resmīden: ol ki vāv-ı ʿāṭife elifden vāvdan yāʼdan ve hā-yi resmīden (9) // (21) maẓmūm okunur kendi ... göresin: maẓmūm okunur ve bunlardan ğayrı ḥarflerden şoñra vaqʿi olsa lā ḥaqq olduğu kelimenüñ āḥiri maẓmūm okunub kendüsi sākin olur. Ḥalkāʼda ʿayn-i beşer şeklindeki nesne hemzeye nişānedür ki yā-yi vāḥdetten bedeldür maḥşül her kında bir ḥazine kıpısı ve her kıpı üzerinde bir halkā göresin Ç (11) // (4) yılanı mutaẓammındur: belā-yı mutaẓammındur Ç 94^a (6) // 94^a (6) **Beyt:**

مغز بی استخوان ندید کسی انگیبنی کجاست بی مگسی

(9) ma^cnāsina ya^cni ṭama^c qarıncañ kārı olur. Ey ḥarīṣ-i dūnyā eger sen o kār ile (10) mezāra gidersen.

حشو گور خویشتن بینی که مور بی مر است

(11) **Ḥaṣv**'uñ **gūr**'a ve **gūr**'uñ **ḥ'īṣten**'e izāfetleri lāmiyyedür. **Ḥ'īṣten**: vāv-ı (12) resmīyle kendi dimekdür ḥod ma^cnāsina. **Bīnī**: fi^cl-i muḏārī^c muḥāṭab mūr'uñ (13) bī- [94^b] mer'e izāfeti mevṣūfuñ ṣifata izāfetidür. **Bī-mer**: bī-ḥesāb dimekdür (14) ya^cni kendi gūruñ içini göresin ki ḥesābsız qarınca ile ṭoludur. Murād (15) ḥırṣ ki qarıncalaruñ kārıdur ol kārā meyl itdiğiçün ānlar kele ḥaṣr ve cem^c (16) olasin dimekdür.

شد دهان حرص سنجر پر ولی از خاک مرو

Ṣud: fi^cl-i māzī (17) müfred gā'ib dehān'uñ ḥırṣ'a ve ḥırṣ'uñ Sencer'e izāfetleri lāmiyyedür. **Sencer**: (18) bir ḥarīṣ pādīṣāhuñ ismidür. **Pur**: zamm-ı bā-i Fārisīyle ṭolu dimekdür. **Velī**: velīken'den (19) muḥaffedür. **Merv**: bir beldenüñ ismidür ya^cni Sencer'uñ ḥarīṣ ağızı ṭolu oldı (20) ammā ḥāk-ı Merv'den ṭolu oldı.

این سخن بشنو که مروی از دهان سنجر است

(21) **Biṣnev**: ṣineviden'den emr-i muḥāṭabdur. **Mervī**: ism-i mef'ūl bunda taḥfīf yā iledür.

(22) Ya^cni bu sözü iṣit ki Sencer'uñ kendi ağızından mervīdür. Rivāyet olunur ki (23) Sencer marāz-ı mevteinde dimiş ki: Hiç benim gözüm māl-i dūnyādan sīr olmadı. // 6^b (1) Meger ḥāk merdden sīr ola. **Ḳıṭ'a**:

آن شنیدستی که در صحرای غور پارسالاری بیفتاد از ستور

گفت چشم تنگ دنیا دارا قناعت پر کند یا خاک غور

معنی ذر اترک آمد مقبلی کو نزد تو

94^a (14) M (10) // (11) Ḥaṣv'üñ: Ḥaṣv Ç (14) // 94^b (1) bī mer'e: bī fer'e; bī mer: bī fer M (13) // (14) ḥesābsız: ḥesābımız Ç (2) // 94^b (4) مرو: فرو M (16) // 94^b (8) merv: furū M (19) // (19) Sencer'üñ ḥarīṣ ağızı ... ṭolu oldı: Sencer nām pādīṣāhuñ ṭam^ca ağızı ṭolu oldı ammā ḥāk-ı Merv'den ṭolu oldı Ç (9) // 94^b (10) مروی: مرو M (20) // 94^b (11) Mervī: Furūy M (21) // 95^a (2) M (2) پر: پر

Âmed: fi'l-i māzī āmeden'den müştak. **Muḫbilī'**de ⁽⁴⁾ yā vaḫdet içündür maşdariyye degil. **Kū:** zamm-ı kâf-ı 'Acemîyle ḫanı dimekdür 'Arabîde eyne ⁽⁵⁾ gibi. **Nezd:** fetḫ-i nūn ve sūkūn-i zā-i 'Arabîyle 'inde ma'nāsına isti'māl olunur. **Tu:** ⁽⁶⁾ vāv-ı resmîyle sen ki 'Arabîde ente'dür ya'ni lafz-ı zer'ūñ ma'nāsı Ütrük geldi ⁽⁷⁾ ki lisān-ı Tāzîde zer emr-i muḫāṭab ütrük dimekdür. Muḫbillik ya'ni ehl-i ma'rifet ⁽⁸⁾ ve ehl-i ḫāl olmaḫ yā bir muḫbil ḫanı senūñ indinde.

ز امثال امر ذر در ترک دنیی بوذر است

İmtisāl'ūñ emr'e ve emr'ūñ zer'e izāfetleri lāmiyyedür. **Bū Zer:** Ebū ⁽¹⁰⁾ Zer'den muḫaffef. **Zer:** babası dimek ya'ni zer ki ütrük ma'nāsınadır bu emre imtişālden. ⁽¹¹⁾ Terk-i dünyā da Ebū Zer'dür ya'ni Ütrük'dür. Murād dünyāda mübālaḡa idüp ⁽¹²⁾ dervişliḡi iḫtiyār iden bu zemānede ḫanı dimekdür. Bu beytde Ebū Zer-i [95^b] Ğıfārī ⁽¹³⁾ rażıyallahu 'anhū ḫazretlerine de telmiḫ vardur ki ziyāde mālḡar olduğından Ebū Zer ya'ni ⁽¹⁴⁾ altun baba dirler idi. 'Āḫıbet dest-i şerīfini mālḡan pāk idüp dervişliḡi ⁽¹⁵⁾ iḫtiyār eyledi. Ba'ḡdeḫü künye-i şerīfesi Ebū Zer ḫaldı ya'ni Ebū Ütrük ve'l-ḫāşıl ⁽¹⁶⁾ zemān ḡināsında Ebū Zer dimelerinden murādları Ebu'l-Zeheb idi. Zemān-ı ⁽¹⁷⁾ faḡrında murādları Ebū Ütrük idi lā-cerem 'āḡil ve dānāya her ḫālde lāzım olan ⁽¹⁸⁾ budur ki ol zāt-ı şerīf gibi dünyā-yı dūna zerre temāyül itmeyüp zīb ⁽¹⁹⁾ ü zīverine aldanma zīrā şafāsı cefā ve şarābı serābdur ve vefāsı 'adīm ve ezāsı ⁽²⁰⁾ ḡadīmdür. **Ḳıṭ'a:**

الا یا ساکن القصرالمعلی سترفن عن قریب فی التراب
له ملک ینادی کل بوم لدواللموت و ابنواللخراب
فمن یرجو من الدنیا وفاء کمن یرجو اشرابا عن سراب

زر بده وز فحش اولاد الزنا را لب ببند

95^a (2) **Beyt:**

Aḡaclar altun olsa incü yapraḡ / Göz nesne ṡoyuramaz illā topraḡ.

Diḡer beyt:

دیده اهل طمع بنعمت دنیا پر نشود همچنانکه چاه بشبنم

: - M // (3) müştak: müştakdur Ç (5) // (4) yā vaḫdet içündür maşdariyye degil: yā vaḫdet içündür yāḫūd maşdariyye Ç (5) // (5) 'inde ma'nāsına: 'inde dimekdür Ç (7) // (7) emr-i muḫāṭab: muḫāṭab Ç (9) // (9) dñi : دنیا : Ç (11); Bū Zer: - Ç; Ebū Zer'den: Bū Zer'den; dimek: dimekdür Ç (12) // (10) ki: - Ç // (13) rażıyallahū te'ālā 'anhu Ç 95^b (1) // (14) baba: babası Ç (2) // (19) aldanma: aldanmıya Ç (8) // (20) ḡadīmdür: ḡadīm Ç (9)

(23) **Be-deh:** dehīden'den emr-i muḥātabdur. **Bā:** te'kīd ifāde ider. **Vez faḥṣ'**da vāv ḥarf-i // 7^a (1) 'atīfedür ki 'an ve min ma'nāsına olan lafz üzre ki hemze ḥazf olup (2) fethası vāv'a naql olındı vāv'uñ zammesi selb olındıktan soñra **faḥṣ'**uñ (3) **evlād'**a izāfeti lāmiyyedür. [96^a] **Rā:** bunda 'alāmet-i carredür, lebeṣ rā bebend dimekdür. (4) **Leb:** tudaḡ muḥaddem-i mef'öldür. **Be-bend:** bendīden'den emr-i muḥātabdur, bā-i meftūḥa (5) te'kīd ifāde ider; ya'ni evlād-ı zinānuñ fuḥṣından altun vir ve tudaḡuñ bağla (6) ya'ni nā-sezā ogullara in'ām ve iḥsān eyle 'ırz ve nāmusuñu ve āb-ı rūyuñu ḥıfz (7) iḥün zīrā el-iḥsān yuḡaṭṭı'u'l-lisān. Nitekim Şeyḡ Sa'di buyurur. **Beyt:**

مداری دشمن به از کارزار	همی تا بر آید بتدبیر کار
بنعمت بیاید در فتنه بست	چو نتوان عدو را بقوت شکست
بتعوید احسان زبانش ببند	گر اندیشه باشد ز خصمت گزند
که احسان کند کند دندان تیز	عدو را بجای حسن و زر بریز
که این کسب خیرست و آن دفع شد	بد و نیکرا بزل کن سیم و زر

دیده باشی قفل زر از بهر فرج استر است

Dīde: ism-i mef'öldür dīden lafzından. **Bāṣī:** (14) fi'l-i muzāri'-i muḥātab bāṣīden'den. **Ḳufl:** [96^b] zamm-ı kāfla kiliddür. **Ḳufl'**uñ zer'e (15) izāfeti mimiyyedür, ḥātem-i fazl gibi. **Ester:** feth-i hemze ile ḡatır ma'nāsına ya'ni (16) görmüş olasın altun ḡuflu ḡatıruñ fercinden ötürüdür ya'ni irkek (17) ḡatırlaruñ cemā'ından ḡıfz iḥün dişi ḡatırlaruñ ferclerine ḡufl-ı zer (18) urdıḡları gibi sen daḡı fuḥṣ-ı evlād-ı zinādan āb-ı rūyuñu ḡıfz ve zararların (19) def' iḥün altun vir dimekdür zīrā meṣḡūr meṣeldür: İt aḡzın üstuḡān (20) tutar. **Beyt:**

سخن آخر بدهن میگردد مو زیرا سخن تلخ نخواهی دهنش شیرین کن

گر چه خوش باشد زر ابرا کن که خود ابراست تاج

(3) 'alāmet-i cārredür: lām-ı cārre ma'nāsınadır ma'nā cihetiyle leb muḡayyedür Ç 96^a (1) // (5) evlād-ı zinānuñ ... tudaḡuñ bağla: evlādü'z-zinā fuḥṣından iḥün altun vir tudaḡın bağla Ç (4) // (6) āb-ı rūyuñu: āb u rūyuñu Ç (6) // (7) Şeyḡ Sa'di buyurur. **Beyt:** Şeyḡ Muṣliḡuddin Sa'di-yi Şirāzi raḡmetullāḡ te'ālā Bostān'da buyurur. Meṣnevi Ç (7) // (7) خسک در بریز : حسن و زر بریز (11), 96^a (11) // (16) olasın: olsun Ç 96^b (2) // (17) cemā'ından ḡıfz iḥün: ḡıfz iḥün cemā'ından; zer: - Ç // (18) fuḥṣ: - Ç; zararların: zararlarını Ç (5)

Bāşed bunda ⁽²²⁾ iḥbār içündür. **Hod**: böyle maḳāmlarda mufahḫamedür te'kīd için gelür ya'ni egerçi ⁽²³⁾ altun ḫoş olur ammā altundan ibrā eyle zīrā ibrā tācdur bu mışrā^c-i şāniye // **7^b** ⁽¹⁾ merhūndur.

بهر ابراهيم و زر نعلين پای آذر است

Âzer: İbrāhim ^caleyhis- ⁽²⁾ selāmuñ atasınuñ ismidür ya'ni İbrāhim ^caleyhisselāmdan ötürü ibrā tācdur ⁽³⁾ ve zer Âzer'üñ ayaklarınıñ na^clinidür [97^a] ya'ni ibrā ki lafz-ı İbrāhim'üñ cüz-i evvelidür ⁽⁴⁾ ve insānuñ daḫi cüz-i evveli baş cānibidür ve zer ki lafz-ı āzer'üñ cüz-i şānisidür ⁽⁵⁾ ve insānuñ daḫi cüz-i şānisi ayak cānibidür evveli evvele ve şāniyi şāniye şarf ⁽⁶⁾ idince güyā İbrāhim ^caleyhisselāmuñ başına tāk ve zer Âzer'üñ ayaklarına na^clin ⁽⁷⁾ olur ve eydürler ki Âzer Nemrūd-i la^cinuñ ḫac-tırāş-ı idi ve altundan ⁽⁸⁾ na^clin giyünürdü. **Maḫşül-i beyt** bu oldı ki altun egerçi ḳulüb-i nāsire sevüklüdür. ⁽⁹⁾ Sen āndan ibrā eyle zīrā İbrāhim ^caleyhisselām ki ulu'l-^cazm olan enbiyādandur. ⁽¹⁰⁾ İbrā ānuñ ser-i ḫucestesine tācdur ve zer-i āzer ki kāfir-i bi'llāhdur ve ḫac-tırāş-ı Nemrūd-i ⁽¹¹⁾ la^cindür, ānuñ ayaklarınıñ na^clinidür. Pes kişi dünyāda neyi severse ⁽¹²⁾ ḳıyāmetde ānuñla ḫaşr olur. Ey tālib-i devlet-i sermediyye sen ibrāyı sev tā ki İbrāhim ⁽¹³⁾ ^caleyhisselām ile devlet-i ḫaḳīḳiyyeye vāşıl olasın. Zere zerre ⁽¹⁴⁾ meyl itme tā ki āzer ile ḫaşr ve cem^c olmyasın dimekdür.

از ریا پیشه مجو حاجت که خودش عارضست

Riyā-pişe: vaşf-ı terkibi ve pişe şan^cat ⁽¹⁶⁾ ma^cnāsına. **Mecū**: nehy-i ḫāzır cūyiden'den. **Cūd**: seḫā ma^cnāsına ^cArabidür ya'ni riyā ⁽¹⁷⁾ pişe'den ḫācet taleb eyleme ki ānuñ seḫāş ^cārızdur.

میوه کی آرد درخت خشک کز باران تر است

(23) ibrā: ḫaḳīḳat-i ibrā Ç 96^b (12) // (4) cüz-i şānisidür: cüz-i şānidür Ç 97^a (2) // (6) İbrāhim ^caleyhisselāmuñ: ibrā İbrāhim ^caleyhisselāmuñ Ç (4); ayaklarına: pālarına Ç (5) // (8) egerçi: gerçi Ç (7) // (10) ibrā ānuñ: ibrānuñ; zer: - Ç; bi'llāhdur: bi'llāh Ç (9) // (14) cem^c olmyasın dimekdür: cem^c olmyasın ve'l-ḫāşıl indallāh maḳbūl olasın maḫşül olmyasın dimekdür. **Beyt**:

چه جوی دولت دنیا که بیهوده است تحصیلش چه لیسى سنگ استنجا که آلوده است شیتانش
بر ایزد مالی اگر عزتی بودی فرست دی سوی موسی عمران نه بر قارون همامانش

Diger beyt:

در گوشه قناعت نان پاره و پینه در پیش اهل معنی بهتر ز صد خزینه

Ç 97^b (4) چوپینه : و پینه // (14) Ç

Key: feth-i kâf-i ‘Arabîyle kaçan dimekdür. **Âred:** muzâri‘ aşında ⁽¹⁹⁾ āverd idi āverdiden’den müştakdur. Pes ba‘zı mevâzı‘da vāv’ı hâzif eylediler ⁽²⁰⁾ muzâri‘de ve emirde ve nehîde ve ism-i fâ‘ilde. **Dıraht:** kesr-i dâl ve feth-i rā ile ⁽²¹⁾ ağaç ki kesilmemiş ola ‘Arabîde şecer dirler. Dıraht’uñ huşk’a izāfeti mevşūfuñ ⁽²²⁾ şifata izāfetidür. **Huşk:** kuru ma‘nāsına. **Bārān:** yağmur, **ter:** yaş ya‘ni ⁽²³⁾ kaçan meyve getirür kuru ağaç ki bārāndan yaşdur. Murād dıraht-ı huşk // **8^a** ⁽¹⁾ bārāndan ter olmağla meyve virmediği gibi [98^a] sürahiden hiçbir hâcet ref‘ olmaz meger bir ğaraž ⁽²⁾ zımnında ref‘ ola ve ğaraž zımnında hâcet revā olmadan hic fāide hāşıl olmaz ⁽³⁾ dimekdür.

لب نیالانید اهل همت از خوان خسان

Leb: tudağ, **neyālānīd:** ⁽⁴⁾ ālāyiden’den nefī-i müstakbel cem‘-i gā’ibdür. Qāide-i külliyyedür ki bir kelimenüñ evvelinde hemze ⁽⁵⁾ olsa ālāyiden āsāyiden āmeden ve ğayriler gibi edāt-ı hāl yā istiḳbāl veyā ⁽⁶⁾ harf-i nefī ve nehī evveline dāhīl olsa hemze yā’ya münkalib olur beyāyed ve neyāyed gibi ⁽⁷⁾ ve kıssa ‘aleyhi sāirihi. **Hvān:** vāv-ı resmīyle şofra ma‘nāsına. **Hısān** hıs’uñ cem‘idür. ⁽⁸⁾ **Hıs:** nākes ve dūn ma‘nāsına ya‘ni ehl-i himmet olan kimseler nākes ve dūnlaruñ ⁽⁹⁾ şofrasından tudağ bulaşdırmazlar ve ānlaruñ imtinānlarını çekmezler bülend-i himmet ⁽¹⁰⁾ oldıqlarıçün. **Beyt:**

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیای دون بگذر که یک جو منت دونان رد ضد منزر نمی آزد

Dıger:

مرو بخانه ارباب بی مروت دهد که گنج عافیتی در سرای خویشنتست

درخور دندان انجم گرده ماه و خور است

(18) kaçan dimekdür: kaçan ‘Arabîde metā ma‘nāsına Ç (8) // (19) āverdiden’den: āveriden’den Ç (9) // (2) ref‘ ola: ref‘ olar Ç 98^a (1); revā: ref‘ Ç (2) // 98^a (3) **Kıf‘a:**

کن غنی القلب و اقع بالقلیل و مت ولا تطلب معاتا من لیم

لاتکن للعیش مجروح الفوائد انما الرزق علی الله الکریم

: - M // (5) ālāyiden āsāyiden āmeden ve ğayriler: ālāyiden ve āsāyiden ve āmedem ve ğayrileri Ç (7) // (7) vav-ı resmīyle: vav-ı resmī ile Ç (10) // (8) ve: - Ç // (9) imtinānlarını: imtinānını Ç (13) // دو صد در : (11), 98^a (15) // (11) dıger: dıger beyt Ç (15) // 98^b (2) **Dıger beyt:**

مپندار جون سر که خود خورم که جور خداوند حلوا برم

Dıger beyt: Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasun/ Örtü döşek Necātī’ye bir büriyā yeter: - M

Der-hūr ve **hūr**: zamm-ı hā ve vāv-ı resmîyle evvelki lāyık ikinci ⁽¹⁴⁾ güneş ma'nāsına. **Dendān**: diş, **encüm**: yıldız, **girde**: kesr-i kâf-i Fārisî ve sükun-i ⁽¹⁵⁾ rā-i mühmele ile yufka etmegi ma'nāsına. Ya'ni yıldızuñ dendānına lāyık şems ve kameruñ etmegidir. ⁽¹⁶⁾ Ya'ni ehl-i himmet mānend-i encümdür derler ve ānlara lāyık māh ve āfītāb mişālî olan her ⁽¹⁷⁾ kimseleruñ şofrasıdır dimekdür. **Ḳıṭ'a**:

بر ندان رخنه در پولاد کردن بناخن راه در خارا بریدن
 بآتشدان فرو رفتن نکو نساز بپلکه دیده آتشپاره چیدن
 بفرق سر نهادن صد شتربار ز مشرق جانب مغرب دويدن
 بسی بر جامی آسانتر نماید که بار منت دونان کشید

طامعان از بهر طعمه پیش هر خس سر نهند

[99^a] **Ṭo'me**: zamm-ı tā ile ṭadmaḵ ma'nāsına āhîrindeki hā ⁽²²⁾ 'alāmet-i naḵldür ya'ni bir lafzı lisān-ı Tāziden zebān-ı Derîye naḵl murād itseler āhîrine ⁽²³⁾ bir hā getirürler ṭa'ne ve ma'şūḵa gibi. **Beyt**:

گل در برومی بر کف و معشوقه بکامست سلطان جهانم بچنین وقت غلامست

Pîş: kesr-i bā-i Fārisîyle ⁽²⁾ oñ ma'nāsına, **nihened**: nehîden'den fi'l-i muzāri'-i cem'-i ḡā'ibdür ya'ni ṭama' ⁽³⁾ idiciler ṭo'meden ötürü her denî kimsenuñ oñüne baş ḳorlar ve ānlara ⁽⁴⁾ envā'-ı temelluḳlar iderler.

قانعان در خنده بر شاه و وزیر کشورست

⁽⁵⁾ **Ḳāni'**: 'alime ya'lemu bābından ism-i fā'ildür men ḳana'a şebe'a bundandır ki maşdarı ⁽⁶⁾ ḳanā'at gelür ḳismet-i ezeliyyeye rāzı olmaḵ ammā ḳana'a yaḳne'u ḳunūan zammıyla ⁽⁷⁾ feteḫa yeftaḫu bābından suāl ma'nāsınadır. Nitekim dirler men ḳana'a

(13) ve hūr: - Ç; vāv-ı resmîyle evvelki lāyık ikinci güneş ma'nāsına: vāv-ı resmle lāyık ma'nāsına Ç (5) // (15) yufka etmegi ... kameruñ etmegidir: yufka etmek ma'nāsına māh ey kamer ma'nāsına ve ve hūr güneş ya'ni yıldızuñ dendānına lāyık şems ve kamer etmegidir Ç (7) // (16) mānend-i encümdür derler: mānend-i encüm derler; mişālî olan ... dimekdür: mişālî 'alî cenāb olan kimseleruñ şofrasından tenāvül itmekdür vallāhu te'ālā 'alim Ç (9) // (18), 98^b (12) // Ç 99^a // (2) oñ ma'nāsına: oñ ma'nāsına 'Arabîde ḳadem dirler Ç (2) // (3) ānlara: - Ç // (7) bābından suāl ma'nāsınadır ... lem yeşba': bābından dimeḵ ḫālînde mezellet izḫār etmek nitekim dirler men ḳana'a şebe'adan bu taḳdirce ḳāni' izdāddan olur suālde ibtizāl iden kimesne ve rāzı ma'nāsına Ḳur'an āyeti ḳāni' oldur ki suāl ide ve ner ne virirseñ rāzı ola Ç (11)

şebecâ ve men lem yaknac⁽⁸⁾ lem yeşbac^{*}. **Hande:** handiden lafzından ism-i maşdardur. [99^b] **Kişver:** kesr-i kâf-ı Arabîyle memleket⁽⁹⁾ ve iklim ma'nāsına ya'ni ehl-i kânâ'at olan kimseler pâdişâh ve vezîr-i kişver⁽¹⁰⁾ üzerlerine gülmede derler ya'ni kassâm-ı ezeltûn taķsimine râzî ve ķulunuñ⁽¹¹⁾ rızķına kefil olduğına i'timâd-ı küllîleri olmayup rûz u şeb püyân ve ĥayrân⁽¹²⁾ olduķlarına ta'accüben gülerler dimekdür. **Ķıţ'a:**

دع الحرص عن الدنيا و طول العيش لا تطمع
ولا تجمع من المال ولا تدرى لم تجمع
فان الرزق مقسوم و سوء الظن لا ينضع
فقير كل ذى حرص غنى كل من يقنع

Dîġer: ⁽¹⁵⁾

*Ne deñlü sa'ıy kılsañ bir murâda
Naşib olmaz muķadderden ziyâde*

*Bu⁽¹⁶⁾ beytûñ ister iseñ şıĥhatini
Oķu naĥnu ķasemnâ âyetini*

Dîġer:

ما آب روى فقر و قناعت همى بریم با پادشه بکوی که روزی مقدرست

Dîġer:

گنج زر که نبود گنج قناعت باقیمت آنکه آن داد شاهان بکرایان این داد

(19) Dîġer:

زییر جهان دیده کردم سوءال ز بهر معیشت زمال و بضاعت
چه سرمایه سازم که سودی دهد بکف ار توانی قناعت قناعت

ماکیان از بهر دانه میبرد سر زیر خاک

*[Kim kanaat ederse doyar, kim kanaat etmezse doymaz.] // (9) vezîr-i kişver: vezîr-i şâhib-i kişver Ç 99^b (2) // (12) و طول العیش : و فى العیش : و طول العیش (5) // (13) لا فلا : لا (5) // (14) Dîġer: Meşnevi Ç (7) // (16) Dîġer: Beyt Ç (9) // (17) Dîġer: Dîġer beyt Ç (11) // (18) که : که (18) // (19) Dîġer: Dîġer beyt Ç (12) // (19), Ç 99^b (12) ز : ز (20) matbu metinde قناعت : قناعت قناعت (14) Ç (14)

Mākiyān: tavuk murğ-i [100^a] hānegī ma^cnāsına, ⁽²²⁾ **dāne:** habbe kuş yemi ma^cnāsına, **mī-bered:** Fāriside mī lafzı ma^cnā-yı hāliyyet ⁽²³⁾ ve bā-i müfrede istikbāliyyet ifāde ider ve gāh olur ki biri birinüñ ma^cnāsında // 9^a ⁽¹⁾ müsta^cmeldür ve gāh olur ki her biri ma^ckām-ı istimrārda vāki^c olur ve gāh ⁽²⁾ olur ki mī'nüñ evveline bir hā ziyāde iderler te'kīd için hemī reved hemī resed gibi. ⁽³⁾ **Bered:** fi'l-i muzāri^cdür. **Zīr:** taht ma^cnāsına hāk yerine ba^czı nüshada kāh vāki^c ⁽⁴⁾ olmuştur kāh kāf-ı 'Arabīyle şaman ma^cnāsına ya^cni tavuklar dāneden ötürü ⁽⁵⁾ başların zīr-i hāka veyā kāha iletürler ya^cni tāmā'ları ucundan bu şan^catı işlerler.

قهقهه بر کوه و بر در شیوه کبک نر است

Kūh: zamm-ı kāf-ı 'Arabīyle tağ ma^cnāsına. ⁽⁷⁾ **Der:** bunda dere ki 'Arapça vādi dirler. **Şive:** kesr-i şın ile tariqa ya^cni hoş hareket ⁽⁸⁾ ma^cnāsına. **Kebk-i ner:** erkek keklidür ya^cni kaḥkaḥa tağda ve derede kebk-i ner'üñ ⁽⁹⁾ şivesidür. Murād her ne bulursa āña kanā^cat idüp ve tavuk gibi zillet-i nefis ⁽¹⁰⁾ eylemeyüp kaḥkaḥa ile kāh hūrāmān yürüyüp ve safā ile kāh tayerān idüp hoş ⁽¹¹⁾ rahatla giçinür kezālik ehl-i tāmā^c tavuk gibi nefisini zelil idüp ehl-i kanā^cat [100^b] ⁽¹²⁾ ānlaruñ sefāhatı üzre kebk-i ner gibi kaḥkaḥa ile güler dimekdür. **Ḳıṭ'a:**

خدا را ندانست طاعت نکرد که بدبخت روزی قناعت نکرد
قناعت توانگر کند مرد را خبر ده حریص جهانگرد را

Dīger:

ای قناعت توانگرم گردان که ورای تو هیچ نعمت نیست
گنج صبر اختیار لقمانست هر کرا صبر نیست حکمت نیست

نفع عامه عامرا اولیست آری و دم خر

Evvelki 'āmmē teşdīd-i mim ve hā-i 'alāmet-i ⁽¹⁷⁾ naql iledür ikinci taḥfif ile hāsızdur denī ve nā-kes ma^cnāsına. **Evvelīst:** ⁽¹⁸⁾ evvelā ve ilkdür zebān-ı Derīde āḥiri yā olan

(23) bā-i müfrede: bā-i müfred Ç 100^a (2) // (1) her biri: - Ç; vāki^c olur: vāki^c olurlar Ç (4) // (2) hemī reved: hemī reved ve Ç (5) // (4) gāh: - Ç; tavuklar dāneden ötürü başların: tavuklardan ötürü başlaruñ Ç (7) // (5) veyā: yā Ç (8) // (9) murād her ne bulursa: murād kebk-i ner her ne bulursa Ç (12) // (12) Ḳıṭ'a: Beyt Ç 100^b (1) // (13) روزی و روزی: روزی: Ç (2) // (14) Dīger: Ḳıṭ'a Ç (3) // (16) evvelki 'āmmē ... ile hāsızdur: - Ç // (17) denī ... kesriyle okunur: 'āmmē denī ve nākes ma^cnāsına, āḥirindeki hā 'alāmet-i naḳldir evvelīst evvelī ilk ma^cnāsına zebān-ı derīde āḥiri yā olan lafzlarıñ mā-ḳabli kesre ile okunur Ç (6)

lafzlarıñ mā-ķabli kesriyle okunur. ⁽¹⁹⁾ Evvelā ve taķvā ve da‘vā gibi, āri: elif-i memdūde ile evet ve belī dimekdür. ⁽²⁰⁾ **Dum:** zamm-ı dāl ve teşdīd-i mim ile kıyruķdur ya‘ni denī ve ḥāsīs kimselerüñ ⁽²¹⁾ nef‘ ve in‘āmı niye kendüler gibi nā-kes ve en‘āma evlā ve sezādur evet ḥımāruñ ⁽²²⁾ dumı.

خوش مگس را نیست لیکن کون خر را در خورست

Hoş: yaḥşi ⁽²³⁾ ma‘nāsına, **meges:** kāf-ı ‘Acemīyle siñekdür. **Ranīst** rān sürmek, **est:** edāt-ı ḥaber ki // 9^b ⁽¹⁾ hemzesi yā‘ya ḳalb olmuşdur. **Līken** kesr-i lām ile okunur. **Kūn:** zamm-ı kāf-ı ⁽²⁾ ‘Arabīyle dubur’dur. **Der-ḥūr:** lāyıķdur ya‘ni dum-ı ḥar hoş [101^a] siñek sürücü ve ⁽³⁾ ḳovalayıcıdur līken ḥar’uñ fercine lāyıķdur. Murād dum-ı ḥar ferc-i ḥar’a lāyıķ olduğı ⁽⁴⁾ gibi ‘āmmē‘nüñ nef‘i ‘āmmeye lāyıķdur ḥavaş ānlarıñ ṭa‘ām ve ikrāmından ⁽⁵⁾ müstağnidür zīrā arsālāna kelbūñ zādından yimek ‘ayb-ı ‘azīmdür.

مرد کاسب کز مشقت میکند کف را درشت

Duruşt: dāl’uñ rā’nuñ ⁽⁷⁾ zammalarıyla bunda ḥaşin ve çatlaķ ma‘nāsına yā‘ni merd-i kāsib meşāķķat-i kesbden ⁽⁸⁾ eli ayasını ḥaşin ve çatlaķ ider.

بهر ناهمواری نفس دغل سوهانگر است

⁽⁹⁾ **Nā-hemvārī**’de yā maşdariyye, nā-hemvār serkeş ve ğayr-i muṭi‘dür. **Değal:** ḥīlebāzdur. ⁽¹⁰⁾ Nā-hemvār’uñ nef’s’e izāfeti maşdaruñ mef‘ülüne izāfetidür ve nef’s’uñ değal’a ⁽¹¹⁾ izāfeti mevşūfuñ şifata izāfetidür. **Sūhānger:** dürücüdür ya‘ni ḥīlebāz ⁽¹²⁾ olan nef’s’uñ nā-hemvarlığı eciliçün dürücüdür. Murād ol kimse ki kesb-i ⁽¹³⁾ ḥelālden ötürü ta‘b ü meşāķķat çeküp destini pāre pāre ider nef’s-i ⁽¹⁴⁾ nā-hemvārını hemvār idüp menāhiden ḥıfz ider dimekdür.

(19) evet ve belī dimekdür: ḥarf-i icābdur na‘am gibi Ç (9) // (21) in‘āmı: in‘ām iḥsānı Ç (10); nākes ve in‘āma: nākes ve denilere; evet: belī Ç (11) // (22) yaḥşi: iyü ve yaḥşi Ç 100^b (12) // (2) dobor’dur: dobor; lāyıķdur ya‘ni: lāyıķ ma‘nāsına ya‘ni Ç (15) // (3) līken ḥar’uñ ... ‘ayb-ı ‘azīmdür: līken yine kendü ve birini setre lāyıķdur murād ‘avām-ı nāsıñ nef‘i neye ‘avāma lāyıķdur ve ḥavaş anlarıñ ṭa‘ām ve ikrāmından müstağnidür dimekdür. **Ḳıṭ‘a:**

اگر چه مال کافر بر مسلمان حلالست و در او قبلی نشاید

ولی از شیر عیبی بس عظیمست که لقمه از دهان سگ رباید

Ç 101^a (1) // (7) zammalarıyla: zammeleriyle Ç (6); meşāķķat-i kesbden: meşāķķat kesbinden Ç (7) // (8) ḥaşin ve çatlaķ ider: ḥaşin çatlaķ eyler Ç (8) // (10) nāhemvār’uñ: nāhemvārī’nuñ Ç (10) // (11) sūhenger dürücüdür: sūhānger dürücü ma‘nāsına Ç (12)

ساغر عشرت بود از کسب بر کف آبله

Sāgar: qadehdür, **ābile:** qabarcıq ya'ni rāhat piyālesi ⁽¹⁶⁾ olur ayada qabarcıq ya'ni ol qabarcıq ki kesb sebebiyle ayada olur rāhatdur ⁽¹⁷⁾ zīrā ābile kesb-i māldan şoñra olur ve kişi kendi kesb-i bedenden meşārifini ⁽¹⁸⁾ görse dünyā ve āhıretde rāhat bulur.

وقت آن کس خوش که راحت یافته زین ساغر است

Yäfte: māziden bir kısmıdır yāften'den müştak, **zīn:** ⁽²⁰⁾ ez in'den muhaffedür ya'ni hoş ol kimsenün vaqti ki bu şāğardan ⁽²¹⁾ rāhat bulmuşdur ya'ni beşāret ol kimseye ki yuyup giymesi kesb-i bedendür ⁽²²⁾ haramdan degıldür.

فرج را بند از گلو کن کز زنان سعتری

Ferc: bunda şehvet ⁽²³⁾ ma'nāsına. **Gelū:** feth-i kāf-ı 'Acem ve zamm-ı lām ile boğaz, **sa'teri:** fāhişe 'avratdur. // **10^a** ⁽¹⁾ Zenān'ın sa'teri'ye izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfetidür ya'ni şehveti ⁽²⁾ boğazdan bend eyle sa'teri 'avratlardan nefāyis-i ta'āmlardan azı tā ki ⁽³⁾ şehvetün kalil olup zenān-ı ruspulara meyl itmiyesin.

فارغست آن کس که قوت او زنان و سعتر است

Kūt: yiyecek nesnedür. **Nān:** ⁽⁵⁾ etmek, **sa'ter** burada kekik otudur. Eydürler ki şehveti keser ya'ni zenān-ı sa'teriden ⁽⁶⁾ fāriğdür ol kimse ki ānuñ yiyecegi kekik ile etmektendir. Zīrā ānuñ şehveti ⁽⁷⁾ olmaz ve şehveti olmayan kimesne elbette zen'e meyl itmez maḥbūbe-i cihānda olursa.

هر که را خر ساخت شهوت نیم خردل گو بعقل

(18) āhıretde: āhırete Ç 101^b (4) // (21) kesb-i bedendür: kesb-i bedendendür Ç (8) // 101^b (9) **Beyt:**

رنج برد تو بگنج برد برده ببرد گنج هر که رنج برد

ای بسا رنجها که روی نمود رنج سراشتند و راحت بود

حکم بر نیک و بد که در دهر است زهر در نوش و در نوش زهر دست

: - M // 101^b (10) روی : رنج ; بر : هر ; زهر دست : زهر در matbu metinde // (23) boğaz sa'teri fāhişe 'avratdur: boğazdur ki 'Arabide halk ve hulküm Türkıde āna zıbık derler āniñla 'avratlar birbirlerine mūcāma'a iderler sa'ter anı isti'māl iden 'avrat [102^a] dirler bunda murād mutlak fāhişe 'avratdur Ç (13) // (1) ya'ni şehveti boğazdan ... ta'āmlardan azı: zenān-ı sa'teriden fāriğdir ol kimse ki yiyecegi kekik ya'ni şehveti boğazdan bend ile sa'teri 'avratlardan ya'ni nefāyis-i ta'āmlardan azı Ç 102^a (2) // (3) zenān-ı ruspulara: fāhişe zenlere Ç (5) // (4) nesnedür: nesne Ç (6) // (5) burada: - Ç; şehveti keser: şehveti kati'dür Ç (7)

Her ki rā: ki bunda isimdür ⁽⁹⁾ ve rābıta olan ki ḥazf olmuşdur taḳdīr-i kelām her kes rā ki'dür. **Ḥar:** eşek, ⁽¹⁰⁾ **sāht:** fi'l-i māzīdür sāhten'den, **nīm:** yarım ki 'Arabīde nısf dirler. **Ḥardal:** ⁽¹¹⁾ ma' ruf toḥumdur Türkīde müsta' meldür 'Arabīdür Fārisīde toḥm-ı sepīd dirler. **Gū:** ⁽¹²⁾ emr-i muḥātabdur gūyīden'den ya'ni her bir kimse ki şehveti ānı ḥar itdi ya'ni şehvet ⁽¹³⁾ āña ḡālib olup [102^b] ḥar gibi sevār oldu 'aql ile nīm-ḥar-dildi.

خود بفهم خرده دانا نیم خردل هم خر است

Ḥorde-dānān ince 'aḳılılarda ya'ni ḥod ⁽¹⁵⁾ ince 'aḳılıların fehmince ḥordelik yarısı yine ḥar'dur ya'ni bir kimse ki ⁽¹⁶⁾ ānuñ ḳadri nīm-ḥar-dil ola o da ḥar'dur.

سفله را منظور نتوان ساختن کو خوبروست

Sufle: zamm-ı sinle bed-guher ve furū-māyedür, **netevān sāhten:** ⁽¹⁸⁾ itmek olmaz dimekdür. Kū ki ū'dan mürekkebdür ya'ni aşısız kimseyi ḥūbrūd ⁽¹⁹⁾ deyü manzūr itmek olmaz ya'ni ḡilmān-ı ḥūbrūya meyl ve muḥabbet itmek lāyık degildür.

میخ را بر دیده نتوان کوفتن کو از زر است

Kūften: zamm-ı kāf-ı 'Arabīyle çakmak- ⁽²¹⁾ daḳ ma'nāsına ya'ni mih altundandır deyü göze çakmak olmaz ya'ni mih-ı zeri ⁽²²⁾ dīdeye çakan kimesneye nice helāk olur peserān-ı bed-gevhre ḡōñül viren daḥi ⁽²³⁾ öylece helāk olur dimekdür. **Beyt:**

آباد نشد دل که خراب پسران شد روی پسران آفت صاحب نظران شد

Dīger:

(9) ḥar eşek: - Ç // (10) naşf: naşfdur Ç (13) // (11) Türkīde: Türkīde de Ç (13); 'Arabīdür Fārisīde: 'Arabīde Ç (14) // (12) her bir kimse ki: her ki her kimse ki Ç (14) // (14) 'aḳılılarda: 'aḳullardur Ç 102^b (2) // (15) ḥardaluñ yarısı yine ... ḥar'dur: ḥardaluñ yarısı min ciheti'l-lafz yine ḥardur ḥāşılı nefsi emmāresinüñ maḡlūbu olan kimse ḥardaldan kemter ve ḥardan bedterdür Ç (3) // (17) bed goher: bed aşl Ç (6) // (18) aşısız kimseyi: sufle ḡulāmı Ç (7) // (19) ya'ni ḡilmān ... lāyık degildür: ve ḫāife-i ḡilmān meyl ve muḥabbet yaramaz Ç (8) // (20) کو: - Ç // (20) kūften zamm-ı kāf-ı 'Arabīyle ... dimekdür: kūften kāf-ı 'Arabīyle maşdardır çakmak ki, 'Arabīde daḳka ma'nāsına ya'ni mih göz üzerine çakmak olmaz ki o mih altundandır ḫāşılı mih'ın zer olmasına muḥabbet-i derūn-ı dīdeye idḫāl olup ve idḫāl dīdeyi ifsād ve bed-ḫāl eylediği gibi ḡulām-ı suflenüñ ḫüsn-i zāhirine maḡbūn olup manzūr idinmek raḫmet-i Ḥudā'dandır ve ni'met-i ilāhiye ile maḫhūr olmağa bāşıdır Ç (9) // (1) Dīger: Dīger beyt Ç 103^a (1) // (1), 103^a (1) روی / حسن: // 103^a (2) **Dīger beyt:**

خرابت کند شاهد خانه کن برو خانه آباد گردن بز

زحمت آن شجرمکش که ازو بر نبا شد همین بود سایه

شاهدان زر طلب را عارض پر خط و خال

(3) **Şahid:** bunda maḥbūbdur, **ʿarız:** ʿArabīde yüzüñ bir cānibi ve her cānibine ʿarız (4) dirler, rā’nuñ kesriyle ammā ʿAcem rā’nuñ fethiyle oḡudı. Nitekim kāferi fā’nuñ fethiyle ve (5) ḥātemi tā’nuñ fethiyle oḡudılar. **Ḥatt:** bıyık ve şaḡal ki tāze belürmüş ola. **Ḥāl:** (6) beñdür şamme maʿnāsına ʿArabīdür yaʿni zer taleb idici maḥbūblara ḥatt ve ḥāl ile (7) ṭolu olan yañaḡ.

در کف طامع به قصد مال مردم محض است

Ehl-i (8) ṭamaʿuñ elinde ḥalkuñ mālı ḡaşdına maḡzardur yaʿni ol uşāḡlar ki cevānān-ı (9) nev-resīde ve mūy-i rūları nev-demīde olmaḡla kendülere meyl ve muḡabbet idüp (10) hevā-yı ḡām ve ārzū-yı nefsi nā-fercāmına uyan vāle ve dil-efḡār ve perīşān- (11) rüzḡār şeydālara bahā-yı ʿālem vuşlatlarına ʿarız-ı pūr ḡatt u ḡāl ve leb-i laʿl-i āb-ı (12) zülāllerini ḡucet çeküp [103^b] cemīʿ-i mā-meleklerini zabṭ iderler ol tāmʿa beñzerler ki (13) destinde cerr-i mā nāsa maḡzar vardur ikisi daḡi rüz-i maḡşerde cezālarını (14) bulsalar gerekdür.

روزگارت تیره دستت خالی و دل پر هوس

(15) **Tīre:** bulanıḡdur, **heves:** ārzūdur yaʿni rüzḡāruñ bulanıḡ ve destüñ (16) ḡālī ve ḡöñlüñ pūr-heves.

شب دراز ناخنان افتاده اعضا پرگڑ است

(17) **Dırāz:** kesr-i dāl ile uzundur, **nāḡunān:** cemʿ-i nāḡundur ṭırnaḡ maʿnāsına. Maʿlūm (18) ola ki esmānuñ cemʿinde ḡāide oldur ki eger isim zūyuʿl-ervāḡ olursa (19) elif ve nūn

(3) ʿarız ʿArabīde ... ʿarız dirler: ʿarız ʿArabīdir yüzüñ bir cānibine dirler Ç (4) // (4) ve ḡātīmī tā’nuñ fethiyle: - Ç // (6) beñdür şamme maʿnāsına ʿArabīdür: ben ki ʿArabīde şamme dirler Ç 103^a (7) // (10) dil-efḡār ve: dil-efḡār Ç (14) // (12) mā-meleklerini: mālekesini Ç 103^b (1) // (13) ikisi daḡi rüz-i maḡşerde cezālarını bulsalar gerekdür: ḡāşıl ikisi daḡi cezālarını rüz-i maḡşerde bulsalar gerekdür. **Beyt:**

اگر کسی طمع خام می کند نو بگو مکن مکن که پیشیمان شوی بر باشد

Ç (2) // (15) bulanıḡdur: bulanıḡ; arzudur ... pūr heves: arzu maʿnālarına yaʿni rüzḡāruñ meʿāşīyle bulanıḡ ve destüñ sīm u zerden ḡālī ve ḡöñlüñ ḡubb-i şehvet ile ṭolu Ç (6) // (16) دراز و ناخنان: دراز ناخنان: (16) // (16) kesr-i dāl ... maʿnāsına: tavīl maʿnāsına, nāḡān cemʿdür nāḡun ṭırnaḡ maʿnāsına Ç (8) // (19) elif ve nun: āḡirine elif ve nun Ç (11)

getürüp ādemiyān ve melekān ve periyān ve cinniyān ve cānverān ⁽²⁰⁾ dirler ve eger āhirinde hā-i ʿalāmet-i fetḥa olursa ol hā-i kāf-ı Fārisiye ⁽²¹⁾ naql idüp ḥ^vācegān ve bendegān dirler ve eger cemādātadan olursa ⁽²²⁾ āhirinde elif ve hā ziyāde iderler āsemānhā [104^a] ve zemānhā gibi ve eger cemādātuñ ⁽²³⁾ ba^czı cihetde ḥayvānāta müşābeheti olursa iki vecihle isti^cmāli cā'izdür. // 11^a ⁽¹⁾ Nāḥunān ve nāḥunhā ve dıraḥtān ve dıraḥthā gibi. **Uftāde:** māzīden bir kısımdur ⁽²⁾ ism-i me^fʿūl degildür zīrā lāzımdan ism-i me^fʿūl gelmez iki ma^cnāda müsta^cmeldür: ⁽³⁾ biri düşmek suḳūṭ ma^cnāsına bunda bu ma^cnāyadır. Biri de bir şeyüñ ⁽⁴⁾ keynūnetinden ʿibāretdür Türkīde de müsta^cmeldür meşelā böyle vāḳi^c oldı dirler. ⁽⁵⁾ **Beyt:**

بس غریب افتاده است آن مور خط گرد رخت گرچه نبود در نگارستان خط مشکین غریب

Gej: füturdur fetḥ-i kāf-ı ʿAcemīyle ⁽⁷⁾ ya^cni gice uzundur dırnaḳları dökülmüş a^czā pürgejdür. Murād bir kimse ki ⁽⁸⁾ faḳr u fāḳiye mübtelā ve dest-i ma^cārifden tehī ve gönlü enva^c-ı meāşiyet meyl ⁽⁹⁾ idici ola ānuñ ḥālī bir ḳatura beñzer ki şeb-i dırāzda dırnaḳları ⁽¹⁰⁾ dökülmüş ola ya^cni bu ḳatur nice müteḥayyirü'l-bāl ise faḳīr olup dest-i ma^cārifī ⁽¹¹⁾ ilāhiyyeden tehī ve enva^c-ı meāşi ile ḳalbi memlū kimesne daḫi ḥālīnde ānuñ ⁽¹²⁾ gibi müteḥayyirdür dimekdür.

دست ده با راستان در قطع پشتیهای طبع

⁽¹³⁾ **Deh:** emr-i muḥāṭabdur dehīden'den vir dimekdür dāden daḫi maşdar bu ma^cnāya. ⁽¹⁴⁾ Rāstān'dan murād mürşid-i kāmillerdür. [104^b] **Ṭab^c:** ıştılāḥda şol şeydür ki mebde' ⁽¹⁵⁾ ya^cni ʿillet ve ḥareket ola gerekse ḥareketden şu^curu ve vuḳūfı olsun ⁽¹⁶⁾ ḥayvān gibi gerekse olmasun eflāk gibi. Maḥşūl bu oldı ki mebde' ḥareketüñde ⁽¹⁷⁾ ya^cni ṭarīḳ-i Ḥaḳḳa sülūkuñ ibtidāsında saña nefsi emmāre ṭarafından ʿarız ⁽¹⁸⁾ olan umūr-ı dīniyyenüñ yoḳuşlarını ḳaṭ^cda elüñ mürşid-i kāmiller virüp ⁽¹⁹⁾ ānlaruñ peyince yürü.

(23) cihetde: cihetinde Ç 104^a (1) // (1) uftāde: uftād Ç (3) // (3) bunda bu ma^cnāyadır: bundaki gibi Ç (5) // (5) پس : پس Ç (7) // (6) füturdur fetḥ-i kāf-ı ʿAcemīyle: fetḥ-i kāf-ı ʿAcemīyle fütur ma^cnāsına Ç (8) // (7) gice uzundur dırnaḳları dökülmüş: gice uzun tırnaḳlar düşmüş Ç (9) // (8) dest-i ma^cārifden ... meyl idici ola: dest-i sım ü zerden ḥālī ve gönlü ḥubb-i me^cāşiyet meyyāl ola Ç (10) // (9) dırnaḳları dökülmüş ola ... müteḥayyirdür dimekdür: a^czāsını ḳaşımaya mübtelā oldı ya^cni bu ḳatur nice muştaribu'l-ḥāl ise faḳīr olup muḳteżā-yı shehevātı infāz ve ḥarīş daḫi ānuñ gibidür dimekdür Ç (11) // (13) maşdar: maşdardur Ç (15) // (14) ıştılāḥda: - Ç; şol şeydür ki ... ānlaruñ peyince yürü: şol ḥuydur ki insān ānuñ üzerine yaradulur ya^cni ṭab^cuñ sevinecek nesneleri ḳaṭ^cidür elüñ doḡrılara vir ya^cni ʿulemā ve şuleḥānuñ aḳvāl ve ef^cāline muvāfaḳat ḥablullāhi metin meşābesindedür Ç 104^b (1)

بی عصا مگذر که در راه تو صد جوی جر است

(20) **Sad:** ‘adedde yüz mi’e ma‘nāsına, **cūy-i cer:** aqıcı şudur ya‘ni ‘aşāsız geçme (21) zīrā tārīkde yüz nehr-i cārī vardur ya‘ni rāh-ı vuşlat-ı ized-i te‘ālāda (22) yüz belki biñ ayaklar sürcecek yerler vardur.

باش در دین ثابت ار ترسی ز قهر حق که پا

Bāş: emr-i muhātabdur başīden’den. **Er:** egerden // **11^b** (1) muhaffefdür. **Tersī:** fi‘l-i muzārī‘ muhātabdur. **Pā:** ayakdur ya‘ni dīn-i İslām’da şābit (2) kadem ol eger Hakk te‘ālānuñ kahrından korkarsan ki pā lafzı ma‘nāsı (3) mışrā‘-ı sāniye kayd olındı.

کرده محکم در زمین عرعر ز بیم صرصر است

(4) **Kerde:** fi‘l-i māzīden bir kısımdur. **Zemīn:** yir ‘arz ma‘nāsına, **‘ar ‘ar:** çam ağacı ki (5) gāyet de uzun olur ve boyu serve beñzer. **Şarşar:** ziyāde şiddetli şoğuk (6) esen yeldür ya‘ni zīrā ‘ar ‘ar bīm-i şarşar’dan ayagını yirde muhkem itmişdür.

نیکی آموز از همه ار کم ز خود آخر چه عیب

Nīkī: iyilikdür, **āmūz:** emr-i muhātabdur (8) āmūzīden’den. **Heme:** ihāta‘-ı efrād içündür küll ma‘nāsına. **Kem:** feth-i kāf-ı ‘Arabīyle (9) eksik noqşān ma‘nāsına. **Hod:** kendi ma‘nāsına, **āhīr:** lügat-i Fārisīde (10) taqrīr ve te’kīd ifāde ider ancağ ta‘rīz içündür diyenler ma‘nā-yı ta‘rīzī böyle (11) maqāmılda beyān eylemek gerek idi ki kaşdları ma‘lūm olaydı ya‘ni her (12) kesden iyilik ve ‘ilm ve edeb ve ma‘rifet öğren eger şüretde ve libāsda (13) kendiñden eksik de olursa ne ‘ayb.

(21) ya‘ni rāh-ı vuşlat ... yerler vardur: ya‘ni Hūdā-yı te‘ālānuñ rızāsını taşşıl yolunda belki nice biñ mezālīk iqdām vardur. **Beyt:**

دلایر تو جوینده جوهری نخستین طلب مکن یکی جوهری
کمر بند در خزمت کاملی که خزمت او شود مقبلی
اگر مشک خواهی به عطار رو مکن خویشتن را بنخانه گرو

Ç (6) // (23) emr-i muhātabdur: emr-i muhātab Ç (11) // (2) ki: - Ç; lafzı ma‘nāsı: lafzınuñ Ç (14) // (4) fi‘l-i māzīden: māzīden Ç (15); çam ağacı ki: çam ağacı ve ardıc ağacı ki Ç 105^a (1) // (6) esen yeldür ya‘ni ... muhkem itmişdür: esen yeledirler nāzım-ı merhūm irsāl-i meşel ider, buyurur ki zīrā ‘ar ‘ar bīm-i şarşar’dan ayagını yirde muhkem itmişdür Ç (3) // (7) iyilikdür: eyülük Ç (5) // (9) lügat-i Fārisīde: lafz-ı Fārisīde Ç (7) // (11) maqāmılda beyān eylemek gerek idi: maqāmıldur beyān itmek gerekdi Ç (8) // (12) şüretde ve libāsda: şüret ve libāsda Ç (10) // (13) eksik de olursa: noqşān da olursa Ç (11)

راستی در جدول زرگر ز چوبین مسطر است

Rāstī'de yā maşdariyyedür, **cedvel**'den murād maştar ile keşīde ⁽¹⁵⁾ olan raddedür. **Ger:** eger'den muḥaffefdür, **çübīn:** ağaçdan olan nesne ya^cni ⁽¹⁶⁾ ne 'ayb tutar togruluk altun cedvelde çübīn maşardan da olursa ya^cni ⁽¹⁷⁾ bunda bir 'ayb [**105^b**] olmadığı gibi kişi ma'ārif ve ḥikemi kendinden dūndan ta'limde ⁽¹⁸⁾ daḥi bir 'ayb yoḡdur. Nitekim Ḥazret-i risālet-penāh 'aleyhişşalavatü ve's-selām ⁽¹⁹⁾ el-ḥikmetü zalletü'l-mu'mini eynemā vecedehā eḡezehā* buyurmuşdur.

نیست قدر عالی و دون جز به مقدار هنر

Cuz: zamm-ı cim ile ḡayr ma'nāsına meşelā cuz ū dirler ⁽²¹⁾ ya^cni ānuñ ḡayrı. **Hüner:** şan'atta mahāretdür ya^cni 'ālī ve dūnuñ ḡadri hüner ⁽²²⁾ miḡdārınuñ ḡayrı degildür ya^cni herkesüñ ḡadri hüneri miḡdārıncadır.

قصر شه را پاسبان بر بام و دربان بر در است

Pāsbān: ḡorıḡcı, // **12^a** ⁽¹⁾ **bām:** ṡam saḡfı, **derbān:** ḡapucudur ya^cni pādīşāh faḡīr için pāsbān ⁽²⁾ saḡf-ı eyvānda ve derbān ḡapuda olur zīrā pāsbānuñ hüneri çoḡ ⁽³⁾ ve derbānuñki azdur.

حکمت اندر رنج تن تهذیب عقل و جان تُست

⁽⁴⁾ **Ender:** edāt-ı zarfdür, **renc:** zaḡmetdür, **ten:** bedendür ki Türkīde daḥi müsta'emeldür. **Cān:** ⁽⁵⁾ rūḡ-ı ḡayvāndür ki her deride vardur ammā revān rūḡ-ı mücerreddür ki insāna ⁽⁶⁾ maḡşūşdur sā'ir ḡayvānātda olmaz. Lisān-ı 'Arabīde āña nefsi-nāṡıḡa dirler ⁽⁷⁾ cān ile revān ortasında olan farḡ bu beytde zāhirdür. [**106^b**] **Beyt:**

سپردم ترا جان و رفتم به خاک ببردم روان را به یزدان پاک

(16) çübīn maşardan da olursa: her ḡaçan ağac maşardan da olursa Ç (15) // (17) kendinden dūndan ta'limde: kendiden dūndan ta'allūmde Ç 105^b (1) // (18) risālet-penāh ... buyurmuşdur: risālet-i bīnāda 'aleyhu şalavāt buyurmuşlardur el-ḥikmetü zalletü'l-mu'mini eynemā vecedehā eḡezeha Ç (2) // * [Ḥikmet mü'minin yitiḡidir, nerede bulursa alır.] // (21) ḡadri hüner miḡdārınuñ ... miḡdārıncadır: ḡadri degildür miḡdārınuñ ḡayrı ya^cni herkesüñ ḡadri degil illā hüneri miḡdārıncadır Ç 105b (5) // (23) در : Ç (7) // (23) ḡorıḡcı: bakıcı Ç (8) // (1) bām ṡam saḡfı ... derbānuñki azdur: bām ṡam üstü saḡf-ı ḡāne ma'nāsına derbān ḡapucu ya^cni ḡaşr-ı şāḡı ḡıfz için pāsbān küngüre-i eyvānda ve derbān 'atebe-i bābda olur Ç (8) // (5) her: - Ç; beytde: beytten Ç 106^a (2)

Revān'ũñ⁽⁹⁾ bu cān üzerine fazlı bu beytde zāhirdür. **Beyt:**

قد چون سرو نوجانست مرا بلکه روان سویم ای سرو روان شو که فدا سازم جان

Bu mışrā^c (11) bir su'āl-i muḳarrereye cevābdur güyā sā'il su'āl itdi ki ḳallet-i ekl ü şurb ve h^vāb (12) ve keşret-i ṭā'āt ile teni rencide itmede ḥikmet nedür? Nāzım-ı merḥūm cevābında (13) eydür ki renc-i tende ḥikmet ey sā'il senüñ 'aḳl u cānuñ tehzībdir.

قصده اعط زجر اصحاب و لگد بر منبر است

Leged: lām'ũñ ve kāf-ı 'Arabīnũñ (15) fetḥalarıyla ṭapanca ma'nāsına ya'ni nitekim vā'izũñ ḳaşdı aşḥāb-ı münāhiden (16) zecr'dür ammā ṭapançası minberedür.

ناقص و کامل نه یکسانند در قطع امور

(17) **Ne yeksānend:** nūn nāfiyedür **yeksān** berāber, **end:** edāt-ı ḥaber istek cem'idür ki (18) ittişāl ile hemze düşmüşdür. **Umūr:** emrũñ cem'idür iş ma'nāsına (19) eger buyruk ma'nāsına olursa cem'i evāmir gelür ya'ni ḳaṭ'i umūrda dīniyye olsun (20) dūnyeviyye olsun nāḳış ile kāmīl berāber degildürler.

آنچه از شمشیر می آید نه حدّ خنجر است

Ānçi: ol nesne [106^b] dimekdür, **şimşir:** kılıcdur ya'ni ol nesne ki (22) kılıcdan gelür ḥançer'ũñ ḥaddi degildür ya'ni şimşirũñ itdigini ḥançer idemedigi (23) gibi kāmīl itdigin de nāḳış idemez.

چون کنند اهل حسد طوفان طریق حکم گیر

12^b(1) Çün: çünki dimekdür, **konend:** fī'l-i muzāri' cem' gā'ibdür. **Ḥased:** kimseye iyilik (2) oldığını istememek, **ṭūfān:** çok şu ve çok yağmur. Murād ḥasūdlarũñ (3) ḳıyl u ḳālidür.

(11) güyā sā'il suāl itdi ki: güyā suāl olundu ki; h^vāb ve keşret-i ṭā'āt ile: h^vāb ile ve keşret-i 'ibādāt ve ṭā'ātla Ç (5) // (12) merḥūm cevābında eydür ki: merḥūm cevābda buyurur ki Ç (6) // (15) fetḥalarıyla: fetihleriyle Ç (8) // (16) ammā ṭapançası minderedür: ammā ayasıyla urması minberedür Ç (10) // (17) nun nāfiyedür ... est'ũñ cem'idür: ne lafz-ı nāfiyedür yeksān berāber dimekdür end est lafzıñ cem'idür Ç (11) // (19) ma'nāsına olursa: ma'nāsına olsa Ç (13) // (20) berāber degildürler: berāber degildür Ç (15) // (21) kılıcdur: kılıc ma'nāsına Ç 106 (1) // (22) şimşirũñ itdigini ḥançer idemedigi gibi: şimşir itdüğünü ḥançer idemedüğü gibi Ç (2) // (23) kāmīl itdigin de nāḳış idemez: kāmīl itdüğünü de nāḳış idemez. Ḥāşılı kār ḥaṭiri edāniye teklif ḥamāḳat ve semeresi nedāmetdür Ç (3) // (1) kimseye: kimesneye Ç (6) // (2) istememek ... ḳıyl u ḳālidür: istememek ve ni'metinũñ zevālini istemekdür ṭūfān çok şu ve çok →

Gir: emr-i muḥāṭabdur ṭut dimekdür giriden'den giriften'den degil ⁽⁴⁾ kāide-i sābık üzre ya^cni çünki ḥasūd ṭūfān idüb renc-āmiz sözler ⁽⁵⁾ söyleyeler. Sen ṭarīk-i hükmü ṭut ve ānlar niçün ḥased idiyorlar deyü temevvüc itme.

کاو موج آرام کشتی را ز ثقل لنگر است

Gāh: kāf-ı ^cAcemīyle ism-i ⁽⁷⁾ zemāndur. **Mevc:** deñizüñ çalkantısı aşında mevc-gāh idi [107^a] muzāfun ileyh ⁽⁸⁾ taḫdīm olinmışdur. **Ārām:** ism-i maşdardur ārāmiden'den karar ve diñlenmek ⁽⁹⁾ ma^cnāsına. **Keşti:** gemi ki ^cArapça sefinedür. **Lenger:** gemi lengeridür ya^cni deryānuñ ⁽¹⁰⁾ temevvüc vaḫtinde geminüñ diñlenmesi şakl-i lengerdendir. Pes ḥasūdaruñ ⁽¹¹⁾ deryā-yı ḥasedi cūşa geldigi demde sen daḫi lenger hükmü ol ṭūfāna şalsın ⁽¹²⁾ ānlar daḫi ārām bulup saña bir zarar itmege kādir olamazlar.

با حسودان لطف خوش باشد ولی نتوان بآب

Velī: muḥaffef-i velīkendür, **ne-tevān:** tevāniden'den nefī-yi müstaḫbeldür ⁽¹⁴⁾ ya^cni ḥasūdlara lūṭuf ve mülāyemet hoş olur ma^cnā-yı velī ne-tevān be-āb ⁽¹⁵⁾ mışrā^c-ı şāniye kayd olındı.

کشتن آن آتش که اندر سنگ و آهن مضمهر است

⁽¹⁶⁾ **Kuşten:** zamm-ı kāf-ı ^cArabīyle depelemek ma^cnāsına, murād söndürmekdür. **Seng:** taş, ⁽¹⁷⁾ **āhen:** timürdür ya^cni seng ve āhende muzmer olan āteşi şu ile söndürmek ⁽¹⁸⁾ mümkün olmaz. Murād seng ve āhende muzmer olan āteşe şu kār itmedigi gibi ⁽¹⁹⁾ ḥasūdlara lūṭuf ve mülāyemet kār itmez dimekdür. **Ḳıṭ^ca:**

*Ḥased-i ḳalb-i ^caduvv luṭf ⁽²⁰⁾ ile zā'il olmaz
Sengde muzmer olan āteşe āb itmez eser*

yağmur murād ḥasūdlar ḥasedlerüñ infāza sa^cy itmeleridür Ç (7) // (4) ḥasūd ṭūfān idüb renc-āmiz sözler söyleyeler: ḥasūdlar ṭūfān idüb ḥasedlerini infāza sa^cy ideler Ç (10) // (5) anlar ... temevvüc itme: anları ḫāli üzerine terk eyle. **Ḳıṭ^ca:**

Ḥased iden daḫi bulur belāsın/ Şaḳın itme ḥased rāḫat olasın
Ḥased insāni eyler ḫor ve maḫhūr/ Ḥased eyler kişiyi daḫi maḡrūr Ç (11) // (9) gemi lengeridür: gemi lengeri Ç 107^a (2) // (10) temevvüc: temevvücü Ç (3) // (11) deryā-yı ḥasedi coşa geldigi demde: deryā-yı ḥasedileri cūş u ḫurūş eyledikte Ç (4); daḫi: - Ç // (12) anlar daḫi: - Ç; ārām ... kādir olamazlar: ārām bulub ānlar saña bir ziyān itmege kādir olamazlar dimekdür Ç (5) // (13) muḥaffef-i velīkendür: velīkenden muḥaffefdür; tevāniden'den: netevāniden'den Ç (7) // (15) كه: - Ç // (17) timurdur: demur Ç (11) // (18) şu kār itmedigi ... kār itmez dimekdür: āb fāide eylemedigi gibi ḥasūdlara daḫi lūṭuf ve mülāyemet fāide eylemez dimekdür ve ma^c hazā anlara iḫsān ^cayn ziyāndur Ç (13)

*Gerçi taş⁽²¹⁾ āteşüñ kimseye degmez zararı
Kosalar hāli ile çaķmađını çaķmasalar.*

گر نه ای همکار با نیکان ز همنامی چه سود

Hem-kār: hem edāt-ı muķārenet⁽²³⁾ hem-hāne ve hem-hücre gibi hānedāş ve hücredāş dimekdür. **Kār:** kāf-ı ʿArabīyle işdür. // 13^a (1) **Hem-kār:** işdāşdur, **hem-nāmī:** addāşlık dimekdür. **Sūd:** fāʿide yaʿni⁽²⁾ eger iyülere hem-kār degil isen hem-nāmıķdan ne fāʿide yaʿni selef-i şālihīn⁽³⁾ gibi aʿmāl şālihāsında yok ise ānlara addāş olmaķda fāʿide yokdur.

یک مسیح ابراء اکمه کرد و دیگر اعور است

Ekmeh: feth-i hemze ve hā-i aşlıyye⁽⁵⁾ ile şol kimseye dirler ki anadan gözsüz tođmuş ola. **Eʿūr:** bir gözlü⁽⁶⁾ dimekdür yaʿni bir mesīh körler gözün açardı ve bir mesīh kendi eʿürdür. ⁽⁷⁾ Mesīh-i evvelden murād ʿİsā ʿaleyhisselām ve Mesīh-i s̄nāiden murād Deccāl-ı laʿindür. ⁽⁸⁾ Eger hem-nāmıķ fāʿide vireydi Deccāl eʿūr olmayup belki ibrā-yı ekme iderdi.

خلق نیکو گیرد آن کز نیک گیرد تربیت

Hulķ: zamm-ı hā ve sükün-i lām ile huy⁽¹⁰⁾ maʿnāsına, nīkūʿya izāfeti mevşūfuñ şifata izāfetidür. **Nīkū:** vāv ile⁽¹¹⁾ ve nīk vāvsız ikisi de eyü maʿnāsına. **Gīr:** muzāriʿ müfred ğāʿibdür⁽¹²⁾ gīridenʿden evvelki gīred ihbār, ikinci inşadur yaʿni eyü huyı tutar ol kimse

(20) taş: seng Ç 107^b (1) // (21) çaķmađını çaķmasalar: çaķmasalar çaķmađı. **Şiʿr:**

كل العداوة قد ترجى ازالته لا عداوة من عاداك من حسده

Meşnevi:

İtmegil bed sirişte ihsānı/ Ki olur bāis-i peşimānı

Şaçmađıl şūr yere tođm-i şafā/ Batsa incinme eger hār-i cefā

Şehd ile mārı mārı besleseñ her bār/ Şundığı zehr olur saña nāçār Ç (2) // (23) hemhāne ve hemhücre: hemhāne hemhücre; hücredāş dimekdür: hücredāş maʿnāsına Ç (7) // (1) işdāşdur, hemnāmī addāşlık dimekdür: ʿamelleri bir dimekdür hemnāmīʿde yā maşdariyye hemnām addāş maʿnāsına Ç (8) // (2) iyülere hemkār degil ... fāide yokdur: iyülerle bir ʿamellü degil iseñ bir adlıķdan ne fāide. Hāşılı sīret ve ʿarīķatda selef-i şālihīne muvāfāķat itmedikce esmāda muvāfāķatuñ fāidesi yokdur Ç (10) // (4) feth-i hemze ve hā-yi aşlıyye ile: feth-i hemze ve sükün-ı kāf ile ve hā-yi aşlıyye ile Ç 107^b (13) // (6) bir mesīh körler gözün ... ekme iderdi: bir mesīh ki ʿİsā ʿaleyhisselāmdur [108^a] muʿcize ile körler gözün açardı ve bir mesīh ki Deccālʿdür kendüsi kördür eger hemnāmıķ fāide vireydi Deccāl eʿūr olmayub belki ibrā-yı ekme iderdi Ç (15) // (9) ve: - Ç; huy maʿnāsına: huy ve ʿtabīʿat maʿnāsına Ç 108^a (4) // (11) nīk: nīkū Ç (5); ikisi de eyü: ikisi dağı iyi; gīr: gīred Ç (6) // 108^a (9) Hāşılı sādāta ihtilāţ iden siyādāta nāil olur: - M

ki ⁽¹³⁾ eyülerden terbiye tuta ya^cni hulk-i hüsn şāhibi olur eyüler terbiyesiyle ⁽¹⁴⁾ mürebbi olan kimse.

شیر حکمت نوشد آن کام کتابش مادر است

⁽¹⁵⁾ **Şir**: kesre-i şariha ile sūd ma^cnāsına, imāle-i fetḥa ile arslundur. **Nüşed**: ⁽¹⁶⁾ fi^cl-i muzāri^cdür nūşiden'den. **Ümmü'l-kitāb**'dan murād Qur'an'dur. **Māder**: ana ⁽¹⁷⁾ Arapça vālide ma^cnāsına zebān-ı Derīde dāl-ı mühmele ile zāl-ı mu^ccemenūñ farkında kā^cide ⁽¹⁸⁾ budur ki kelimenūñ evvelinde vāki^c olmayup ve mā-ḳabli ḥarf-i şāḥiḥ sākīn olsa ⁽¹⁹⁾ ol dāl-ı mühmeledür ve illā zāl-ı mu^ccemedür. Nitekim Ferāhī buyurur. **Ḳıṭ^ca**:

احفظوا الفرق بين دال و ذال فهور كن في الفارسيه معظم
كل ما قبله سکون بلا رای فهو دال و ماسواه فمعجم

Fi'l-cümle burada māder aşlında zāl-ı ⁽²²⁾ mu^cceme iledür ammā taḥfif için mühmele ile ḳırā^cat olunur. **Maḥşül-i muşrā^c** ⁽²³⁾ ḥikmet sūdünü içer ol kimse ki anası ümmü'l-kitāb ola ya^cni // **13^b** ⁽¹⁾ Qur'an-ı 'azimü'ş-şāna ittibā^c iden kimesnenūñ derūn ve birūnı ma^carif ⁽²⁾ ve ḥükm ile müzeyyen olur dimekdür.

فعل نیک از نیکخویان جو که در تصریف دهر

⁽³⁾ **Cū**: emr-i muḥāṭab cūyiden'den. **Taşrif**'den murād ma^cnā-yı ıştılāḥidür. **Dehr**: ⁽⁴⁾ zemānedür ya^cni eyü fi^cli eyü huylulardan taleb it ki taşrif-i zemānede.

مشتق اندر صورت و معنی به وفق مصدر است

Müştaḳ: şūret ve ma^cnāda ⁽⁶⁾ maşdarūñ vufḳınadır ya^cni bu dehrūñ taşrifinde maḥrec maḥrecün anhu muvāfiḳdur. ⁽⁷⁾ Murād ḳābil-i te'dīb ve terbiyet sen aḥlāḳ-ı ḥamīde şāhibinden eyü hulk öğren ⁽⁸⁾ pederūñ her ne şiretde olursa āña nazār itme zīrā bu

(15) imāle-i fetḥa ile arslundur: - Ç // (16) ana ⁽¹⁷⁾ Arapça vālide ma^cnāsına: ana ki ⁽¹⁸⁾ Arabīde ümm dirler ma^clūm o ki Ç (12) // (21) fi^cl-cümle burada māder aşlında: ve'l-ḥāşıl māder aşlında Ç 108^b (2) // (22) maḥşül-i muşrā^c: ya^cni Ç (3) // (23) ümmü'l-kitāb ola ... dimekdür: ümmü'l-kitābdur ya^cni muḳteżā-yı Qur'an-ı 'azimü'ş-şāna muvāfaḳat iden kimsenūñ zāhir ve bāṭını ma^carif-i ilāhiyye ile müzeyyen olur dimekdür Ç (4) // (3) ma^cnā-yı ıştılāḥidür: ma^cnā-yı ıştılāḥidür a^cni taḥvilü'l-aşli'l-vāḥid ilā emşileti muḥtelifeti li ma^canan maḳşudeti't-taḥaşşul illā biḥā Ç (7) // (7) murād ḳābil: ḥāşıl ey ḳābil; şāhibinden eyü hulk öğren ... dimekdür: şāhibinden ef'āl-i hüsn ta'lim idüb eyülük ile muttaşık ol ve ecdādın şiretlerine nazār eyleme zīrā el-veledü sırrı ebihi zamānede evlād şiret ve şūretde [109^b] aşlına muvāfaḳat eyler ve anlar ise muḳteżā-yı nefsi emmāre üzre himmet-i kübraları ḥubb-i cāh ve ḥubb-i māl ṭariḳ-i vebāldür Ç (13)

zemānede evlād sīret-i⁽⁹⁾ babasına muvāfiḳdur ve ānlar ise ekserī meyilleri ḥubb-i dūnyā ve ārzū-yı nefis-i⁽¹⁰⁾ emmāreyedür dimekdür.

خار خار شک درون دل بود جان را چو گر

Hār hār: ⁽¹¹⁾ ḥarāret ve cerāḥat ma^cnāsına. **Derūn:** iḥeru, **ger:** kāf-ı Fārisiyle uyuz⁽¹²⁾ ve ḳatur ma^cnāsına. Edāt-ı zarf ḥazf olmuşdur ki taḳdīr-i kelāmdur derūn-ı dil⁽¹³⁾ dimekdür ya^cni šekk'ūñ ḥarāret ve cerāḥati derūn-ı dilde cānā ḳatur gibi olur ya^cni⁽¹⁴⁾ ḳatur kimesnenūñ vüçüdu nice ḳaşınursa bir nesnede mütereddid olan kimesnenūñ⁽¹⁵⁾ derūnu daḫi öyle ḳaşınur.

معنی ان کز برای شک بود زان رو گر است

⁽¹⁶⁾ **İn:** hemzenūñ kesri ve nūn'ūñ sükūnuyla 'Arabīde edāt-ı şartdur ya^cni in⁽¹⁷⁾ şartiyye ma^cnāsı. **Şekk:** eciliçün olur ol vechden ger'dür ya^cni insānı ḳatur gibi⁽¹⁸⁾ ḳaçışmaga şalur.

هست مرد تیره دل در صورت اهل صفا

Tīre-dil: ⁽¹⁹⁾ bulanıḳ ḡōñüllü ya^cni ehl-i şafā şüretinde merd tīre-dilūñ mānendi.

آن زن هندو که از جنس سفیدش چادر است

Hindū: vāv ile Hind memleketinde⁽²¹⁾ [109^b] tevellüd eyleyen ādemlerde müsta^cmeldür ammā Hind'de tavaṭṭun idüp Ḥindiyü'l-aşl⁽²²⁾ olmiyana ve sā'ir eşyāya meşelā timüre ve ḳılıca ve ḡayrıya Hindī dirler Hindū⁽²³⁾ dimezler. **Sufid:** zamm-ı sin ile aḳ ebyaz ma^cnāsına. **Çādur:** çār ki 'avratlar örtünürler. // 14^a ⁽¹⁾ Ya^cni ānuñ mişli ol Hindū

(11) ḥarāret ve cerāḥat: ḡuşşa ve ḥarāret ve cerāḥat Ç 109^a (3); iḥerü: iḥerüdür Ç (4) // (12) ḥazf olmuşdur ki ... öyle ḳaşınur: maḥzūfdur ki der derūn-ı dilde cānā ḳatur gibi olur ya^cni ḳatur kimesnenūñ a^czāsı ne ḡüne ḳaşınmada ve ḳaçışmada ise kezālik bir nesnede mütereddid olan kimesnenūñ derūnu daḫi o teredüdüñ ḡuşşasından ḳaşınmadadır Ç (5) // (16) ya^cni in şartiyye ... şalur: ki ma^cnāsı ger'dür ger ise ma^cnāsı uyuzdur ya^cni in lafzınuñ ma^cnāsı ki šekk eciliçündür ol vecihden ol ma^cnā ger'dir ya^cni insānı uyuz adam gibi ḳaçışmaga şalur Ç (10) // (22) timure: demire; Hindi dirler: Hindi dirler yā ile Ç 109^b (2) // (23) ebyaz: beyaz Ç (3) // (2) ḡill ve ḡış: ḡill ve ḡıyş Ç (5) // (3) çārı aḡ ola. Nitekim ... felāḫını gördüler: beyaz boş ol ḥāşılı sīreti ehl-i şafāsını olmadıḳça şüretde ānlara muvāfaḳat fāide eylemez. **Beyt:**

در کز اغنده مراد باید بود بد مخنث سلاح جنگ چه سود

Dīger beyt:

Zāhid oldur zūhd-i yābis olmiya/ 'Āḳil oldur kār-i dūnyā bilmiye. Nitekim bu ḡüne zāhid-i ḥoşklarūñ ḥāllerini beyānda dāstānlar söylendi biz daḫi mezkūr beyte münāsebet ile muḥtaşarca bir ḳışşa-i pür-ḥişşe beyān idelim sāmi'inden ba'zı kimesneler müstefid olmaḳ ümidiyle. **Hikāyet:** Medāy'in-i İslāmiyyeden →

‘avratdur ki çarı ağ cinsindendir. Murād ol ⁽²⁾ sālūs ki zāhiri zühd ve taqvā ile ārāste ammā bāṭını ğıll u ğış ⁽³⁾ ve riyā ile memlūdur, ol siyāh ‘avrata beñzer ki çarı ağ ola. Nitekim böyle ⁽⁴⁾ zāhid-i huşklarūñ hāllerini beyānda çok dāstānlar söylendi biz daḥi ⁽⁵⁾ mezkūr beyte münāsebetle muhtaşarca bir kışsa-i pür-ḥişşe beyān eyledik sāmi‘inden ⁽⁶⁾ ba‘zı kimse müstefid olmak ümidiyle. **Hikāyet:** Medāyin-i İslāmiyyeden ⁽⁷⁾ bir şehr maḥallātından bir civān-ı fehīm-i zi-‘aql-ı selīm sākin olmuşdu ol maḥalle ⁽⁸⁾ ḥalkı civānuñ ḥüsn-i cemāl ve şalāḥını ve sebīl-i diyānetde kemāl-i felāḥını gördüler. ⁽⁹⁾ Esirgeyüp eyitdiler ki egerçi evlenmekde ḥayli meşakḳat ve emek vardır velī ⁽¹⁰⁾ fevā’idine nihāyet yok ‘ālemde raḥātlıkdur ferce düşüp saña bir [110^a] eyüce ⁽¹¹⁾ zevce bulalım ḥuzūr eyleye didiler. Civān daḥi rızā virüp ehl-i maḥalle ittifaḳıyla ⁽¹²⁾ bir ḥātun bulup şer‘le civāna nikāḥ itdiler. Şerāyi‘-i ‘urs u velīme her ne ise ⁽¹³⁾ müheyyā olup civān içeriye duḥūl idüp gördü ki ḥātun namāza kâ’ime ⁽¹⁴⁾ olup ‘ibādetde ḥāne köşesinde seccāde-neşin olup niyāz ve iṭā‘atda- ⁽¹⁵⁾ dur. Civān lābūd taşra çıkup bir miḳdār ārām gösterüp girü ḥāneye ⁽¹⁶⁾ dāḥil oldı ümid ider ki vişāl gevherine vāşıl ola. Nazar eyledi ki ḥātun ⁽¹⁷⁾ girü şalāta el bağlayup kıbleye karşı kâ’imedür biçāre neylesün girü ⁽¹⁸⁾ taşra çıkup bir zemān tevaḳḳuf eyledi tekrār içerüye girüp baḳdı ki ⁽¹⁹⁾ ‘alā mā-kāne ferāḡat itmeyüp muttaşıl namāz kılar şabāḥ olunca bu ṭarīḳ ⁽²⁰⁾ ile girüp çıkup vişāle mecāl olmayup āḥirü’l-emr ferāḡat eyleyüp ⁽²¹⁾ taşra kārına meşḡul oldı. Bir yār ve hem-demi var idi āña ⁽²²⁾ ḥātun aḥvālinden ḥaber viricek hem-demi ‘āḳil ve ‘ārif ‘avratuñ ⁽²³⁾ mekāyid ve ḥilelerine muṭṭali‘ ve vāḳıf idi. Eyitdi biçāre yalān-ı ‘azīme // **14^b** ⁽¹⁾ mübtelā olmuşsun ḥātun seni begenmemiş elbette ānuñ yār-i ḳadīmi ⁽²⁾ ve mūnis-i ‘azīmi vardır [110^b] āña ta‘aşşuk ve te’essūf ider namāz bahānedür. Evünde ⁽³⁾ bir tenhā maḥal yok mu anda pinhān. Ol perde saña münkeşif ve ‘ayān olur deyü ⁽⁴⁾ beyān-ı ḥāl eyledi. Civān daḥi eve varup kendüyi bir yerde gizleyüp ⁽⁵⁾ gözetdi. Evinüñ çartāḳı var imiş, ḥātun yüksek yere çıkup ⁽⁶⁾ bir ṭāḳı gözetti. Nāḡāḥ bir sīmīn-beden gelinüñ ten-i tāze-maḥbūb ile başı ⁽⁷⁾ hoş imiş. ‘Aşık ve miskin ve zār elinden bir desti şarāb-ı huşk var ⁽⁸⁾ dest-mālinde envā‘-ı meze ve ni‘met var. İçerüye girüp cānān ile ⁽⁹⁾ buluşdılar,

bir şehr maḥallātında bir civān fehīm zi-‘aql-ı selīm sākin olmuşdu o maḥalle ḥalkı civānuñ ḥüsn ve cemāl ve şalāḥını sebīl-i diyānetde kemāl-i felāḥını gördüler Ç (6) // (8) ve: - Ç // (10) ferce düşüp: ferce düşürüp Ç (15) // (12) her: - Ç // (23) ḥilelerine muṭṭali‘: ḥilelerine her vecihle muṭṭali‘; yalan-ı ‘azīme: belā-yı ‘azīme Ç 110^a (14) // (5) var imiş: ve imiş Ç 110^b (4) // (6) bir ṭāḳı göz etdi: her ṭarafa göz itdi Ç (4) // (7) elinden: elinde Ç (6) // 110^b (7) envā‘-ı meze: envā‘-ı fere M (8) // (8) içerüye: içerü Ç (7) // (9) buluşdılar kücişdılar meclis ārāste olup: buluşdılar hezār merḥabālar ve senālar eyleyüp öpüşdüler kücişdılar meclis ārāste olup Ç (7) // (10) ḥaḳīkat-i ḥāl ma‘lūm oldı ... ta‘yib iderler: ḥaḳīkat-i ḥāl ma‘lūm olub:

ای کبک خوش خرام کجا می روی بایست غره مشو که گریه عابد نماز کرد

→

kucışdılar, meclis ārāste olup şarāb-ı nāb içdiler. ⁽¹⁰⁾ Civāna ḥaḳīkat-i ḥāl ma^clūm oldu. Fıkr kıldı ki bu emri ḥalkā keşf u ⁽¹¹⁾ ^cayān iderse erbāb-ı maḥalle i^ctimād itmeyüp kendüyi tekzīb ve ta^cyīb iderler. ⁽¹²⁾ Bīkes ve faḳīrū'l-ḥāl idi. ^cĀleme rüsvāy olurum zārūrī terk-i diyār idüp ⁽¹³⁾ ol şehirden ve ḥātundan ferāgat ile ^cazm-i sefer eyledi. Giderek bir mu^cazzam ⁽¹⁴⁾ beldeye varup kenār-ı şehre vuşul bulduḡu gibi ḳazā-yı Rabbāni irişüp ⁽¹⁵⁾ meger ol diyārūñ pādişāhıñ ol gice sārīkler ḥazīnesin açup ⁽¹⁶⁾ bī-nihāye emvāl ve esbābını ḡārāt ve ḥisāret eylemişler. Erbāb-ı devlet ⁽¹⁷⁾ cābecā mazanne olan yirlere adamlar ḳomuşlar imiş. Civān daḫi ol maḥalle ⁽¹⁸⁾ irdiḡi gibi gördüler berbād ādemdür, tutup bende çekdiler; a^czāb-ı elīme giriftār olup ⁽¹⁹⁾ [111^b] ḥabs-ḥāneye ilettiler. Boḡazına zincir-i şaḳīl, ayaḡına bend-i girān urup mazlūm-ı ⁽²⁰⁾ nā-tevān feryād ve fiḡānlar idegördü çāre olmayup muḳayyed ve maḥbūs itdiler. ⁽²¹⁾ Yüzünü dergāh-ı Ḥaḳḳ'a tutup ilāhā kerīmā ḥāl-i zārıma vāḳıf ve ^calimsin ⁽²²⁾ bu töhmetden ḥabīr ve āḡāh degilim. Meded ve ^cināyet senden, baña destḡir ol ⁽²³⁾ deyü gözyaşını döküp tazarru^clar eyledi. Ol maḥbesūñ zindāncısı var idi. // 15^a ⁽¹⁾ Civānuñ ḥāl-i zārına şefḳat idüp eyitdi: Yigit! Bī-günāha beñzersin ⁽²⁾ saña raḥm eyledim. Hülāşa ki bir yol var āndan ḡayrı derdüñe dermān olmaz. ⁽³⁾ Pādişāhuñ bir ^cazīz müstecābü'd-da^cve şeyḫi vardur. Ḥuzūr-ı şāhda ⁽⁴⁾ muḳarrib-i leyl ü nehār pādişāh-ı ^cālem-medār ile ülfet ve müşāḥebet ider. ⁽⁵⁾ Du^cāsı mücerreb, himmeti ile pādişāha müstefīd olur. Cümle ^cālem ḥalkı başına ⁽⁶⁾ yemin iderler. Ayaḡı tozu sürme-i çeşm-i nūr-i ^cayndur. Ḥaşletde firişte ⁽⁷⁾ ve mülk-i dünyāda nazīri yok, ^cālemdede tekdür; saña çāre olursa āndan olur. ⁽⁸⁾ Seni oldıḡı yere ilettem, şeyḫe tazarru^c ve niyāz eyle ümiddür ki himmeti ⁽⁹⁾ ḥalāş olasıñ didi. Civān daḫi zindāncıya tazarru^clar idüp bu ḥuşuşda ⁽¹⁰⁾ iltāfını [112^a] tevaḳḳu^c eyledi. Zindāncı civānı çıkarup zincir-i ^cazīm altında maḳām-ı ⁽¹¹⁾ şeyḫi tefahḫuş itdiler. Meger cāmi^cde imiş. Namāz ve niyāza meşḡul du^cāsı ⁽¹²⁾ müstecab, ḳapusu maḥall-i fetḫ-i bāb. Civān

mā-şadaḳınuñ sırrına mazhar oldu ve bunuñ tafşīl budur ki gorbe-i ḥīlebāz bir gün gerdanına tesbiḫler ḫaḳub zühd ve taḳvāya başlar kebk'in birisi bunuñ bu ḥālın görüb miskīn ferībenden bī-reyb yanına varır görür ki muḫkem zühd ve taḳvāya meşḡul olub hiç buña iltifāt eylemez pes mikrinden ḡāfil olub varıb sār yoldāşlarına ḥaber ider gelüb görürler ki fi^cl-vāḳi^c [111^a] didiḡi gibi ^cābid olmuş Ḥudā'ya şükr ve ḥamd idüb gorbe-i ḥīlesāz ile istinās iderler gorbe şol ḳadar şabr iderek bu mazlūmlar yanında yatub yuvarlanmaḡa başlar pes birisini bir eliyle ve birisini bir eliyle ve birisini aḡzıyla ḳapar bākisi ḳaçub yoldāşlarına ḥaber virirler ki ey zāhid evvel birimizi şikār iderdi şimdi üçümüzü bir uğurdan ḳapdı el-ḳışşa civān fıkr kıldı ki bu emri ḥalkā keşf ve ^cayān iderse erbāb-ı maḥalle i^ctimād itmeyüp kendüyi tekzīb ve ta^cyīb iderler Ç 110^b (9) // (12) ^cāleme rüsvāy: ^cālem-rüsvāy Ç 111^a (8) // (14) irişüb: - Ç // (15) ol diyārıñ pādişāhıñ ol gice: ol gice ol diyārıñ pādişāhıñ Ç (11) // (16) emvāl ... eylemişler: ve emvāl ve esbāb ḡāret ve ḥisāret eylemişler imiş Ç (12) // (17) adamlar: adam Ç (13) // (18) irdiḡi gibi gördüler: irişdiḡi gibi gördüler ki Ç (14) // (21) ḥāl-i zārıma: ḥāl-i zārım Ç 111^b (4) // (7) ve: - Ç // (8) ve: - Ç // (10) tevaḳḳu^c eyledi: tevaḳḳu^c idi Ç 112^a (1) // (12) zindāniyān: zindāniyān daḫi (3) // (13) şeyḫe tevaḳḳuf ... zemzeme ile: - Ç // (14) ^cazīmü's-şān: şeyḫ-i ^cazīmü's-şān Ç (4)

ile zindāniyān cāmi^c yolunda ⁽¹³⁾ bir yerde tūrup kudūm-i sa^cd-lüzūm-ı şeyhe tevaḳḳuf eylemişler. Bir laḫzada ⁽¹⁴⁾ hezārān debdebe-i zemzeme ile ‘azīmü’ş-şān zuhūr idüp yanınca murakḫa^c-pūşlar, ⁽¹⁵⁾ hırḫa-ḫabālar, ‘aşāyidler, tesbīḥ-destler, yāhu āvāzeler, āhzenler, iblis-şikesteler ⁽¹⁶⁾ müctema^c olup zıkr ü niyāz-ı hezārān sūz ü gudāz ile giderler. Civān oldığı ⁽¹⁷⁾ maḫalle gelicek ol ise zincir altında maḫbūs nef^c-i dūnyā ile zindegāniden ⁽¹⁸⁾ me’yūs, zebān-ı niyāz ve tazarru^c açup şeyhe ḫiṭāb itmiş ki ey gōñüllerde ⁽¹⁹⁾ rāz-ı derūna vāḫıf, rumūzāt-ı nāşuta muṭṭali^c u ‘ārif ḫāl-i zārıma nāzır ⁽²⁰⁾ ve ‘ālim ol. Bir ḡarīb-i diyār-ı bīkes ve kār u bārım. Beni tūtdular maḫbūs ve zār ⁽²¹⁾ ve dil-figārım. Meded ey şeyḫ-i pāk senden himmet ve ‘ināyet irişmez ise ⁽²²⁾ helākım deyü yaşlar dōkdü. Şeyḫ: Üzerine bu ḫabs ve şiddete bā^cis ⁽²³⁾ ne oldu? Ḫālını beyān ve derdūñi ‘ayān eyle diyecek civān eyitdi // **15^b** ⁽¹⁾ filān memleket ahālisinden olup bu memlekete **[112^b]** ḡarīb geldim. Meger ol gice ⁽²⁾ pādişāhuñ ḫazīnesini yağma itmişler imiş. Her yola adam ḫoyup bulduklarını ⁽³⁾ tūtarlar imiş. Ḳazā ile rāst gelüp beni daḫi ḫabs eylediler deyü ⁽⁴⁾ cevāb viricek ṭab^c-ı şeyhe āteş-i ḡazāb müstevlī olup ḫırsız ve ḫarāmi ⁽⁵⁾ imişsin eyü tūtmuşlar. Emvāl-i şāḫi ḡāret ve ḫişāret idenlerūñ ⁽⁶⁾ lābūd sezāları tūtulmaḫ ve giriftār olmaḫdur. Cezāñi çek deyü yüz dōndürüp ⁽⁷⁾ şūfiler ile yola revān oldu. Civān-ı mazlūm şeyḫden nevmid olıcak ⁽⁸⁾ civānuñ ṭab^cına ilhām-ı ilāhi irişüp mülāḫaza eyler ki ben bu tōhmetden berī ⁽⁹⁾ idigim Ḫaḫḫ’a ma^clūmdur. Eger bu şeyḫ-i buzurgvār ḫaḫāyık aḫvālinden ḫaberdār şāḫib-i ⁽¹⁰⁾ velāyet erbāb-ı keşf ü kerāmetden olsa benim bī-günāḫlıḡıma vāḫıf olup ⁽¹¹⁾ raḫm u şefḫat iderdi. Ḫālime cāhil oldığı delildür ki bu şūret ⁽¹²⁾ uḡrısı mūrā’i ve zelīldür. Belki pādişāhuñ ḫazīnesini yağma iden ⁽¹³⁾ müfsid bu ola deyü gümāna düşüp bu ḫuşuş içün ḫalbinde cūr’et ⁽¹⁴⁾ müşāhede idüp zindāncıya ḫiṭāb eyledi ki ben pādişāhuñ ḫazīnesini ⁽¹⁵⁾ açan bī-nevāları bildim beni pādişāha ilet **[113^a]** ḫırsız kim idügünü ‘ayān ideyim ⁽¹⁶⁾ didi. Zindāncı daḫi ‘āriḫi toḡru āsitāne-i şāḫa iletüp derbānlara ⁽¹⁷⁾ ḫaber eyledi ki bir maḫbūs adam ḫazīneyi ḡāret idenleri bilürüm deyü söyler didi. ⁽¹⁸⁾ Derbānlar daḫi bu emri şāḫa i‘lām eylediler. Pādişāḫ o adamı getürūñ deyü ⁽¹⁹⁾ emr eyledi. Civān meclis-i şāḫa irişüp ilhām-ı ilāḫ ile zamīrine lāyih olan ⁽²⁰⁾ aḫvāli i‘lām idüp didi ki şāḫım ḫazīneñüzi açup emvāl ve

(19) rāz-ı derūna: olan rāz-ı derūna; nāşuta: nāsut Ç (10); ḫāl-i zārıma: benim ḫāl-i zārıma Ç (11) // (20) ol: - Ç; bārım: yārım Ç (11) // (21) ve: - Ç // (22) yaşlar dōkdü şeyḫ üzerine bu ḫabs: nālişler eyledi şeyḫ üzerine gelüb derdmend bu ḫabs Ç (13) // (1) filān memleket: filān belde Ç (15) // (8) biri idigim: biri olup pāk idigüm Ç 112^b (8) // (9) buzurgvār: - Ç // (9) aḫvālinden: aḫvālden Ç (9) // (15) kim idigünü: kim idigün Ç 113^a (1) // (17) ki: kim; ḫazīneyi: ḫazine Ç (2) // (18) pādişāḫ: pādişāḫ da Ç (4) // (20) ki: kim Ç (6) // (22) ḫaḫāḫate: ḫaḫāḫat Ç (8) ; ḫarāmliḡı kimesneñüz: ḫarāmliḡı kimesneñüze Ç (9)

cevāhiriñüzi ⁽²¹⁾ yağma kılan sārīkleriñ başı şāhib-i kerāmet ve velāyet i^ctikād itdigiñüz ⁽²²⁾ filān şeyhdür. Haķīkat şüret uğrısı olup harāmlığı kimesneñüz ma^clūm ⁽²³⁾ ayyār-pīşe ve fesād-endişe idüğü bendeñüze ma^clūmdur. İ^clām itdigim kelāmuñ // **16^a** ⁽¹⁾ şıdkı cenābıñuza da zāhir u bāhir olmak murād ise yanında olan şūfilerden ⁽²⁾ hidmetinde muķīm olan harāmilerden bir kaçın hużūr-ı mevfūru'l-ħubūra getirüñ. ⁽³⁾ Bendeñüz haķīkat-i ħāli keşf ve āşikāre ideyim didi. Pādişāh gāyetle ⁽⁴⁾ istib^cād idüp bizim üstād ve pīrimiz tarīķ-i Haķda mübārek-ķadem ⁽⁵⁾ destgirimizdür. Ānuñ haķķında nā-sezā sözüñ tezvīr [**113^b**] ve iftirādur. Hāşā ⁽⁶⁾ şeyhimiz bunuñ gibi umūru irtikāb ide didi. Civān kelāmında pehlivān ⁽⁷⁾ idi a^cyān eyitdiler pādişāhim tecrübe daħi degmez mi? Buyuruñ birkaç ⁽⁸⁾ yoldāşlarını getürsünler didiler. Şāh daħi fermān eyledi varup ⁽⁹⁾ hidmet-i şeyhde olanlardan dört adam bulup hużūr-ı şāha iletdiklerinde ⁽¹⁰⁾ civān feryād idüp husrev-i ħazāyine ħisāret iden bunlardur didikde ⁽¹¹⁾ şūfiler ma^cāzallah ħaberimiz yokdur deyü inkār ile nālişler eylediler. Civān ⁽¹²⁾ da^cvāsında muşirr olup pādişāhim buyur cellādlar gelüp bunlara işkence ⁽¹³⁾ itsünler haķīkat-i ħāli hużūruñuzda taķrīr ve emvāl-i ħazāyini nice ⁽¹⁴⁾ itdiklerini taşvīr iderler diyicek şāh cellādlara işāret idüp ⁽¹⁵⁾ şūfilere ma^clūm oldu ki iķāb ve işkence muķarrerdür. Pādişāhdan ⁽¹⁶⁾ amān isteyüp cān ve başımıza ve kendimize amān iħsān olunursa ⁽¹⁷⁾ mācerāyı beyān idelim didiler. Pādişāh daħi a^cfv-ı ħaṭālarına a^chd ⁽¹⁸⁾ ü yemīn idüp tamām-ı ħātırlarına itmīnān gelicek tīb-i ħātır ile ⁽¹⁹⁾ i^ctirāf eylediler ki cerīm ve ħaṭāmız şāh ħazīnesinden emvāl ⁽²⁰⁾ ve esbābi getirüp ħāne-i [**114^a**] şeyhe iletdük. Ğayrı ħuşuşda günāhımız ⁽²¹⁾ yokdur dirler. Pādişāha ħayret müstevlī olup şimdi esbāb ⁽²²⁾ ve emvāl kıandadır didi. Gizlediği yerler ma^clūmumuzdur, adam koşun gösterelim ⁽²³⁾ didiler. Ber vech-i isti^ccāl adamlar koşdılar. Varup a^caynıyla gāret // **16^b** ⁽¹⁾ ve ħisāret olan emvāl u esbāb-ı cihān şāhi bi't-tamām getirüp ⁽²⁾ hużūr-ı şāha kıoydılar. Şāh ħayrān ve dembeste ħıyānet-i şeyhe ittilā^c ⁽³⁾ ile dil-şikeste oldu. Esbābı pinhān idüp şeyhi hużūr-ı şāha ⁽⁴⁾ da^cvet itdiler. Haķīkat-i ħālden bi-ħaber hużūr-ı şāha irişüp ⁽⁵⁾ du^cālar ve şenālar eyleyüp maķām-ı muķarrerinde oturup ve iltifāt-ı şāhla ⁽⁶⁾ mu^cazzez oldu. Eşnā-yı kelāmda şeyhe ħiṭāb eylediler ki ħazīnemiz

(23) bendeñüze ma^clūmdur: bendeñüze mefhūmdur Ç (10) // (2) hidmetinde: ħizmetinde; kaçın: kaçını Ç (12) // (4) bizim üstād: şeyh bizim üstād Ç (14); mübārek ķadem: - Ç // (7) tecrübe: tecrübeye Ç 113^b (2) // (9) hidmet: ħizmet Ç (4) // (10) ħazāyine: ħazineye Ç (5) // (11) ħaberimiz yokdur: ħaber ve āgāhımız yokdur Ç (6) // (13) ve: - Ç; ħazāyini: ħazāyine Ç (9) // (14) itdiklerini taşvīr iderler: itdiklerin taşvīr ideler Ç (9) // (20) günāhımız: āgāh ve günāhımız Ç 114^a (1) // (22) gizlediği yerler: gizledüğü yer Ç (2) // (1) emvāl ve esbāb: - Ç // (5) du^cālar şenālar: du^cālar ve şenālar Ç (8); ve: - Ç // (6) oldu: - Ç // (7) ve zindānımıza: zindānımızda Ç (11)

açılıp ⁽⁷⁾ esbāb ve cihāzımız olanca emvāl ve zehāirimiz nehb ü hisāret ⁽⁸⁾ olındı ve zindānımıza hāricden hābs olinmış bir adam getürdüler. ‘Acā’ib-i ⁽⁹⁾ aḥvālden haber virir bu kaziyyede sizūñ daḥi nev’an şu’uruñuz oldıgını söyler. ⁽¹⁰⁾ Aşlı var mıdır didikde şeyḥe kemāl-i ıztırāb müstevlī olup çeşme-i ⁽¹¹⁾ dīdeleri pūr-āb olup gözlerine yaş revān oldı. Üzerinde ⁽¹²⁾ muraḳḳa‘ faḳr u fenā olan [114^b] hırḳa-i pāk, elde tesbīḥ-i riya, başında tāc ile ⁽¹³⁾ misvāk, şāh öñünde sālūsluğa başlayup hāşā kimesneñüz bu fesādıara ⁽¹⁴⁾ irtikāb idevüz māl u menāle ne ihtiyācımız vardır dir, yemin ider. Himmetiñüzle ⁽¹⁵⁾ aḥcāra du‘ā itsevüz la‘l ü cevāhir, eşcāra nazar-ı himmet şalsavuz ⁽¹⁶⁾ berg ü bārı cümle zevāhir olur. Ednā işāretimizle hāk-i ḥaḳīr zer ve cüz’i ⁽¹⁷⁾ iltifātımızla ḥacer-i yābis elmās u gevher görünür. ‘Azīzlere bu aşıl ⁽¹⁸⁾ iftirā idenleri berdār, muḥliş du‘ā-gūylara ḥaḳāret ve izā revā görenleri envā‘-ı ⁽¹⁹⁾ ‘azāba giriftār itmek gerek deyü lāf u güzāf itmege başladı. Hazīne-i şāh ⁽²⁰⁾ esbābuñ getürenler hāne-i şeyḥden ba‘zı kendüye maḥşūş esbābdan daḥi ⁽²¹⁾ bile götürmüşlerdi. Şāh meclisinde ol nesnelereñ üzerleri örtülüp ⁽²²⁾ mestūr olmışdı. Şāh emriyle ba‘zı esbābı çıkarup şeyḥe ⁽²³⁾ bu nesnelere sizūñ degil midür diyecek şeyḥe ḥayret müstevlī olur. // 17^a ⁽¹⁾ İnkāra mecāl kalmayup sā’ir esbāb-ı hazīne daḥi açılıp gösterdiler ⁽²⁾ ve bu esbābı hāneñüze kim iletirdi deyü şordılar. Netice-i mācerā ma‘lūm ⁽³⁾ ve esbāb ārām ve ḳarārı bi’l-külliyeye ma‘dūm olup [115^a] rüsvā-yı cihān ⁽⁴⁾ oldı. Lābūd tezvīrūñ āḥiri şūm ve telbīs ve tedlīsūñ nihāyeti mazmūmdur.

هر خلل كاندر عمل بيني ز نقصان دلت

Halel: bir işde fesād bulunmak ⁽⁶⁾ ya‘ni her halel ki ‘amelde görürsün noḳşān-ı dildendür ya‘ni a‘māl-i dīniyye olsun ⁽⁷⁾ dünyeviyye olsun her ḳanḳısı olur ise olsun anda bir halel göresin ⁽⁸⁾ faḳat senūñ keşlān ḳalbindendür.

رخنه كاندر قصر بيني از قصور قيصر است

⁽⁹⁾ Ya‘ni ol raḥne ki eyvān-ı pādişāhda görürsün ol pādişāhuñ kendü ⁽¹⁰⁾ ḳuşūrundandır. Ma‘lūm ola ki Ḳayşer pādişāh-ı Rum’a dirler cem‘i Ḳıyāşere gelür. ⁽¹¹⁾ Nitekim

(14) yemin ider: yemin Ç 114^b (3) // (16) zevāhir olur: zevāhir Ç (4) // (17) gevher görünür: gevher iderüz Ç (6) // (18) du‘ā: ve du‘ā Ç (7) // (22) esbābı çıkarup: esbāb çıkarulup Ç (12) // (23) müstevli olur: müstevli olup Ç (13) // (2) ve: - Ç // (4) āḥiri: āḥirūñ Ç 115^a (1); ve telbīs: - Ç; دلت : دلست Ç (2) // (6) noḳşān-ı dildendür: gönülñ noḳşānındandır Ç (3) // (9) ya‘ni: - Ç; ol pādişāhuñ kendü: o raḥne pādişāhuñ kendü Ç (7)

pādişāh-ı Çin'e fağfur dirler cem'î feğāfere gelür ve pādişāh-ı Īrān'a ⁽¹²⁾ hākān dirler cem'î havāķīn gelür ve Īrān zemīn tahtına pādişāh olan ⁽¹³⁾ mülük-ı 'Acem dört mertebedür. Evvel mertebeye mülük-ı pīşīn-dādān dirler. ⁽¹⁴⁾ İkinci mertebeye mülük-ı Keyān ve Keyāniyān dirler. Üçüncü mertebeye mülük-ı Eşkāniyān ⁽¹⁵⁾ dirler. Dördüncü mertebeye Sāsāniyān dirler. Keyumers Şāh'dan Keyķubād'a gelince ⁽¹⁶⁾ bīş-dādān ve pīş-dādān dirler. Keyķubād'dan İskender-i Zülķarney'n'e gelince ⁽¹⁷⁾ Keyān ve Keyāniyān dirler. İskender'den Erdeşir'e gelince Eşkāniyān dirler. ⁽¹⁸⁾ Erdeşir'den Yezdicird'e [115^b] gelince Sāsāniyān dirler ve pādişāh-ı Hinde rāy ⁽¹⁹⁾ ve pādişāh-ı Tatar'a hān dirler. **Lügat-ı Ni'metullāh**'da böylece mezkürdür.

نفس ظلمت رو به جبل الله ز جنبش باز ماند

Zulmet-rev: zulmete yürüyücü dimekdür. Cebelullāh'dan ⁽²¹⁾ murād Qur'an'dur. **Cunbiş:** cunbīden lafzından ism-i maşdardur depreniş ⁽²²⁾ ve hareket ma'nāsına. **Bāz:** bunda girü ma'nāsına ya'ni zulmet-i 'işyāna ⁽²³⁾ yürüyücü nefis Qur'an'a ve şer'ine temessük ile cunbiş 'den girü kalur. // 17^b ⁽¹⁾ Ya'ni menāhiye meyl itmez.

رشته خورشید بند بال مرغ شبیر است

⁽²⁾ **Rişte**'den murād şems'ün şu'lesidür. **Hürşid:** güneş, ayru ayru ⁽³⁾ hur ve şid'e dirler. **Bāl:** kanat, **şeb-pere:** yarasa aşlı şeb pere'dür ⁽⁴⁾ ya'ni güneşün şu'a'ı yarasanın kanadı bağıdır. Murād güneş ⁽⁵⁾ yarasaya tayrāndan nice māni' olursa Cebelullāha temessük-i me'āşiden ⁽⁶⁾ öylece māni' olur.

بی گناهی را ز جرم دیگری از روی جهل

Bī-günāhī'de ⁽⁷⁾ ve **dīgerī**'de vahdet içündür ya'ni bī-günāhı ğayruñ cürmünden ⁽⁸⁾ ötürü cehālet yüzünden.

سرزنش کردن نه رسم عاقل و دانشور است

(13) dört mertebedür evvel mertebeye... dādān dirler: dört mertebeye mülük-ı pīşīn-dāden dirler Ç (11) // 115^a (14) pes: - M // Ç 115^b (2) Lügat-ı Ni'metullāh'da: Ni'metullāh'da M (19) // (1) شیبر است : شبیرست (1) // (2) reşte'den: reşte Ç (8) // (2) bī günāhī'de: bī günāhīden Ç (13); ğayruñ cürmünden: bir ğayr cürmiçün Ç (14)

(9) [116^a] **Serzeniş:** sözüyle başa kaçmak ya'ni ta'n itmek. **Dānişver:** 'ālim (10) dimektür. Lafz-ı ver esmā āhırlere lāhāk olıcağ fā'il ma'nāsın ifāde (11) ider, ya'ni serzeniş itmeklik 'āqıl ve 'ālimüñ k̄anunu degıldür. Ya'ni bir kimseden (12) bilmezlikle bir cürm şādır olsa ol cürmü ānuñ başına kaçup ta'n itmek (13) rūsüm-ı 'uqālādan degıldür. Nitekim temşilde zāhir olur.

کرم را کش میتوان عین کرم خواندن چه عیب

Kerm: feth-i kāf-ı 'Arabī ve sükün-i rā (15) ile üzüm çubuğu ma'nāsına, ikinci rā'nuñ fethiyle iyilik ma'nāsınadır ya'ni (16) üzüm çubuguna 'ayn-ı kerem oqumak mümkün olur ne 'ayb.

گر بزعم مردمش أم الخباثت دختر است

Ya'ni her kaçan za'm-ı nās ile ümmü'l-ḥabāis (18) ānuñ duḥteridür ya'ni üzüm çubuğu ki 'ayn-ı kerem oldığı herkesüñ müsellemidür. (19) Zīrā menāfi'-i keşire şāhibidür suçı āndan şādır olmağla āña bir 'ayb (20) lāzım gelmez. Güzellik bir hünermend kimseden sehv ü gāfletle bir şeni'at (21) şādır olmağla ānı ta'yīb idüp serzeniş itmek [116^b] lāyık degıldür.

هر چه می یابی ز وی آن خاصیت کش ممکن است

Mī-yābī: fi'l-i muzāri' (23) muḥāṭabdur yābīden'den. **Vey:** zamīr-i gā'ib çi lafzına rāci'dür. // 18^a (1) Ya'ni her nesne ki bulursun bir kimseden o ḥāşiyet āna mümkündür ya'ni (2) kör veyā kel veyā şağır ve gayrı 'ayblar gibi ki Ḥüdā-yı te'ālā bir kimseye vermişdür.

طعن او بر فقد هر ناممکنی مستنکر است

Ol kimseye ta'n her nā-mümkün (4) üzerine müstenkirdür ya'ni kör adam ki ānuñ ḥāqkında görmek ve şağır ki (5) ānuñ ḥāqkında işitmek ve sā'ir ma'yüb kimseler ki ol

(9) sözüyle: sözle Ç 116^a (1) // (12) bir: - Ç // (13) temşilde zāhir olur: irsāl meşelde zāhir olur Ç (6) // (15) ikinci rā'nuñ fethiyle iyilik ma'nāsınadır: ikinci kerem rā'nuñ fethiyle iyülük ma'nāsına Ç (8) // (17) ya'ni: - Ç // (18) ya'ni: ḥāşıl Ç (11) // (19) şādır olmağla: ḥāşıl olmağ ile Ç (13) // (20) hünermend kimseden: eyü kimesneden Ç (14) // (23) muḥāṭabdur: muḥāṭab Ç 116^b (2) // (1) o ḥāşiyet āna: ki o ḥāşiyet ānda Ç (4) // (3) ol: o Ç (6); nā мүmkün üzerine: nā мүmkün nesnenüñ bulunması üzerine Ç (7)

‘ayblarıñ (6) ezdādı ānlarda bulunmaq emr-i muḥāldür ve mümkin degildir. Ol ‘ayblar bulunduğün (7) ānları ta‘yib ve ol ‘aybların zıdları bulunduğına ta‘n itmek müstenkir (8) ve ḥarāmdur zīrā Ḥüdā-yı te‘ālāya ta‘rīz lāzım gelür.

نیست کره از بهر همراهی که گویی مزمن است

Kerih: mekrūh ma‘nāsına, **hem-rāhī:** hem-rāh (10) yoldāş yā maşdariyyedür ya‘ni mekrūh degildir yoldāşlıqdan ötürü (11) kimseye müzmin diyesin.

نیست شر از بهر همخوابی که گویی ابخر است

(12) **Ebḥar:** feth-i hemze ve sükün-i bā ve feth-i ḥā-i mu‘ceme ile ağızı қоқан kimseye (13) dirler ya‘ni şer degildir kimse hem-ḥ‘āblıqdan ötürü ağızı қоқар diyesin. (14) Murād kimseye ‘aybından ötürü ta‘n cā’iz degildir ammā żarūret (15) zımnında cā’izdür. Ba‘zı nüshada kerih yerine kūh ve şer yerine şīr vāqi‘ (16) olmuşdur. Bu taqdīrce ma‘nā demek olur ki tağ degildir hem-rāhlıqdan (17) ötürü ki müzmindür diyesin ve arslan degildir hem-ḥ‘āblıqdan ötürü ki (18) ebḥardur diyesin ya‘ni tağ senūñle yoldāş olmaz ve arslan senūñle (19) yatmaz. Pes ānları ta‘yib saña gerekmez. Ḥāşılı kimsenüñ ‘aybıyla taqayyüd lāyık [117^b] ve sezā (20) degildir dimekdir.

سفله گر خجالت کشد ز آثار فعل خود کشد

Sufle: (21) zamm-ı sinle ḥacīl ve dūn-himmetdür. **Ḥaclet:** ‘alime ya‘lemu bābından maşdardur (22) bir kimseyi ziyāde utanmaqdan ḥayret ve dehşet almağa dirler. **Ḥod:** kendi (23) dimekdir. Ya‘ni eger sufle ḥaclet çeke kendi fi‘l-i eşerlerinden çeker uğru gibi // 18^b (1) ber-dār olunca pişmān olur.

(6) ānlarda bulunmaq emr-i muḥāldür ... lāzım gelür: ānlarda bulunmaq şānlarından iken bulunduğün ta‘n ve teşnī‘ eylemek müstengir ve ḥarāmdur zīrā Ḥüdā-yı te‘ālāya ta‘rīz lāzım gelür. **Қығ’а:**

زشت و زیبا هر چه بینی دست رد بر وی منه عیب صنعت هر که گوید غیبت صنعتگر است

چشم عیب از مردمان بردار عیب خودبین هر که عیب خویش بینداز همه بیناتر است

مردمان درکار خود بینا و آبله عیب جو عیب کمی بیند هر آن مردی که پاکش گوهر است

Ç (10) // (10) maşdariyyedür ... müzmin diyesin: maşdariyye müzmin zamāneden müştaḳ ve zamāne zā’nuñ fethiyle bir āfetdür ki ḥayvāna ‘ariz olup yürimedən men‘ ider ya‘ni mekrūh degildir yoldāşlıq eciliçün kimseye müzmin diyesin Ç 117^a (3) // (13) kimse hem-ḥ‘āblıqdan ötürü: kimseye hem-ḥ‘āblıq eciliçün Ç (8) // (14) kimseye ‘aybından ötürü: ‘aybdan ötürü Ç (9) // (15) zımnında: ‘inde Ç (10) // (16) hem-rāhlıqdan ötürü: hem-rāhlıq eciliçün Ç (12) // (17) hem-ḥ‘āblıqdan ötürü: hem-ḥ‘āblıq eciliçün Ç (17) // (18) ya‘ni: ḥāşılı Ç (14) // (22) ḥod kendi dimekdir: - Ç // (23) eger sufle: sufle eger Ç 117^b (4)

کلخنی را رو سیه از دود و یا خاکستر است

(2) **Dūd:** zamm-ı dāl ile tütün, duḥān maʿnāsına. **Hākester:** kül ki ʿArapça remād'dur (3) yaʿni külḥanda egleşen kimseye qara yüz, ya tütünden ya küldendür.

گوش حکمت کن طلب نی دیده صورت پرست

Gūş: zamm-ı kāf-ı (5) ʿAcemīyle qulaqdur. **Nī:** imāle-i kesre ile ḥarf-i nefydür yaʿni ḥikmet qulağını (6) ṭaleb eyle şūret-perest dīdeyi ṭaleb eyleme.

خط کور از شاهدان خوشنوا بیش از کر است

Hoş-nevā: hoş ırlayıcı, **bīş:** kesr-i (8) bā-i ʿArabīyle ziyāde maʿnāsına. **Ker:** feth-i kāf-ı ʿArabīyle şağırdur yaʿni hoş (9) ırlayıcı maḥbūblardan gözsüz kimsenüñ ḥaṭṭı şağırdan ziyādedür. Yaʿni (10) ḥikmet ve maʿrifet dīnleyici qulağı ṭaleb eyle şūret-i meḥābibe meyl (11) idici dīdeyi ṭaleb eyleme zīrā körüñ ḥaṭṭı kerden ziyādedür.

چون فتد ز آهنگ صحت تار رگ بر عود تن

Çün: çünki dimekdür, **āheng:** şedā, (13) **tār:** tel, **reg:** feth-i rā ve sükün-i kāf-ı ʿAcemīyle ṭamar, **ʿūd:** zamm-ı ʿayn ile ner olan (14) sazuñ ismidür. Āheng'üñ şıḥḥat'e ve tār'uñ reg'e ʿud'uñ ten'e izāfetleri (15) müşebbehün-bihüñ müşebbihe izāfetidür yaʿni çünki düşe şedā-yı [118^b] şıḥḥatden (16) ṭamar teli tel ʿūdu üzerine.

زخمه بهر ساز آن آهنگ زخم نشتر است

(17) **Zahme:** sāz zaḥmesi, **sāz:** düzen maʿnāsına, **zaḥm:** yara yaʿni ol ten (18) ʿūdunuñ şedāsını düzeltmek için; zaḥme neşter zaḥmıdır. Nāzım-ı merḥūm (19) insānuñ tenini sāza ve ṭamarlarını sāzuñ tellerine ve şıḥḥat-i vücūdu (20) sāzuñ şedāsına teşbīh eyledi ve

(1) دود : دون Ç 117^b (6) // (2) remād'dur ... yā küldendür: remād dirler yaʿni külḥancıya qarayüz yā tütündendür Ç (9) // (7) hoş ırlayıcı: eyü nağmeli Ç 118^a (4) // (8) maʿnāsına: maʿnāsınadır Ç (5) // (9) gözsüz kimsenüñ: gözsüz olan kimsenüñ Ç (6); yaʿni: ḥaşılı Ç (7) // (10) ṭaleb eyle ... kerden ziyādedür: ṭaleb eyleyüp qulağıñ maʿarif-i ilāhiyye ile memlū eyle ki ḥakāyık-ı esrārī ʿarif ve dekāyık-ı meknūnāta vākıf olasin şūretperest olan dīdeyi ṭaleb eyleyüp cehele şumārından olma ki ānlar ḥis ve idrākdan müberrā ve nihāyet ḥamākatdadurlar bu hoş bedīhidür körüñ ḥaṭṭı ve idrāki şağırdan ziyādedür Ç (7) // (13) feth-i rā ve sükün-i kāf-ı ʿAcemīyle: feth-i rā ile Ç (13); ner olan sazuñ ismidür: bir sazuñ ismidür Ç (14) // (17) zaḥmesi: zaḥmesidür Ç 118^b (2); yara yaʿni ol ten ʿūdunuñ şedāsını: yara maʿnāsına yaʿni ol ten ʿud-i ten şedāsını Ç (3) // (20) teşbīh eyledi: teşbīh eyleyüp Ç (5)

insān muḳīm olup ḥicāmet ile ⁽²¹⁾ mustaḳīm olmasını sāz āhenginden düşüp gūshmāl ile sedāsı ⁽²²⁾ ḥoş olmağla teşbih eyleyüp buyurur ki ʿūd-ı ten üzerine tār-ı reg ⁽²³⁾ çünkü āheng şihhatden düşse neşter zahmıyla ol tamar tellerine gūshmāl eyle // **19^a** ⁽¹⁾ tā ki selāmet-i vücūda nāʿil olasın. Murād vücūd-ı insān ferbeh olup ⁽²⁾ ibādetden sust olsa keşret-i nevāfil ile vücūda eziyyet virmek ⁽³⁾ gerek tā ki mektūbeye şevḳ ile meyl ide dimekdür.

نقش پهلو نسخه تفصیل رنج تن بس است

Pehlū: feth-i bā-i Fārisī ve sūkūn-i hā ile yan ma^cnāsına, ⁽⁵⁾ **nūshā:** bir nesneye dirler ki bir kimse āña bakup bir ancılayın nesne işiyle ⁽⁶⁾ ya^cni pehlūnuñ naḳşı tenüñ renci [**119^a**] tafşil nüshasına kāfidür.

جامه چاکى را که تا صبح از حصيرش پستر است

Cāme-i çākī rā ki cāme-i çāk ⁽⁸⁾ yırtık giysi. Yā vaḥdet içündür. **Rā:** lām-ı cārre ma^cnāsına ki şıfat ⁽⁹⁾ ile mevşūfu rābiṭa içündür. **Tā:** intihā-yı gāyet içündür, **pister:** kesr-i bā-i ⁽¹⁰⁾ Fārisīyle dōşekdür ya^cni ol cāmesi yırtık olan kimse için dōşegi ⁽¹¹⁾ tā şabāha dek ḥaşırdandır ya^cni faḳīr-i derdmendüñ pehlūsunda naḳş ⁽¹²⁾ būriyā olmaḳ pisteri būriyā olduğına delālet ider daḥi ḥālinden ⁽¹³⁾ ve tafşil-i renc-i teninden suʿale ḥācet yoḳdur murād herkesüñ şūreti ⁽¹⁴⁾ sīretine dāldur ve lisānü'l-ḥāl nuṭṭun min lisāni'l-maḳāldür dimekdür.

خوش بود خوشبو بهر صورت باشد چون عبیر

Bū: ḳoḳu būy'dan muḥaffedür. ⁽¹⁶⁾ **Çün:** ḥarf-i teşbihdür, ʿabīr feth-i ʿayn ve kesr-i bā-i ʿArabīyledür. **Sūdī Efendi** ⁽¹⁷⁾ **Şerḥ-i Divān-ı Ḥāfız**'da eydür ki ʿaḳīḳ ile ʿanberüñ ma^cdenini kimse bilmemişdür ⁽¹⁸⁾ ikisinin de deryā kenārına düşürürler ve ba^czı mu^cālecelerde terbiye iderler ki ⁽¹⁹⁾ bu şūrete girer ya^cni [**119^b**] ḥoş olur ḥoş ḳoḳulu nesne her şūrette ⁽²⁰⁾ olursa ma^cnā-yı çün ʿanber mışrā^c-ı şāniye ḳayd olındı.

(23) zahmıyla: zahmla Ç 118^b (9) // Ç (12) mektūbeye: mektūbāta M (3) // (5) bir: - Ç // (6) tenüñ renci: tenüñ rencide olmasi Ç (15) // (8) yırtık giysi yā vaḥdet içündür: yırtık libās ma^cnāsına yā vaḥdettiye Ç 119^a (2) // (9) rābiṭa içündür: rabṭ içündür Ç (3) // (10) için: için ki Ç (5) // (11) şabāha dek: şabāha deḡin Ç (5) // (12) pesteri: dōşegi; ḥālinden: ānuñ ḥālinden Ç (7) // (13) herkesüñ şūreti sīretine dāldur: herkesüñ şūret zāhiresi mezār ve naāsına dāldur Ç (8) // (15) būy'dan muḥaffedür: būy lafzından muḥaffedür Ç (11) // (16) Sūdī Efendi: Sūdī merḥūm Ç (12) // (17) ma^cdenini: ma^cdenin Ç (13) // (18) ikisinin de ikisini de Ç (14); mu^cālecelerde: mu^cālecelerle Ç (15) // (20) ʿanber: ʿabīr Ç 119^b (2)

کش بسهو ار غافلی تصحیف خواند عنبر است

‘Abīr gibi ki eger bir ġāfil ānı sehv ile ⁽²²⁾ taṣḥīf oquya ‘anberdür ya‘ni ‘abīr daḥi ‘anber ma‘nāsınadur taṣḥīf itmekle ⁽²³⁾ ma‘nāya ḥalel gelmez. Murād ‘ālim ve fāzıl kimesne ġanī şüretinde olsun // **19^b** ⁽⁴⁾ faḳīr şüretinde olsun her ne şürette olursa olsun ḳadrine bir ⁽²⁾ noḳṣān gelmez ‘abīri ‘anber oḳumaḡla bir noḳṣān olmadıḡı gibi.

کوس ناموس ار زنی از چرخ انجم برگذر

Kūs: bir büyük ṭabldur ki pādīṣāhlar seferlerde ⁽⁴⁾ ḳaldururlar. **Nāmūs:** ‘ar, **er:** eger’den muḥaffedür. **Zenī:** fi‘l-i muzāri‘ muḥāṭab ⁽⁵⁾ ya‘ni ‘ar kūsunu eger urursan çerḫ-i encümden ġiç ya‘ni eger sende ġayr-i ⁽⁶⁾ dīniyye var ise dūnyādan el çek ve ānı terk eyle.

چون دف رسوایت این پر جلاجل چنبر است

Bu çerḫ-i encüm bir rüsvāyılıḡ defi gibidür ḳaşnaḡı ⁽⁸⁾, **[120^a]** celācil ile ṭoludur çünki ‘Acem’de ḳānūn bu imiş ki bir kimseyi bir ⁽⁹⁾ memleketden sürseler istikmāl-i rezālet için zilli def çalarlar ⁽¹⁰⁾ imiş. Nāzım-ı merḥūm bu ḳıṣṣaya telmīḥ idüp buyurur ki bu yıldızlar ṭolu çerḫ ⁽¹¹⁾ ki rüsvāyılıḡ define beñzer ānı terk eyle zirā bir gün seni envā‘-ı melāmet ile ⁽¹²⁾ sürüp ‘ālem ḫalḳını üzeriñe gülüne ider.

(23) ḥalel gelmez murād ... olmadıḡı gibi: ḫalīl gelmez murād ālim ve fāzıl olan kimesne libās-ı fāḫire ile mültebis olmasun ḫırḳa-pūṣ olsun her ne şürette olursa olsun ḳadri noḳṣān-peziir olmaz nitekim ‘abīr lafzı ki bā-i muvaḥḫide ve yā-yi manḳuṭeyn iledür taṣḥīf ile oḳu ki eger ġāfil ‘anber olur nunla ve bā-i muvaḥḫide ile ma‘hāzā ikisi daḥi ma‘ḥūd ṭıbbuñ ‘ilmidür Ç (5) // (4) ḳaldururlar: ḳaldurur; ‘ār: ‘ārdur Ç (11) // (5) ya‘ni: - Ç; ġayr-i dīniyye: ġayret-i dīniyye Ç (13) // (9) memleketden sürseler ... zilli def çalarlar: memleketten bir āḫer maḫalle sürseler istikmāl-i rezālet için zilli def çalarlar Ç 120^a (2) // (10) ṭolu: ile ṭolu Ç (4) // (11) bir gün seni: seni bir gün Ç (5) // (12) sürüb ‘ālem ḫalḳını üzeriñe gülüne ider: sürüb bu ‘ālem-i fāniden iḫrāc ider dimekdür. Nūr-i nevverallāhu te‘ālā merḳadehu ḫazretlerinūñ ciger-süz bir müseddes-i pākizesi bu maḳāma münāsib görünüb kitābet olundu.

Beyt: Ey dil zen-i dūnyānuñ çün āline aldanduñ/ Pervāne gibi her dem şem‘-i ruḫına yanduñ.

Beyt: Ḳardaş bu yalāncınuñ rengine mi boyanduñ/ ‘Ahdine mi inandıñ va‘dine mi ṭayanduñ.

Beyt: Bilmem saña bu dūnyā bāḳī mi ḳalur şanduñ/ Bu meclis-i şānide sāḳī mi ḳalur şanduñ.

Beyt: Dūnyāya nazar ḳılsañ biñ yaşlı bir raḳamdur/ Her başda dehāni biñ her loḳması ādemdür.

[120^b] Beyt: Tiryāk ānuñ semmidür her bir dem mātemdür/ Fıkr eyle bu ma‘nāyı fehm eyle ne ‘ālemdür.

Beyt: Bilmem saña bu dūnyā bāḳī mi ḳalur şanduñ/ Bu meclis-i fānide sāḳī mi ḳalur şanduñ.

Beyt: Māt oldu o şahlar kim vaşlını göñül özler/ Vaşfını murād itmek şerḫ eylemez sözler.

Beyt: Ḳanı o ḳalem ḳaşlar ḳanı o güzel gözler/ Ḥāk oldu o sīm tenler şoldu o güzel yüzler.

Beyt: Bilmem saña bu dūnyā bāḳī mi ḳalur şanduñ/ Bu meclis-i fānide sāḳī mi ḳalur şanduñ.

Beyt: ‘Āḳil geçinen cānlar āḫir āña aldandı/ Dūnyāya girüb mālīñ uşşu iderim şandı.

Beyt: Sa‘y ile ḳonub göçdü cehd ile yiyüb içdi/ ‘Uryān giricek ḳabre ḫasret oduna yandı.

Beyt: Bilmem saña bu dūnyā bāḳī mi ḳalur şanduñ/ Bu meclis-i fānide sāḳī mi ḳalur şanduñ.

[121^a] Beyt: Ey Nūrī o yār-ı cānuñ şaḳın ki geçer fırsat/ Şu gibi oḳu ‘ömrüñ yıl gibi ider sür‘at.

Beyt: Biñ yıl yaşasañ āḫir gelmez saña bir sā‘at/ Ey göz niçe bir uyḡu ey dil niçe bir ḡaflet.→

سوی معنی رو که گر ماند به صورت با سپند

Sipend: kesr-i sin ve feth-i bā-i Fārisīyle üzerlik tohumu ki yavuz ⁽¹⁴⁾ gözler şerrinden tütsü virirler ya^cni ma^cnī cānibine var ki egerçi şüretde ⁽¹⁵⁾ sipend ile kıala mānend'ūñ fā^cili mışrā^c-i s̄ānīdeki nokṭadur.

کی کند دفع گزند آن نقطه کاندر مجمر است

Key: zemāndan su'āldür kaçan dimekdür, **gezend:** ⁽¹⁷⁾ zamm-ı kāf-ı 'Acemī ve feth-i zā-i 'Arabīyle zararur. **Micmer:** buḥurdān ya^cni kaçan def^c ider ⁽¹⁸⁾ zararı şol nokṭa ki micmerdedür. Murād s̄ireti nā-hemvār olan kimse ⁽¹⁹⁾ [121^b] şüretde zühhad ve 'ubbāda beñzeyüb ānlar gibi hırkapūş ve tesbīh be-dest olup ⁽²⁰⁾ ve s̄ā'ir evşāfda ānlara muvāfaṭat fā^cide itmez.

که نشین ز امثال خود ایمن که باشد در رقم

Kendü emşāl ve aḳrānuñdan emīn az otur ⁽²²⁾ ve ānlardan ḥazer üzre ol zīrā kitābetde olur. **Bāşed'**ūñ fā^cili ⁽²³⁾ mışrā^c-i s̄ānīde ḥançer'dür.

مثل حنجر خنجر اما بهر قطع حنجر است

Ḥancer: // 20^a ⁽¹⁾ 'Arabīdür boğaz ma^cnāsına cem^ci ḥenācir gelür ya^cni kitābetde ḥançer ḥancer gibi olur ⁽²⁾ ammā ḥaḳīḳatde ḥançer ḥanceri ḳaṭ^c ider.

طعنه از کس خوش نباشد گرچه شیرین گو بود

Beyt: Bilmem saña bu dünyā bāḳī mi ḳalur şanduñ/ Bu meclis-i fānīde sākī mi ḳalur şanduñ Ç 120^a (5) // (13) ve feth: - Ç // (15) sipend ile kıala mānend'ūñ fā^cili mışrā^c-i s̄ānīdeki nokṭadur: sipend'e beñziye Ç 121^a (9) // (16) key zamāndan su'āldür kaçan dimekdür: - Ç // (17) zamm-ı kāf-ı 'Acemī ve feth-i zā-yi 'Arabīyle zararur: feth-i kāf-ı 'Acemīyle zararur Ç (10); buḥurdān ya^cni kaçan ... ānlara muvāfaṭat fāide itmez: buḥurdān faḳat 'alā sebīli't-tetābu^c māned lafzı ile koned lafzınuñ fā^cilidür ya^cni kaçan def^c ider zararı şol nokṭa ki micmerdedür nokṭadan murād şol ḥubūbāt şüretde üzerlik tohumuna beñzer ḥaşḥaş ve ṭarīdur ve mercimek ve ḡayrılarını gibi murād s̄ireti nāhemvār olan kimesne [121^b] şüretde zühhad ve 'ubbāda beñzeyüb ānlar gibi hırḳa-pūş ve tesbīh bi-yed olup ve s̄ā'ir evşāf-ı zāhirede muvāfaṭat itmek fā^cide itmez. **Beyt:**

زمان ضایع مکن در علم صورت مگر چندانکه در معنی برای راه

چو معنی یافتی صورت رها کن که این تخمست اینها سربسر کاه

Ç (11); 121^b (4) // آنها: اینها (5) برای: برای (4) kendü: ya^cni kendü Ç (6); bāşed'ūñ fā^cili mışrā^c-i s̄ānīde ḥançer'dür: - Ç // (23) قطع: - Ç; ḥancer 'Arabīdür ... ḥançer ḥanceri ḳaṭ^c ider: ḥançer ḥā-i mühmele ile 'Arabīdür boğaz ma^cnāsına cem^ci ḥenācir gelür, ḥançer ḥā-i mu^cceme ile ma^crūf ālet ki deste daḥi dirler bāşed'ūñ fā^cilidür ya^cni kitābetde ḥançer ḥancer gibi olur ikisi daḥi bir şüretde yazılır ammā ḥaḳīḳatde ḥançer ḥanceri ḳaṭ^c içündür Ç (9)

Ṭa'ne'de hā resm-i 'alāmet-i naḳldür ya'ni kimseden ⁽⁴⁾ hoş olmaz egerçi şirin sözlü de olursa.

زخم نی بر دیده سخت است از همه نی شکر است

Zahm: yara, **ney**: kâmiş, **dîde**: göz, ⁽⁶⁾ **saht**: çatı ya'ni kâmişuñ zahmı dîde üzerinde sahtdur şeker kâmişı da ⁽⁷⁾ olursa.

گر عروج نفس خواهی بال همت بر گشا

Ḥvāhî: ⁽⁸⁾ fi'l-i muzārî-i muḥāṭabdur, **bāl**: kanat, **ber**: te'kid içündür. **Guşā**: emr-i muḥāṭab ⁽⁹⁾ guşāyiden'den ya'ni eger nefsuñ 'urūcunu dilersen himmet kanadın aç ⁽¹⁰⁾ ya'ni eger nefsuñ 'ālem-i tedennüsdan 'ālem-i ervāḥa 'urūc idüb devlet ⁽¹¹⁾ dārına nā'il olmak dilersen bāl-i himmeti guşāde eyle zīrā "himmetü'r-ricāl ⁽¹²⁾ taḳallü'l-cibāldür."*

کانچه در پرواز دارد اعتبار اول پر است

Kānçi: ⁽¹³⁾ iki nesneden mürekkebdür **ki** ile **ānçi**'den ki ta'lil içündür ānçi ol nesne ki ⁽¹⁴⁾ **der pervāz**: havāda uçmaḳdur, **per**: kanatdur ya'ni zīrā havāda uçmaḳda i'tibār ⁽¹⁵⁾ evvel kanadadır. "El-mer'ü yuṭīru bi-himmetihi ke't-ṭayr yuṭīru bi-cenāhihi."**

کندن بنیاد دولت را بود سیلی عظیم

Kenden: feth-i kāf-ı 'Arabīyle ḳazmaḳ ve ḳoparmaḳ, ⁽¹⁷⁾ **bunyād**: temel, **devlet**: aşılda iki ma'nāda müsta'meldür biri ḥarbda ya'ni şavāşda ⁽¹⁸⁾ ḥaşma ḡālib olmaḳ biri de māl elden ele varmaḳa dirler ki zātında māl ⁽¹⁹⁾ ve mülküñ şānı odur şoñra 'izzet ve iḳbāl ma'nāsında isti'māl ⁽²⁰⁾ eylediler. **Rā**: lām-ı cārre ma'nāsın ifāde ider ya'ni devletüñ temelini ḳazmaḳ ⁽²¹⁾ içün 'azīm sel olur.

(3) kimseden hoş olmaz egerçi şirin sözlü de olursa: ṭa'ne kimseden hoş olmaz egerçi şirin söz de olursa ya'ni ṭatlu [122^a] kelāmda olursa zımnında ṭa'n olduğdan şoñra iyü olmaz Ç 121^b (14) // (6) ya'ni kâmişuñ zahmı dîde üzerinde: çatı ma'nalarına ya'ni kâmişuñ zahmı dîde üzerine Ç 122^a (3); da: daḥi Ç (5) // (7) همت : همتست Ç (5) // (8) muḥāṭabdur ... emr-i muḥāṭab: muḥāṭab bāl kanad ki 'Arabīde cenāḥ dirler ber te'kid içündür. Guşā emr-i muḥāṭabdur Ç (6) // (9) dilersen himmet kanadın aç: dilersen himmet kanadını ac Ç (8) // (10) 'urūc idüb devlet ... guşāde eyle: 'urūc idüb devlet dārına ve üc-ı 'alāya vāşıl olmaḳ dilersen himmet kanadını guşāde eyle Ç (10) // * [Adamların himmeti daḡları yerinden oynatır.] // (13) ol nesne ki der pervāz: ol nesne ki dimeḳdür pervāz Ç (13) // (14) uçmaḳda: uçmaḳdur Ç (14) // ** [Kuş kanatlarıyla nasıl uçarsa kişi de himmetiyle uçar.] // (16) koparmaḳ: ḳoparmaḳdur Ç 122^b (2) // (18) dirler ki: dirler Ç (4) // (19) odur: oldur; ma'nāsında: ma'nāsına Ç (5) // (20) ma'nāsın: ma'nāsını Ç (6)

رشحه کلک عوانان گرچه بس مستحقر است

(22) **Rişhe:** kesr-i rā ile sızıntıdır. **Kilk:** kesr-i kāf-ı ‘Arabîyle kıamış oğa⁽²³⁾ dirler ammā bunda kıalem ma‘nāsınadır. Rūmiler kāf-ı ‘Aceminūñ kesriyle okurlar. // **20^b** (1) ‘İvānān’dan murād esirler ve mazlūmlardur ya‘ni mazlūmlaruñ kıalemi sızıntısı⁽²⁾ gerçi çok müstaħkardur. Murād fukarā ve re‘āyāya zulm ve ta‘addiden kemāl meretebe⁽³⁾ zecrdür. **Kıt‘a:**

حذر کن ز دود درونهای ریش که ریش درون عاقبت سر کند
بهم بر مکن تا توانی دلی که آهی جهانی بهم بر کند

Dıger:

آتش سوزان نکند با سپند آنچه کند دود دل مستمند

نیست از مردی عجوز دهر را گشتن زیبون

Merdı’de yā maşdariyyedür, **zebūn:** mağlūb⁽⁷⁾ ya‘ni merdlikden degildür zemāne ‘avratına zebūn olmağ.

زن که فائق گشت بر شوهر بمعنی شوهر است

Fā’ik: ‘ālī, **geşt:** fi‘l-i māzī geşten’den, **şovher:**⁽⁹⁾ ‘avrat eri ya‘ni zen ki er üzerine fā’ik oldı ma‘nāda erdür. Murād⁽¹⁰⁾ zen-i zışt-ħūya mağlūb olmağ merdlikden degildür bi-eyy-i ħāl ānı zabt⁽¹¹⁾ lāzımdur ammā zen-i zışt-ħūy ve turūş-rūya çüb-i talāğdan ğayrı⁽¹²⁾ zabt muħāl ve mümteni‘dür. **Kıt‘a:**

زن بد در سرای مرد نگو هم درین عالمست دودخ او
زینهار از قرین بد زینهار وقتنا ربنا عذاب النار

Beyt:

(22) kıamış oğa: aşılđa kıamış oğa Ç 122^b (8) // (1) esirler ve mazlūmlar: zālimlerdür yāħūd mazlūmlardur Ç (10); mazlūmlaruñ: zālimlerūñ Ç (11) // (2) gerçi çok müstaħkardur ... zecrdür: egerçi ziyāde mübālağa ile müstaħkardur zirā kıalemleri sızıntısı ile cüz’i işāre idü niçe şāħib-i devletlerin devletlerinūñ temeline kıal’ idü zir ü zeber iderler ve cezālarını ‘uğbāda bulurlar yāħūd mazlūmların Ĥūdā-yı te‘ālā ħazretlerine şikāyetleri ve gözü yaşları dağ-ı derūnları [123^a] niçe zulmūñ bünyād-ı devletlerini ħarāb ider ānlarūñ āh ve eninlerinden iħtirās ider nitekim itteku du‘āi’l-mazlūm vevkāne kāfiren buyurmuşdur Ç (11) // (5) Dıger: Beyt Ç 123^a (5) // (11) turūş-rūyu: turş-rūyu Ç (12) ; ğayrı zabt: ğayrı nesne ile zabt Ç (13)

در خرمی بر سرایی ببند که بانگ زن از وی بر آید بلند

راه عزلت پوی و خرم زی که چندین قهقهه

‘Uzlet: halkdan kesilüp bir bucağ (16) ihtiyār itmege dirler. Pūy: emr-i muhātabdur pūyiden’den, hūrrem: şād ve sürūr (17) ma^cnāsına, ziy: emr-i muhātab zīsten’den [124^a] ya^cni ‘uzlet yoluna yel ve şād (18) giçin buncılayın qahqaha.

کبک از آن دارد که دور از خلق بر کوه و در است

(19) Kebk: keklik, dūr: uzak, kūh: zamm-ı kâf-ı ‘Arabîyle tağ ve cebel ma^cnāsına, (20) der: bunda dere ki ‘Arabîde vâdi dirler ya^cni keklik yokdur qahqahayı āndan (21) ötürü tutar ki tağda derede halkdan dūr’dur. Murād nāsdan ‘uzlet (22) iden kimse selāmet dārına nā’il olup iki cihān muhitlerinden halāş (23) bulur dimekdür zīrā “es-selāmetü fi’l-vaḥdeti ve’l-āfetü fi’l-keşreti ev el-işneyn”* // 21^a(1) buyurulmuşdur. Kıṭ‘a:

گر شهده شوی بشهر شر الناس ور گوشه نشین شوی همی وسواسی
به ز آن نبود گر خضر و الیاس کس نشناسد ترا تو کس شناسی

Beyt:

گنج عزلت که طلسمات عجایب دارد فتح آن در نظر صحبت درویشان

123^b (1) Kıṭ‘a: ‘Avrat itdi şom ādem bahtını/ ‘Avrat yaqdırdı Süleymān tahtını
‘Avrat idi Dāvud’u nālān kılan/ ‘Avrat idi Yūsuf kuyuya şalan
İte yidir ‘avrata yidirme nān/ İt bilür itmegi bilmez zen nān

Diğer kıṭ‘a:

ان الوفاء عن النساء عديم وجفا هن على الرجال قديم
لاتا منوا مكر لئساء ابا قال لله تعالى ان كيد هن عظيم

Yāhūd bu dünyā-yı denī ki niçe yüz binüñ erden gerü kalmış gaddāra ve mekkāra bir köhne ‘avratdur āña meyl ve muḥabbet merdlikden degildür belki āña mağlūb olan er ‘avratdan bedterdür.

Kıṭ‘a: Bir gice h^vābımda gördüm denīyi/ Bir koca ‘avratdur āmmā bākire

Didim āña bunca erlerden ‘aceb/ Nice kırtulduñ idi ey sāḥire

Didār olan baña meyl itmedi/ Meyl iden nāmerd idi her vecihle

Bilmiş ol nāmerdüñ olmaz erligi/ Anıñçün kalmışım ben bākire: - M // (16) itmege: eylemege; muhātabdur: muhātab Ç (14) // (17) zīsten’den: zīsten lafzından Ç (15) // (19) keklik: keklıkdür; uzak: uzak ba^cid ma^cnāsına Ç 124^a (3); ve: - Ç // (22) kimsen: kimesne Ç (6); iki cihān muhitlerinden halāş bulur dimekdür: köyünüñ muhitinden halāş bulub her vecihle emīn olur dimekdür Ç (7) // * [Yalnızlıkta selamet, çoklukta zarar vardır.] // (1) Farsça kıta: - Ç // 124^a (9) Kıṭ‘a:

Şöhret-i şehri olduñ ise bil ki şerrü’n-nāssın/ Ehl-i ḥalvet olduñ ise toptolu vesvāssın

Kimseyi sen bilmeyüp hiç kimse bilmezse seni/ Bil muḥaqqak kendüñi yā Hızır veyā ilyāssın: - M (3) //

(3) Farsça beyt: - Ç; رحمت درویشان است : صحبت درویشان

حبس نیلی گنبدی از گریه می شو غرق آب

Habs: be-ma^cnā-yı maḥbūs, **nīl:** gök renk, **gonbed:** zamm-ı kâf-ı ^cAcemîyle ⁽⁶⁾ ḳubbe, **giryē:** aḡlamanuñ ismidür ḥande gülmenüñ ismi oldığı gibi. Ya^cni nīl renk ⁽⁷⁾ gonbed'üñ maḥbūsusun giryeden āb-ı çeşmüñe ġarḳ ol.

شب چو مرغی کاشیانش غنچه نیلوفر است

Morġi'de yā vaḥdetiyye, **kāşiyāneş'**de **ki** şıfatla mevşūfuñ ⁽⁹⁾ beyninde rābıṭadur. **Āşiyān:** yuva ma^cnāsına, **şın:** zamīr-i ġā'ib morġ'a rāci^cdür. ⁽¹⁰⁾ **Ġonçe:** ṭomurcuḳ çiçek ki henüz açılmamışdır. **Nilüfer:** kesr-i nūn ile bir çiçekdür ki ⁽¹¹⁾ şū içinde biter ya^cni gice bir ḳuş gibi ki āşiyānı ġonçe-i nilüferdür. Eydürler ki ⁽¹²⁾ nilüfer gün ile deverān ider gün maşrıḳdan ṭulu^c itdikde ol daḥi şudan ⁽¹³⁾ çıḳup vaḳt-i üstüvāra ḥüb açılır ol vaḳt zembūr ānı bir ḥoş ⁽¹⁴⁾ ve laṭif mekān görüp ziyetine aldanup kendülere āşiyān iderler. Pīrezen ⁽¹⁵⁾ dünyā zehri bal içinde pinhān itdiginden ġāfil bī-çāreler ziyet ve lezzet-i ⁽¹⁶⁾ nilüfere ġurre olup şafā ile nişte iken şems ġurūba ḳarīb oldıḳca ⁽¹⁷⁾ ol şukūfe daḥi tedricle ġonçe olup şems siyāha vardıḳda ol daḥi şuda ⁽¹⁸⁾ ġā'ib olup andaki zembūrlar ġarḳ olurlar. **Nāzımullāh Dede Ḥazretleri** ^cibret-nümā-yı ⁽¹⁹⁾ ^cazīme telmiḥ idüp buyurur ki: Ey nīl reng gunbedüñ maḥbūsu ġāfil olma giryē-i ⁽²⁰⁾ [125^a] istigfārdan sirişk-i çeşm ḳabūl-i Ḥüdā'ya ġarḳ ol tā ki necāt-i ebediyyeye ⁽²¹⁾ nā'il olasin ve illā bu şukūfe-i ḳubbe-i minā bir gün ġonçe olup seni nār-i cahīme ilḳā ⁽²²⁾ ile helāk ider dimekdür.

منکران را واردات عارفان نبود قبول

Ḥaḳḳı ⁽²³⁾ inkār iden kimesnelere ^carıflerüñ irād eyledikleri delā'il ḳabūl olmaz // **21^b** ⁽¹⁾ ya^cni ḳabūl itmezler.

124^a (14) ya^cni ol ḳadar aḡla ki çeşme-i çeşmüñ [124^b] seylāb ola ve ol seylābda ġarḳ-ı āb olasin: - M // (8) غنچه: غنچه; ki şıfatla mevşūfuñ: şıfat ile mevşūf Ç 124^b (2) // (9) rābıṭadır: rābıṭdır Ç (3) // (10) ġonçe: ġonca Ç (4); çiçekdür ki: çiçekdür Ç (5) // (11) ġonçe-i nilüferdür iderler ki: ġonca-yı nilüferdür nitelim ma^clūmdur ki Ç (6) // (18) Nāzımullāh Dede Ḥazretleri ^cibret-nümā-yı ^cazīme Ç (14) // (19) nīl renk: nīl renkli Ç (15) // (20) sirişk-i çeşm ... helāk ider demekdür: seylāb-ı çeşmüñe ġarḳ ol tā ki baḥr-i ḳabūl ve rahmet-i Ḥüdā'ya müte'ālā ḥalāş ve sa^cadet-i sermediyyede dā'im ḳalasin zinhār bu şukūfe-i ḳubbe-i minānuñ ziyetine ve lezzetine ferifte olma ki ḥurşid-i ^cömrüñ ġurūb ḥininde şukūfe-i cismüñi ^cumḳu ve ^carzi nā-yāb olan deryā-yı ecele ġarḳ-āb eylemesi muḥaḳḳaḳ ve müteyaḳḳındur dimekdür Ç 125^a (1) // (23) ^carıflerüñ irād eyledikleri: ^carıflerüñ ^calimlerüñ irād eyledüğü Ç (6)

کافران را معجزات انبیا که باور است

Kāfirlere ⁽²⁾ mu'cizāt-i enbiyā kaçan bāverdür? Murād kāfirler mu'cizāt-i enbiyāyı taşdıķ itmedikleri ⁽³⁾ gibi münkirler de 'ariflerüñ delā'ilini kaçbül itmezler. **Bāver:** inanmaķ.

فقره فقره از کلام شیر مردان گوش کن

Faķre faķre ya'ni az az, **şir:** imāle-i feṭḥa ile ⁽⁵⁾ arslan şir'üñ merdān'a izāfeti zarfiyyedür. **Güş:** emr-i muḥāṭab güşiden'den ⁽⁶⁾ ya'ni kelām-ı şir-i merdān'dan faķre faķre güş eyle.

زانکه بر بو جهل جهل آن ذوالفقار حیدرست

Zān ki: ya'ni ān'dan ötürü ki, Bū Cehl'üñ cehl'e ⁽⁸⁾ izāfeti lāmiyyedür. Ān lafzımuñ [125^b] müşārün ileyhi mışrā'-ı evvelde olan kelāmdur. ⁽⁹⁾ **Zü'l-fikār**'uñ ḥaydar'a izāfeti lāmiyyedür ya'ni āndan ötürü ki cehl'üñ ⁽¹⁰⁾ Ebū Cehli üzerine kelām-ı şir-i merdān zü'l-fikār-ı Ḥaydar'dur. Ḥiṭāb sālikedür. ⁽¹¹⁾ Şir-i merdāndan murād mürşid-i kāmildür ya'ni zü'l-fikār-ı Ḥaydardur. Ebū Cehl üzerine ⁽¹²⁾ ḥavāle olup āḥirü'l-emr ānı nice helāk itdiyse va'az mürşid-i kāmil ile ⁽¹³⁾ naşihat pezir olmaķ Cehl'üñ babasını ya'ni cins-i cehli sālikden izāle ider.

نکته های پشت کامل هست طالب را بلند

Nüktehā: nükte'nüñ cem'idür murād ⁽¹⁵⁾ mürşid-i kāmilüñ renc-āmiz sözleridür. **Pest:** alçaķ, **hest:** bunda edāt-ı ⁽¹⁶⁾ ḥaberdür ki üzerine taķdīm olmağla hemzesi hā'ya tebdil

(1) kāfirlere mu'cezāt-ı enbiyā kaçan bāverdür: bāver inanmaķ ma'nāsına ya'ni kāfirlere mu'cezāt-ı enbiyā kaçan bāverdür Ç 125^a (8) // (2) kāfirler mu'cezāt-ı enbiyāyı taşdıķ itmedikleri gibi münkirler de 'ariflerüñ delā'ilini kaçbül itmezler: kāfirler mu'cezāt-ı enbiyāyı kaçbül eylemediği gibi münkirler daḥi 'arifler delā'ilini kaçbül itmezler dimekdür Ç (10) // (3) bāver inanmaķ: - Ç // (4) ya'ni: - Ç // (5) arslan şir'üñ merdān'a ... faķre faķre güş eyle: arslan ma'nāsına ya'ni şir-i merdān kelāmından az az güş eyle ya'ni endek 'ulemā ve şuleḥā kelāmuñ işidüp kaçbül eyle Ç (12) // (7) Bū Cehl'üñ Cehl'e izāfeti lāmiyyedür: - Ç // (8) mışrā'-ı evvelde olan kelāmdur: mışrā'-ı evveldeki kelāmdur Ç 125^b (1) // (10) zü'l-fikār-ı Ḥaydar'dur: zü'l-fikār-ı Ḥaydar Ç (3); sālikedür: sālikedür Ç (4) // (12) āḥirü'l-emr ānı ... izāle ider: āḥirü'l-emr şimşir-i aşḥāb-ı güzün, rızvānullāhu te'ālā 'aleyhim ecma'in, lāne-güne helāk itdiyse hemçenān va'az mürşid-i kāmil ile naşihat-pezir olmaķ Cehl'üñ babasını ya'ni cins-i cehli sālikden izāle ider Ç (6) // (16) üzerine: ḥaber üzerine Ç (11)

olmuşdur bülend est ⁽¹⁷⁾ taqririndedür ya^cni mürşid-i kāmilūñ alçaq nükteleri t̄alibe bülenddür.

نقطه های پای حیدر تاج قاف قبرست

Hāydar' uñ ayağı noqṭaları **Qanber**' uñ başına ⁽¹⁹⁾ tācdur. **Qanber**: Hāzret-i 'Ali' nūñ [126^a] hādimidür ya^cni zīr-i pāy lafz-ı 'Ali' deki iki ⁽²⁰⁾ noqṭa lafz-ı **Qanber**' deki qāf'a tācdur ve eydürler ki Hāzret-i 'Ali keremullah te'ālā vechehu ⁽²¹⁾ keşşlerin her bār çıkardıqda **Qanber** ānı başı üzerinde hıfz iderlerdi. ⁽²²⁾ Murād pāy-i 'Ali' deki noqṭalar tāc-ı **Qāf**-i **Qanber** oldığı gibi mürşid-i kāmilūñ ⁽²³⁾ pest nüktelele sālīke bülend olmaq gerek tā ki aqşā-yı mekāşide // 22^a ⁽¹⁾ vāşıl ola.

خاک یاران شو که پشت کبر و کینت بشکند

Şev: emr-i muḥāṭab ⁽²⁾ şevīden'den, **poşt**: zamm-ı bā-i Fārisīyle arqadur poşt' uñ kibr'e izāfeti lāmiyyedür. ⁽³⁾ **Beşikened**: bunda inşā' iyyedür ya^cni hāk rāyān ol tā ki sende olan kibr ⁽⁴⁾ ve kīnūñ arqası söne.

کحل اغبر چشم نصرت را غبار لشکر است

Ġubār-ı leşker ⁽⁵⁾ çeşm-i nuşret rā kuḥl-i ağbar est taqdirindedür ya^cni nuşretyāb olan leşker' uñ ⁽⁶⁾ ġubarı çeşm-i nuşrete kuḥl-i şāfidür. Murād merdān-ı Hūdā'ya kemāl meretebe tevāzu'a terġībdür.

لشکر انعام نادیده به بانکی تفرقه است

En'ām görmemiş bir āvāz ile ⁽⁸⁾ tefriqadur.

دفتر شیرازه ناکرده ببادی ابتر است

(16) bülend est taqririndedür: t̄alib rā bülend est taqririndedür Ç 125^b (12) // (17) t̄alibe: t̄alib Ç (13) // (20) te'ālā: - Ç // (21) hıfz iderlerdi: hıfz iderdi Ç 126^a (3) // (22) **Qāf**: - Ç // (23) sālīke: sālīk; aqşā-yı mekāşide: aqşā-yı amāle Ç (5) // (1) vāşıl ola: vaşl ola Ç (5) // (1) şev emr-i muḥāṭab şuyīden'den: şev fetḥ-i şin ile emr-i muḥāṭab Ç (6) // (2) arqadur: arqa ma'nāsına Ç (7) // (3) hāk rāyān: hāk yārān Ç (8) // (4) söne: münkesir ola Ç (9) // (5) leşkerūñ ġubarı çeşm-i nuşrete kuḥl-i şāfidür murād merdān-ı Hūdā'ya kemāl meretebe tevāzu'a terġībdür: leşkerūñ ayaqları tozu nuşret gözüne kuḥl-i şāfidür murād ehlullāh olan kimesnelere kemā hüve Haqq'a inqiyād ve üftādelige terġib ve taḥrişdür Ç (11) // (7) en'ām görmemiş bir āvāz ile tefriqadur: en'ām görmemiş 'asker bir āvāz ile tefriqadur Ç (14)

[126^b] Şīrāze olunmamış ⁽⁹⁾ kitāb bir yıl ile ebterdür ya^cni şīrāzesiz kitāba bād işābet idince nice tārumār ⁽¹⁰⁾ olup bi'l-küllīye firār iderler. **Bejt:**

زر بده مرد سپاهی را که تا سر بنهد وگرش زر ندهی سر بنهد در عالم

ناسپندی گر رسد از یار روشن دل چه باک

Eger rūşen zamīrlī müşāhibden saña bir nā-maḡbūl nesne irişe ⁽¹³⁾ ne ḡorḡu.

نیست عیبی آب صافی را که خاشاک آورست

Bir ⁽¹⁴⁾ ayb yokdur āb-ı sāfiye ki ḡāşāk-āverdür ya^cni çur çöb getürücüdür murād yār-i ḡadīm ⁽¹⁵⁾ rūşen fevā'idden azcīḡ ḡareket nā-pesendīde şādır olmaḡla taḡayyür-i ḡāl ⁽¹⁶⁾ itmek münāsib-i erbāb-ı ulu'l-elbāb degildür zīrā āb-ı sāfi ḡāşāk olmaḡla ⁽¹⁷⁾ ta^cyīb olunmaz.

دل پیور بهر فیض نوبنو کز نخل خشک

Feyz: lūḡatde ırmaḡ ⁽¹⁸⁾ taşup iki kenārını ḡablamaḡa dirler ammā işīlāḡda bir kimseye bir iyilik ⁽¹⁹⁾ gelmege dirler. **Naḡl:** ḡurma aḡacı, **ḡuşk:** ḡuru ya^cni ḡönlü besle nev-be-nev feyżden ⁽²⁰⁾ ötürü ya^cni ḡūdā-yı te^cālānuñ feyż-i cerīde- [127^a] lerine nā'il olmaḡ için ḡalbi ⁽²¹⁾ aḡlāḡ-ı zemīmeden şāfi ḡıl ma^cnā-yı kez naḡl-i ḡuşk mışrā^c-ı şāniye ḡayd olındı.

میخورد خرماى تر مریم که عیسی پرورست

Nitekim Meryem raḡimehullah ⁽²³⁾ te^cālā İsa ⁽²³⁾ aleyhisselāmı beslediḡiḡün ḡuru naḡlden tāze ḡurma yerdı. // 22^b ⁽¹⁾

کافری دان نفس سرکش را که لازم آیدش

(9) kitāb: defter; şīrāzsız kitāba ... firār iderler: şīrāz olunmamış defter bād işābet idince nice tārumār olursa en^cām ḡörmemiş ⁽⁹⁾ asker rüz-i cenkde öylece tārumār olup bi'l-küllīye firār iderler dimekdür Ç 126^b (1) // (13) ne ḡorḡu: ḡavf Ç (7) // (14) āb-i sāfiye: ol āb-i sāfiye Ç (8) // (15) azcīḡ: cüz'ī Ç (9) // (16) ḡāşāk: ḡāşāk-āver Ç (11); پیور: پیور Ç (12) // (19) feyżden ötürü: feyżden Ç (15)

Kāfirī'de yā vaḥdetiyyedür. ⁽²⁾ **Dān**: emr-i muḥāṭab dānīden'den, **serkeş**: bi-ḥasebi'l-lügat baş çekici dimekdür. ⁽³⁾ Işılāḥda mu'ānid ma'nāsına vaşf-ı terkibīdür. Aşlında keşende-i ser idi. ⁽⁴⁾ **Rā**: edāt-ı mef'uldür ya'ni nefsi serkeşi bir kāfir bil ki āña lāzım geldi.

سرکشی چون سرکش کافی که اندر کافرست

Serkeşi'de yā maşdariyye, **kāfi**'de ⁽⁶⁾ yā vaḥdetiyye serkeşi āyed'ūñ fā'ilidür ya'ni serkeşlik bir serkeş kāf gibi ki ⁽⁷⁾ lafz-ı kāfirdedür. Murād ārzū-yi nefse kemāl mertebe zecrdür.

ساغر عشرت مزن با زن که گر هست از نخست

Sāgar: kadeḥ, **mezen**: nehī-yi muḥāṭab, ⁽⁹⁾ **zen**: 'avrat, [127^b] **ger**: eger'den muḥaffedür, **hest**: var dimekdür. **Nuḥust**: zamm-ı nūn ve ḥā ⁽¹⁰⁾ ile evvel dimekdür ya'ni 'işret kadeḥini 'avrat ile urma ma'nā-yı ki ger hest ⁽¹¹⁾ ez nuḥust mışrā'-ı şāniye kayd olındı.

راز دارد سر عفت آخر از ساغر غرست

⁽¹²⁾ **Ġar**: fetḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile fāḥiše ma'nāsına ya'ni zīrā ki evvelden 'afiflik sırruñ ⁽¹³⁾ serdāri ise de ya'ni zinādan biri olmağ ki bir serdār o sırrı ḥāfiz ⁽¹⁴⁾ ise de āḥirü'l-emr sāgar-i 'işretten ġardur. Murād 'avratlar ile çok 'işret ⁽¹⁵⁾ ve şoḥbet eyleyüp ānlaruñ yüzüne ġülme zīrā şoñra zabtı kābil degildür dimekdür.

بهره از جنسیت افزاید که اندر فصل دی

Behre: naşīb, **dey**: kış ya'ni ⁽¹⁷⁾ behre cinsiyyetinden artar ya'ni hemcins ile müşāhibetden fā'ide-i bisyār ⁽¹⁸⁾ ḥāşıl olur zīrā çünki kış zemānında.

مهر عریان باشد از وی خط عریان اوفرست

(4) āña lāzım geldi: āña lāzım gele Ç 127^a (9) // (6) āyed'ūñ fā'ilidür ... ārzū-yi nefse kemāl mertebe zecrdür: āyed lafzımuñ fā'ilidür ya'ni serkeşlik ol bir serkeş kāf gibi ki lafz-ı kāfirdedür murād nefsi emmārenūñ mu'ānede ve müte'annid oldıgını beyān ve āña tabi'iyet ve muḥtezasınca 'amel 'ayn helāk oldıgını 'ayāndur Ç (11) // (9) zamm-ı nun ve ḥā ile evvel dimekdür: zammıteynle evvel ma'nāsına Ç 127^b (1) // (11) دارد : دار Ç (3) // (12) fāḥiše ma'nāsına ya'ni zīrā ki: fāḥiše 'avrat ma'nāsına ya'ni zīrā egerçi Ç (4) // (15) kābil degildir dimekdir: kābil olmaz dimekdür Ç (8) // (16) اندر : چون در : Ç (9) // (17) bihre cinsiyyetinden: bihr cinsiyyetinden Ç (10)

Mihr: kesr-i nūn ile güneş ma^cnāsına, **vey:** zamīr-i ⁽²⁰⁾ ḡā'ib mihr'e rāci^c ya^cni güneş ^cūryān ola āndan ḥaṭṭ-ı ^cūryān evferdūr ⁽²¹⁾ ya^cni faşl-ı deyde güneş bulutdan ^cārī oldıḳda ^cūryān kimse āndan ⁽²²⁾ maḥzūz olursa kişi dahi hemcinsiyle enīs olmaḡla öylece zī ⁽²³⁾ ḥaṭṭ olur. [128^a] **Bejt:**

کند هر جنس با همجنس پرواز کبوتر با کبوتر باز با باز

دل مکن با ژنده پوشان بد که جاسوس دلند

Jende: zā-i ^cAcemīnūñ feth ⁽²⁾ ve kesriyle yamalu ḳaftān, **jende-pūş:** vaşf-ı terkībi köhne ḳaftān giyici ⁽³⁾ dimekdür. **Bed:** yaramaz ya^cni yamalu ḳaftān giyenler ile yaramaz dil olma ya^cni ⁽⁴⁾ derviş ehl-i ma^cārife gönülde ḥuşūmet eyleme zīrā ānlar gönüllerūñ cāsūsudur.

بهر جاسوسی چو شه کاندل لباس چاکرست

Çāker: ḥidmetkār ma^cnāsına ⁽⁶⁾ ya^cni cāsūsuluk eciliçün ne pādīşāh gibi libās-ı çākerdedürler ya^cni ānlar ⁽⁷⁾ fikr ve ferāset şāhibidür gönülde her ne olursa ānlarlar dimekdür.

چاره در دفع خواطر صحبت پیران بست

Ḥavātır: cem^c-i ḥātır, gönüle ⁽⁹⁾ gelen nesneye dirler. **Pīrān**'dan murād mürşid-i kāmillerdür ḳalbe ve dīne zarar virir ⁽¹⁰⁾ nesnelere ḥuṭūr eylese [128^b] ānlar def itmeḡe çāre pīrlerūñ şoḡbeti kāfidür.

رخنه بر یاجوج بستن خاصه اسکندرست

Ye'cüc üzerine raḥne sedd itmek ⁽¹²⁾ İskender-i Zū'l-ḳarneyn'e maḥşūşdur.

(19) kesr-i nūn ile: kesr-i mim ile Ç 127^b (11); vey: veş Ç (12) // (21) faşl-ı dey'de güneş: kış faşlında Ç (13) // (22) maḥzūz olursa ... zī ḥaṭṭ olur: niç maḥzūz olursa kişi hemcinsiyle enīs ve celīs olmaḡla kezālik ḥaz keşre nā'il olur Ç (14) // (1) feth: fethi Ç 128^a (3) // (2) ḳaftan: ḳaftan ma^cnāsına Ç (3); köhne ḳaftan giyici dimekdür: köhne ḳaftan giyici ma^cnāsına Ç (4) // (3) bed yaramaz ya^cni ... gönüllerūñ cāsūsudur: bed yaramaz ma^cnāsına ya^cni jende-pūş olan dervişāna yaramaz gönüllü olma ve ḳalbinde anlara ḥuşūmet tūtma zīrā ānlar gönüllerūñ cāsūsudurlar ve ḳulūbda olan esrāra ittīlā^c bulurlar Ç (4)

جان پژمرده ز فیض پیر یابد زندگی

- (13) **Pejmurde:** şolmuş ma^cnāsına, **zindegī:** dirlik ya^cni pejmürde feyz-i mürşid-i kāmilden
(14) ḥayāt bulur.

خضر از آن خضر است کز وی سبزه خشک اخضر است

(15) Hızır ^caleyhisselām āndan ötürü Hızır'dur ki sebze-yi ḥuşk āndan aḥzardur (16) ya^cni Hızır ile tesmiye olunması ānuñçündür ki mübārek ayaklarını başdığı giyāh-i (17) ḥuşk aḥzar olurdu sebze-yi ḥuşk didigi bi-ḥasebi'l-mecāzi'l-keveni (18) yā evlādur. Murād giyāh-i ḥuşk feyz-i Hızır ^caleyhisselām ile ḥayāt-ı ebediyyeye (19) nā'il olur.

بوی درویشان نداری خرقة پشمین چه سود

Būy-i (20) dervīṣānī ki ṭutmazsın hırқа-i peşmīn ya^cni yünden olan hırқа (21) ne fā'ide.

چند پیچی پشک در نافه که مشک اذفرست

Puşk: zamm-ı (22) bā-i Fārisīyle koyun ve kiçi kığısı, **nāfe:** şol kürke dirler ki derinūñ (23) göbeginden ola. **Muşk:** zamm-ı mim ve sükūn-i şın-ı mu^cceme ile Çin vilāyetinūñ // **23^b** (1) geyiklerinūñ göbegidür. Eydürler ki ol geyikler za^cferān otlarlar. ^cArabīde (2) kesr-i mim ve sükūn-i sin-i mühmele iledür ya^cni nice bir şararsın kığısı nāfe'ye ki (3) muşk-ı ezferdür. Murād çünkü sende sīret-i dervīṣān yokdur. (4) Ānlarūñ şūretinde olmağ ne fā'ide beden puşkini ḥālīş muşkdür deyü nice (5) bir nāfe şararsın ya^cni ḥīle ile ^cindallah ve'n-nās maḳbūl olamazsın.

(17) didigi ... yā evvelīdür: didüğü be-ḥasebu'l-mecāzıdur Ç 128^a (11) // (18) ile ḥayāt-ı ebediyyeye nā'il olur: ile sebze oldığı gibi kezālik ḥazān me^cāsi ile pejmürde cān mürşid-i kāmilūñ terbiye ve te'dibiyle ḥayāt-ı ebediyye ve sa^cādet-i sermediyyeye nā'il olur dimekdür Ç (12) // (19) būy-i dervīṣānī ki ... ne fā'ide: derişler koqusunu ki ṭutmazsın hırқа-i peşmīn ne fā'ide ya^cni dervīṣānūñ [129^a] sīret-i şāliḥası ki sende yokdur mücerredanlara mensūb olan yünüñ hırқа komekden ne ḥāşıl Ç (15) // (23) sükūn-ı şın-ı mu^cceme: sükūn-ı şın Ç 129^a (4) // (2) ya^cni nice bir ... dervīṣān yokdur: moşk ez fer eyyü beyyine zefer ve zefer fetḥateyn ile keskin rāyiḥa ma^cnāsına aşılda zal-ı mu^cceme iledür ya^cni nice bir şararsın kığını nāfeye ki moşk-ı ezferdür murād çünkü sende sīret-i dervīṣān-ı şāliḥān yokdur Ç (6) // (5) bir nāfe şararsın ya^cni ḥīle ile ^cindallah ve'n-nās maḳbūl olamazsın: bir nāfeye şararsın ḥāşılı ^cindallah ve'n-nās ḥīle ile maḳbūl olmazsın. **Beyt:**

پارسا بین که خرقة در بر کرد جامه کعبه را جل خر کرد

Beyt: Olmıyan āgāh Ḥaḳdan āh vāh/ Od yansın hırқа ve tāc ve külāh Ç (11)

نازپرور در هوا بانفس نتواند غزا

Havāda nāz ile beslenmiş⁽⁷⁾ kimse nefsele gazāya kādīr olamaz.

زن که باشد لایق معجر چه مرد مغفرت

⁽⁸⁾ ‘Avrat ki burka’a lāyık ola demir kaftān giyen merd nedür? Ya’ni bir zen ki ⁽⁹⁾ haḳīkatde zinādan pāk olmağla mi’cer lāyık ola cībi cevşenli merd zūr ile ⁽¹⁰⁾ ānı nā-pāk idemez. Kezālik nefsi emmāre ki dūşmān-ı sa’bdur bir kere fırsat-yāb ⁽¹¹⁾ oldıktan şonra ānı ihlāk mūmkün olmaz.

در جوانی سعی گری بی خلل خواهی عمل

⁽¹²⁾ **Cevānī**’de yā maşdariyyedür, **halel**: bir nesne fesād olmağla dirler. **Hvāhī**: vāv-ı ⁽¹³⁾ resmīyle fi’l-i muzārī’ muhāṭab ya’ni gençlikde sa’y ile eger ‘amelūñ bī-halel ⁽¹⁴⁾ olmağ dilersen.

میوه بی نقصان بود چون از درخت نوبر است

⁽¹⁵⁾ **Dıraht**: kesr-i dāl ve feth-i rā ile yaş ağaç ki kesilmemiş ola, **nevber**: ⁽¹⁶⁾ ṭurfanda yemiş ma’nāsına. Ya’ni meyve bī-noḳşān olup hūb ve ra’nā ⁽¹⁷⁾ olur çünki ṭurfanda yemiş ağacından ola murād eyyām-ı ḥadāşetde vücuda ⁽¹⁸⁾ gelen i’mal-i dīniyye ve dūnyeviyye bī-noḳşān oldığıyla bile hūb ve ra’nā ⁽¹⁹⁾ olur ammā pīrlıkde olan i’mal-i halelden hālī degıldür.

عالم عالی مقام از بهر جر خواهد علو

‘Ālim-i ‘ālī-maḳām cerr-i fā’ideden ötürü ‘uluvv ⁽²¹⁾ ve ref’eti ister.

(8) ‘avrat ki burka’a ... ihlāk mūmkün olmaz: mi’cer mimūñ kesriyle [129^b] ve ‘ayn-ı mühmelenūñ sūkūnuyla ve cimūñ fethiyle leçek ki nisā tā’ifesi başlara bağlarlar ya’ni ‘avrat burka’a lāyık ola demür kaftan giyen merd nedir ḥāşılı muḳteżā-yı nefsi emmāre ile nāz ve ni’metde perverde olan kimse nefsi emmāresinin ḥilāfına ‘amel itmiye kādīr olamaz şol ‘avrat gibi ḥicāb ve niḳāb altında olub ḥaşmına muḳābiliyle kādīr olmiya Ç 129^a (15) // (11) سعی کربی : سعی کربی (11) // (12) maşdariyyedür: maşdariyye; nesne: nesnede Ç (6) // (14) Farsça mısra: - Ç // (15) direht ... ya’ni: - Ç // (18) ra’nā: zībā Ç (10) // (19) i’mal: ‘amel Ç (11) // 129^b (11) **Beyt**:

در کودکی عمل کن مگو که من جوانم فردا که پیر باشی گویی که ناتوانم

: - M // (20) ‘Ālim ‘ālī-maḳām cerr-i fā’ideden: ‘ālī-maḳām olan ‘ālim cerr-i fā’ideden Ç (13)

چون علی کش معنی استعلا و کار او جر است

(22) İsti‘lā ma‘nāsına olan ‘alī gibi ki ānuñ kārı cerrdür dāhīl oldığı (23) lafzı cerr ider.

مفتی تر دامن از مستی نواز د همچو دف

Muftī’ nūñ // 24^a (1) ter-dāmen’e izāfeti mevşūfuñ şıfata izāfetidür. Ter-dāmen: nā-pāk ma‘nāsına, (2) mesti’ de yā maşdariyye ya‘ni nā-pāk ve envā‘-ı me‘āşīye mürtekib olan (3) müftü mestlikden def gibi düzer.

دفتر خود را دف تر دامن آری دفتر است

(4) Defter-i hod rā nevāzed’uñ mef‘ülüdür, def-i ter-dāmen mübtedā, defterest haberdür.

(5) Def’uñ ter dāmen’e izāfeti mevşūfuñ şıfata izāfetidür ya‘ni ‘avākıb-ı (6) umürdan gāfil müftü lāübālī olup nā-pāk oldığıçün kendi defteri (7) kendüyi bed-nām ider evet nā-pāk def defterdür yāhūd def ki dāmeni (8) lafz-ı ter ola defterdür.

فلسفه چون اکثرش آمد سفه پس کل آن

(9) Hükemā çünki ekşeri sefiḥ geldi pes ānlaruñ küllisi.

هم سفه باشد که دارد حکم کل آنچه اکثر است

Hem sefiḥ olur zīrā hükmi külli şıtar ol (11) nesne ki ekşerdür ya‘ni ekşerde hükmi küll olunur.

(23) مستی : هستی Ç 130^a (1) // (1) nā-pāk ma‘nāsına ... def gibi düzer: nā-pāk ve me‘āşī mürtekib ve muftī-i nā-cins ya‘ni ḥalka fesād ta‘līm idici. Hestī varlık ba‘zı nüşha hestī yerine mesti vāki‘ olmuş serhoşluk ma‘nāsına, nūvāz zamm-ı nun ile nevāziden lafzından müştak oḥşamaḥ ve naḡme ile sāz çalmaq ma‘nāsına ya‘ni muḥarremātdan ittiḳāsı olmıyan müftü dünyā varlığı eciliçün def gibi oḥşadır ve tezyin ider Ç (2) // (4) nevāzed’ün mef‘ülüdür: nevāzed mef‘ülüdür Ç (9) // (5) ya‘ni ‘avākıb-ı umürdan ... defterdür: ya‘ni müfti nā-pāk varlık eciliçün yāhūd ‘avākıb-ı umürdan gāfleti eciliçün kendi defterini ya‘ni virdüğü fetvāları def gibi cem‘-i dalālet idebilir ter-dāmen olan def defterdür ya‘ni zili raḥb olan defuñ şavtı olmadığı gibi müfti-yi ma‘hūduñ fetvāsınuñ daḥi şavtı ve itibārı olmayup derinde hizlānına bā‘iş olur Ç (11) // (9) hükemā çünki ekşeri: hükemā-yı felāsife çünki ekşer Ç 130^b (1) // (11) ekşerde hükmi küll olunur: ekşere hükmi küll vardur ḥāşılı felsefe lafzında olan ḥurūfuñ ekşeri sefiḥ lafzında olan ḥarflerdür min ciheti’l-lafz el-keşretü hükmi küllin olduğu gibi min ciheti’l-ḥaḳıka daḥi ekşere hükmi küll vardur ya‘ni bā ser hem süfeḥādur zīrā kemāl-i fehımlerine ve kuvvet-i ‘aḳıllarına ḡurre olup millet-i enbiyādan hicbir milleti iltizām eylemediler der yazıtlarında aḥkām-ı şer‘iyyeye muvāfaḳatları bulunmadı Ç (3)

فلسفی از گنج حکمت چون به فلسی ره نیافت

Fels: fā'nuñ fethi ve lām'uñ sükünüyla menkürdur. ⁽¹³⁾ Cem^c-i kıletti efles, cem^c-i keşreti fülüs gelür ya^cni hükemā genc-i hikmetden ⁽¹⁴⁾ bir felse yol bulmadı ya^cni hikmet hazinesinden bir mankıra nā'il olmadı.

می ندانم دیگری را سوی آن چون رهبر است

Çun: imāle-i zamme ile nite ⁽¹⁶⁾ dimekdür. **Rehber:** kulavuz ya^cni bilim ğayrısını ol gence nite rehberdür. **Қıt'a:**

مرا ز قضا عشق نشد سرنوشت قضای نوشته نشاید سترد
مزن دم ز حکمت که در وقت مرگ ارسطو دهد جان چو بیچاره کرد

حکم حال منطقی خواهی ز حال فلسفی

Hāl: emr ü şān ma^cnāsına ⁽²⁰⁾ ya^cni hāl-i ehl-i mantıķ hükümünü dilersen hāl-i felsefiden kıyās eyle.

کن قیاس آن را که اصغر مندرج در اکبر است

Ma^cnā-yı kun kıyās ⁽²²⁾ mısrā^c-ı evvele kayd olındı ya^cni ehl-i mantıķīde felsefiye kıyās eyle ⁽²³⁾ zīrā eşfer ekber'de mundericdür. **Қıt'a:**

زمنطق مکن نطق کاندر دو گیتی نشد حال ز اشکال او هیچ مشکل
مبین نکست ار حدود و شعرش نه اجناس عالی نه انواع سافل

آن بد اخترکش منجم گفته ای چون هر اثر

Ol bed t̄ālī^c ki āña muneccim demişün çünkü her eşer.

پیش او مسند به اختر شد خدایش اختر است

(13) ya^cni hükemā ... mankıra nā'il olmadı: ya^cni felsefī hikmet hazinesinden çünkü bir fels yol bulmadı ya^cni bir menkūra nā'il olmadı Ç 130^b (11) // (16) ya^cni bilim ğayrısını ol gence nite rehberdür: ya^cni bilim bir ğayrısını ol hazine tarafına nite rehberdür Ç (14) // (17) - سترد (BU MISRA İLE ÇORUM NÜSHASI BİTTİ)

Ānuñ öñünde aḥter'e müsned ⁽⁵⁾ oldu. Ānuñ Hüdā'sı da aḥter'dür ya'ni her eṣeri aḥter'e isnād itdiginden ⁽⁶⁾ güyā ānı Hüdā ittiḥāz itmiş oldu.

اختیاری نیست او را اختیار از وی مه‌رس

Ol müneccim-i bed-ṭālī'e bir iḥtiyār yokdur āndan iḥtiyār-i su'al ⁽⁸⁾ itme.

اختیار جمله گم در اختیار داور است

Gum: kāf-ı 'Acemīyle yitik, ⁽⁹⁾ 'Arapça zalle ma'nāsına, **dāver:** ḥakīm ma'nāsına ammā Hüdā-yi te'ālāya isim olmuşdur ⁽¹⁰⁾ zīrā ḥaḳīqatde 'ādil ve ḥakīm oldur celle celāle ya'ni ḥayr ve ṣer Ḥaḳ te'ālānuñ ⁽¹¹⁾ taḳdīriyledür tedbīr ile taḳdīr-i ḳābil-i taḡyīr degildür. Pes müneccimden iḥtiyār-i su'al ⁽¹²⁾ itmek kemāl-i ḥamāḳatdendür.

چرخ انجم جن و مردم هر یک اینجا مظهرند

⁽¹³⁾ Felek, yıldız, cin ve cem'-i ḥalḳ her biri ki bu dünyāda zāhirdürler.

اختیار جمله پیش من یجیب المضطر است

Cümlenüñ iḥtiyārı bed ḳudretindedür.

نور توحید است در دل معشر ادراک حق

Göñülde Ḥaḳ te'ālānuñ ⁽¹⁶⁾ ulūhiyet ve vaḥdāniyetinüñ idrākini eş'ar ve i'lām iden nūr-i tevḥīddür.

مشعر اختر پرستان را کجا آن مشعر است

Cemā'at-i aḥter-perest'de ⁽¹⁸⁾ ḳanda o nūr-i tevḥīd idrāk-i īzed-i te'ālāyı meṣ'ardur ya'ni meṣ'ar degildür.

معنی معشر معیت با شر آمد زان سبب

Ma'şer: ism-i mekānū'l-i-ışret ⁽²⁰⁾ ve'-sürür ma'nāsına, yā maşdar-ı mīmi 'ışret ve sürür ve ḥuzūr ma'nāsına ⁽²¹⁾ ya'ni lafz-ı ma'şer'üñ ma'nāsı ma'ıyyet ṣer ile geldi ol sebebden ki.

نیست ازین معشر کسی بی شر اگر بو معشر است

Bū: ehl-i ma^ʿşerden ⁽²³⁾ bir kimse bī-şer degildür egerçi Ebū Ma^ʿşer'dür ya^ʿni Ebū Ma^ʿşer de olursa // 25^a ⁽¹⁾ şerden ḥālī degildür. Eydürler ki Ebū Ma^ʿşer aşḥābdan bir kimse idi ḡāyet de ⁽²⁾ ehl-i ʿiṣret idi.

حکمت یونانیان پیغام نفس است و هوا

⁽³⁾ Teşānif-i ehl-i Yunān peygām nefis u hevādur ya^ʿni ānlaruñ bāb-ı ḥikmetde tekellümleri ⁽⁴⁾ ʿindiyyātdur.

حکمت ایمانیان فرموده پیغمبر است

Ehl-i imānuñ bāb-ı ḥikmetdeki ⁽⁵⁾ tašnīfātī peygāmer ʿaleyhisalavātü ve's-selāmuñ buyurdıḡıdur ya^ʿni ānlaruñ sözleri ⁽⁶⁾ aḥādīş-i nebeviyye iledür ʿindiyyāt degildür.

بیشرب کن طلب سرچشمه حکمت که شد غرقه ز موج غیرت افلاطون یونانی و یونانش

نامه کش عنوان نه فال الله و یا قال النبیس

Nāme ki ānuñ ʿūnvānı ḳālellah veyā ḳālū' ⁽⁹⁾ n-nebī degildür. Ya^ʿni bir kitāb veyā bir risāle ki ānuñ evvelinde ismullah veyā ismü' ⁽¹⁰⁾ n-nebi zıkr olınmamış veyā ānlaruñ şeri'atına muḥālīfdür.

حاصل مضمون آن خسران روز محشرست

Ol nāme ki maẓmūnuñ ḥāşılı ḥasārāt-ı rüz-i maḥşerdür ⁽¹²⁾ ya^ʿni āña i'tibār ve inḳıyād iden kimse ḳıyāmet günü ḥor ve zelīl olur.

نیست جز بوی نبی رهبر ترا سوی خدا

Būy-i nebī'den ḡayrı ized-i te'ālā ⁽¹⁴⁾ cānibine saña rehber yoḡdur. Ba^ʿzı nüshada:

نیست جز بوی علی رهبر ترا سوی نبی

(15) vāqī^c olmuştur bu daği resūlullah ^caleyhisselām “Ene medīnetü’l-^cilm ve ^cAliyyü (16) bābuhā”^{*} buyurduğına bināen müveccehdür ammā bu iki nüshadan ğayrılarını taḥrīfāt-ı (17) Kızılbaş-ı bed-me^cāşdandır ğaflet olunmıya.

از علی آن جو که بوی بو علی مستقذرت

Būy-i rehberiyeti Ḥāzret-i ^cAli’den ṭaleb eyle ki Ebū ^cAli Sīnā’nuñ (19) būyu müstakḫerdür zīrā ānuñ ki peygām-ı nefis u hevādūr ve peygām-ı nefis (20) u hevāya ittībā^c maḥz-i ḫalāletdür. **Bejt:**

*Zehī Sulṭān Maḥmūd kim ānuñçündür (21) kamu ^cālem.
Huşušen Musā vu ^cİsā kim ola Bū ^cAli Bukrat.*

دست بگسل از شفای او که دستور شقاقت

İbn-i Sīnā’nuñ Şifā’sundan (23) eliñi uz ki ānuñ şifası şekāvet kânūnudur. Şifā İbn-i Sīnā’nuñ // 25^b (1) taşnīfātındandır mantıḳ ve ḫikmet ve kelāmda.

پای یکسو نه ز قانونش که کانون شر است

Ayağıñı bir ṭarafa koy ānuñ Kānūn’undan ki kânūn (3) şerdür. Kānūn daği İbn-i Sīnā’nuñ ^cilm-i ṭıbdā bir kitābınuñ ismidür ya^cni (4) bu kitāblar şeri^cat-i ized-i te^cālāya muḥālīfdür zīrā bunlar iḫtirā^c-ı ehl-i Yunān (5) ve peygām-ı nefis u hevādūr. **Ḳıṭ’a:**

چو بوالقاسم بود هادی که باشد بو علی یاری
مشو قید نجات او که مدخولست قانونش
که از بهر خلاص خویش پویی راه طغبانش
مکش رنج شفای او که معلومست برهانش
گذر بر بوستان شرع و دین کن تا بهر گامی
گلی چون شافعی یا لاله بینی چو نعمانش

صاحب علم کدنی را چه حاجت خط و لفظ

^cİlm-i Rabbānī şāḫibine ḫaṭṭ u lafz ne ḫācet ya^cni (11) yoḫdur.

صفحه دل مصحف است آن را که قران ازیر است

*[Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.]

Safha-i dil ⁽¹²⁾ muşafdur ol kimse ki Qur'an ezberindedür ya'ni hāmil-i Qur'an muşaf-ı ⁽¹³⁾ şerife bakmağa muhtāc olmadığı gibi 'ilm-i Rabbānī şāhibi de haṭṭ u lafza ⁽¹⁴⁾ hāceti yokdur.

جامی احسنت این نه شعر از باغ رضوان روضه ایست

⁽¹⁵⁾ **Cāmī**: nāzım-ı merḥūmuñ maḥlaş-ı şerīfidür. İsmi 'Abdurrahman'dur. Şeyḥ Aḥmed-i Nāmīkī ⁽¹⁶⁾ ḥāzretleriyle hemşehrdürler ol şehruñ adına Cām dirler nitekim ⁽¹⁷⁾ buyurur.

Qıṭ'a:

مولدم جام و رشحه قلمم جرعه جام شیخ الاسلامیست
زین سبب در جریده اشعار بدو معنی تخلصم جامیست

Şeyḥ Aḥmed ⁽¹⁹⁾ Nāmīkī'ye şu'ārā-yı 'Acem Şeyḥ-i Cām dirler. Nitekim Hāce Hāfız buyurur. **Beit:**

حافظ مریدم جام مہبت ای صبا برو وز بنده بندگی برسان شیخ جام را

⁽²¹⁾ Ya'ni ey Cāmī āferin bu şı'r degil bāğ-ı rızvāndan bir ravzadır.

کاندرو هر حرف ظرفی از شراب کوثرست

K'ender ū üç nesneden ⁽²³⁾ mürekkebdür ki'den ve ender'den ve vāv'dan ki şıfat mevşūfa rābıṭadur. // **26^a** ⁽¹⁾ **Ender**: ḥarf-i zarfdur, **ū**: zamīr-i gā'ib ravza'ya rācī'dür, **zarfi**'de yā vahdetiyye ⁽²⁾ ya'ni o ravzada olan her ḥarf şarāb-ı kevşerden bir zarfdur bu mübālağa ⁽³⁾ kaşidenüñ pür melāḥat ve bisyār leṭāfetinden kināyedür.

در سواد خط آن انوار حکمت مخفیست

Ol şı'rūñ sevādında envār-ı ⁽⁵⁾ ḥikmet maḥfīdür.

چون شب تاریک آبستن به صبح انوار است

⁽⁶⁾ **Tārīk**: karañu, **ābesten**: ḥāmīle ya'ni karañu gice gibi şubḥ-i enver'e ḥāmīledür ⁽⁷⁾ ya'ni şubḥ-i enver şeb-i tārīkde nice maḥfī ve āndan nice ṭulu' iderse envār-ı ⁽⁸⁾ ḥikmet bu haṭṭuñ sevādında öylece maḥfī ve ancılayın ṭulu' ider.

همچو بکر فکر خسرو زاده است از لطف طبع

Nāzım-ı merhūm bu aşıdeyi ⁽¹⁰⁾ İbn-i H̄usrev'ũñ aşıdesine nazıre didiginden türü buyurur ki luf-i ab^cdan ⁽¹¹⁾ ya^cni leafet-i ab^cdan bu aşıde H̄usrevzāde'nũñ bıkır olan fikri ⁽¹²⁾ gibidür.

در کمال خوبی این یک خواهر آن یک خواهر است

H̄vāher: ⁽¹³⁾ vāv-ı resmıyle kıız ardāş ya^cni kemāl-i h̄ūbluda bir bacı bu ⁽¹⁴⁾ ve bir bacı odur.

ای بسا خواهر که با خواهر چو کردد جلوه گر

Ey ço ⁽¹⁵⁾ bacı ki bacısıyla çũnki cilveger ola ya^cni şalına ve raş ide.

در جمال اکبر بود در سال اگر چه اصغر است

Cemālde ekber olur her açan şālda ⁽¹⁷⁾ aşardur yaşda küçük olur ammā h̄üsn ü cemālde büyük bacı- ⁽¹⁸⁾ sından ziyāde olur. Murād H̄usrevzāde'nũñ aşıdesinũñ beyānı ⁽¹⁹⁾ bundan ço ise de leafet ve melāatda bu āndan ziyādedür.

لجة الاسرار اگر سازم لقب آنرا سزاست

Ol aşıdeye Lucetu'l- ⁽²¹⁾ Esrār deyü eger laab düzem ya^cni nāmımı Lucetu'l-Esrār disem sezā ve lāyıdur.

زانکه از اسرار دین بحری لبالب گوهر است

Ol ecilden ki esrār-ı dīnden ⁽²³⁾ bir bar otlu gevherdür ya^cni mesā'il-i dīniyyeden ço mes'ele bu aşıdede // 26^b ⁽¹⁾ mahfı oldıından buna Lucetu'l-Esrār nām virsem lāyıdur.

حجة الاحرار اگر با آن کنم ضم هم رواست

Eger ol Lucetu'l-Esrār'a H̄ucetu'l-Ahrār zamm itsem hem ⁽³⁾ revādur.

زانکه بر مطلوب هر آزاده حجت گستر است

Guster: zamm-ı kâf-ı ⁽⁴⁾ ‘Acemîyle vaşf-ı terkîbîdür ya‘ni ol ecilden ki her āzādenüñ maṭlūbu üzre ḥucet ⁽⁵⁾ düşücüdür ya‘ni ‘ālem-i şüretten fāriğ olan kimselere bu kaşidenüñ ⁽⁶⁾ ebyātı ḥucet-guster olduğundan Ḥucetü’l-aḥrār daḥi nām virsem lāyıkdur.

مر بود پنجاه و چون ایات او آمد دو مر

Mer elli olur ya‘ni lafz-ı mer’üñ bir ma‘nāsı da ⁽⁸⁾ çünki ol kaşidenüñ ebyātı iki mer geldi ya‘ni iki elli geldi ki ⁽⁹⁾ yüzdür.

در صفا و محکمی شاید که گویم مرمر است

Şafā ve muḥkemlikde ⁽¹⁰⁾ yarar ki mermerdür diyim ya‘ni bunüñ ebyātı iki mer ve şāfī ve muḥkem olduğundan ⁽¹¹⁾ mer mer diyim lāyıkdur.

سال تاریخش اگر فرخ نویسم دور نیست

Eger ⁽¹²⁾ ol kaşidenüñ tāriḥ senesini ferruḥ yazsam uzak degildür.

زآنکه سال دولت تاریخ او فرخ است

Ol ecilden ki ānuñ devlet-i senesi ⁽¹⁴⁾ ferruḥ ferdür. **Fer:** taḥsîn-i lafz için zā’iddür ya‘ni bu kaşide nazm olındığı ⁽¹⁵⁾ sene ḳutlu ve mübārek olduğundan lafz-ı ferruḥ buna tāriḥ olındı. ⁽¹⁶⁾ Ḥesāb-ı ebced üzre sekiz yüz seksendür ki nazm ⁽¹⁷⁾ ol senede vāқи olmuşdur. Elhamdülillahi ⁽¹⁸⁾ rabbi’-‘ālemîn. Vesselātü vesselām ⁽¹⁹⁾ ‘alā Muḥammedin ve ālihi ve şaḥbihi ecma‘in. ⁽²⁰⁾ Temmet fī seneti işnā ve şemānîne ba‘de mi’eteyn ve elf ⁽²¹⁾ min nısfı şehr-i Recebi’l-ferd ‘inde ṭulu‘-i’ş-şemsi ⁽²²⁾ ‘an yedi ‘abdi’l-aḥḳar el-muzennib Muḥammed Sālim bin el-ḥāc ⁽²³⁾ Ḥāfız Memiş Efendi Seccāci İbrāhim ⁽²⁴⁾ Efendizāde er-Rezevî.

2. Arapça Şiirler

ان الوفاء عن النساء عديم وجفا هن على الرجال قديم

لاتا منوا مكر لنساء ابدا قال الله تعالى ان كيد هن عظيم

Kadınların vefaları yoktur, erkeklere cefalarıysa eskidir.

Kadınlara asla güvenmeyin, Allahu Teala onların tuzaklarının kötü olduğunu duyurmuştur.

احفظوا الفرق بين دال و ذال فهو كن فى الفارسيه معظم

كل ما قبله سکون بلا راي فهو دال و ماسواه فمعجم

Dal ile zal arasındaki farkı iyi kavrayın çünkü muazzam Farsçaya kapılırsanız çöküşünüz kötü olacak.

Kendinden öncekilerin hepsi suskun, görüşü olmayan. Ve o dal'dır kendinden başkasına yabancılaştırılmış.

الا يا ساكن القصر المعلى ستدفن عن قريب فى التراب

له ملك ينادى كل بوم لدواللموت و ابنواللخراب

فمن يرجو من الدنيا وفاء كمن يرجو اشرابا عن سراب

Ey yükselmiş köşkte yaşayan! Yakında toprağa defnedileceksin.

Her gün, bizlerde ölüme karşı bir ilaç var diye dua eden bir meleğe sahiptir.

Dünyadan vefa dileyen, serabın yağmur yağdırmasını bekleyendir.

دع الحرص عن الدنيا و طول العيش لا تطمع

ولا تجمع من المال ولا تدرى لم تجمع

فان الرزق مقسوم و سوء الظن لا ينضع

فقير كل ذى حرص غنى كل من يقنع

Dünya hırsından vazgeç ve çok yaşamayı arzulama

Niçin topladığını bilmiyorsan para biriktirme

Şüphesiz ki rızık belirlenmiş, suizanın faydası yok

Hırs sahibi her kişi fakirdir, her kanaat sahibi ise zengin

کن غنی القلب و اقنع بالقلیل و مت ولا تطلب معانا من لیم
لاتکن للعیش مجروح الفوائد انما الرزق علی الله الکریم

Aza kanaat et, zengin gönüllü ol. Öl de bozguncudan barış talep etme
Yaşamak için iyilikleri yok sayan olma. Rızık mukakkak ki Kerîm olan Allah'a aittir.

کل العداوة قد ترجی ازالته لا عداوة من عاداک من حسده

Muhakkak ki bütün düşmanlıkların yok edilmesi istenir
Senin ona olan hasedinden dolayı düşmanlık etmeden başka düşmanlık yoktur.

3. Farsça Şiirler

پای ملخی بیش سلیمان بردن عیب است ولیکن هنر است از موری

Padişahın huzuruna çekirge ayağı götürmek ayıptır, ancak bir karıncanın götürmesi
bir hünerdir.¹²⁸

از دست و زیان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید

Elden ve dilden her ne gelirse onun şükrünü eda etmede kâfi olacaktır.¹²⁹

قمرست و عطارد و زهره شمس و مریخ و مشتری و زحل

کواکب و مه و تیر و ناهید میدان چو خورشید و بهرام و برجیس و کیوان

Bil ki bunlar Ay, Merkür, Venüs; Güneş, Mars, Müşteri ve Zühaldir.¹³⁰

Yıldızlar, ay, Yengeç burcu, Zühre, Merih, Müşteri ve Satürdür.¹³¹

لطف باشد گر نبوشی از گداها روت را تا بکام دل ببیند دیده ما روت را

Yoksullardan yüzünü gizlemezsen lutfetmiş olursun, çünkü gözümüz yüzünü
muradınca görmüş olur.¹³²

¹²⁸ c Ali Ekber-i Dihhodā, *Emsāl u Hikem*, Cild-i Yekkom, s. 500

¹²⁹ Sa' dī-yi Şirāzī, *Gūlistān*, s. 17

¹³⁰ Ebū Naşr-i Ferāhī, *Nisābu's-Sıbyān*, Taşhīh: Meḥmed Cevād-i Meşkūr, İntişarāt-i Eşrefī, Çāp-i Sevvom, s. 60.

¹³¹ Ebū Naşr-i Ferāhī, *Nisābu's-Sıbyān*, s. 77.

¹³² Hāfiz-ı Şirāzī, *Dīvān-ı Hāfiz*, s. 8.

هر که را خوابگه آخر بدو مشتی خاکست گو چه حاجت که به افلاک کشی ایوان را

Herkesin eninde sonunda yatacağı yer iki avuç toprak olacağı için sarayını göklere kadar yükseltmene ne gerek var?¹³³

عمر برفست و آفتاب تموز اندکی ماند و خواجه غره هنوز

Ömür kar gibidir ve temmuz güneşine de az kalmıştır. Ey Hâce hâlâ kibir içerisinde!¹³⁴

دریا نه آن بود که معدن دُرست دریا وجود ماست که از معرفت پُرست

Deniz, inci madeni olanı değildir; deniz bizim ma‘rifet dolu varlığımızdır.

علم اگر اندک بود خوارش مدار زان که دارد علم قدری بی شمار

İlmin az olsa da onu küçümseme; çünkü ilmin sayısızca değeri vardır.¹³⁵

اندرون از طعام خالی دار تا در او نور معرفت بینی

تهی از حکمتی بعلت آن که پُری از طعام تا بینی

Mideni yiyeceklerle doldurma ki batınında ma‘rifet nuru göresin
O nedenle hikmetten yoksunsun, çünkü yiyeceklerle dolusun, nasıl göreceksin?¹³⁶

شرف نفس به جودست کرامت به سجود هر که این هر دو ندارد عدمش به ز وجود

Nefsin şerefi cömertlikledir, kerameti ise secdedir

Her kim bu ikisinden yoksun ise yokluğu varlığından daha iyidir.¹³⁷

عشق و خوبی رنگ آمد ترا ای باغبان حسب حال ما و رعنايان گل رعنا بسست

Aşk ve güzellik senin için rengârenk yaratıldı ey bahçıvan!

¹³³ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 5.

¹³⁴ Sa‘dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa‘dî*, s. 20.

¹³⁵ Feridüddîn ‘Aṭṭâr, *Pendnâme*.

¹³⁶ Sa‘dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa‘dî (Gülistân)*, s. 56.

¹³⁷ Sa‘dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa‘dî (Mevâ‘iz)*, s. 685.

Bizim ve güzellerin halleşmesi için güzel bir gül yeter.

بی زر نتوانی که کنی بر کس زور ور زر داری به زور محتاج نه‌ای

Altının yoksa kimseye zulüm yapamazsın

Altının varsa da zulme ihtiyacın kalmaz.¹³⁸

زر نداری نتوان رفت بزور از دریا زور ده مرده چه باشد زر یک مرده بیار

Altının yoksa denizi güçle aşamazsın

On ölünün gücü ne işe yarar? Bir ölünün altınını getir.¹³⁹

وجود مردم دانا مثال زر طلاست که هر کجا که برود قدر و قیمتش دانند

بزرگ زاده نادان به شهر وا ماند که در دیار غریش بهیج نستانند

Bilge insanların varlığı saf altın gibidir

Her nereye gitse kadrini kıymetini bilirler

Cahil bir asilzâde şehirde kalsa

O yabancı yerde onu beş paraya almazlar.¹⁴⁰

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر آری شود ولیک به خون جگر شود

Derler ki taş, sabır makamında yakut olur

Evet olur, ama ciğer kanıyla olur.¹⁴¹

مرا بدور لبث شد یقین که جوهر لعل پدید می‌شود از آفتاب عالمتاب

Kesin olarak anladım ki, dudaklarının çevresindeki yakut mücevheri

Dünyayı aydınlatan güneş sayesinde beliriyor .¹⁴²

جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند

Âşık dostunu öldürmese düşmanın zulmü ne yapabilir?

¹³⁸ Sa' dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa' dî*, s. 79.

¹³⁹ Sa' dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa' dî*, s. 80.

¹⁴⁰ Sa' dî-yi Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa' dî*, s. 78.

¹⁴¹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız*, s. 89.

¹⁴² Selmân-ı Sâvecî, *Dîvân-i Selmân*.

Hazine ve yılan, gül ve diken, hüznün ve sevinç hep birliktedir.¹⁴³

مغز بی استخوان ندید کسی انگبینی کجاست بی مگسی

Kimse iliksiz beyin görmemiştir

Hiç sineksiz bal olur mu?¹⁴⁴

آن شنیدستی که در صحرای غور بارسالاری بیفتاد از ستور

گفت چشم تنگ دنیا دار را قناعت پر کند یا خاک گور

Duymuşsundur, Gûr vadisinde

Kervancı başı devesinden düşer

Der ki: Dünya sevgisi olanın gözünü

Ya kanaat doldurur ya da mezar toprağı.¹⁴⁵

دیده اهل طمع بنعمت دنیا پر نشود همچنانکه چاه بشبنم

Kuyu çisiyle dolmadığı gibi

Açgözlülerin gözü de dünya malına doymaz.¹⁴⁶

همی تا بر آید به تدبیر کار مدارای دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را به قوت شکست به نعمت بیاید در فتنه بست

گر اندیشه باشد ز خصمت گزند بتعوذ احسان زبانش ببند

عدو را بجای خشک در بریز که احسان کند کند دندان تیز

Herkes işe tedbir ile koyulsa

Düşmana karşı hoşgörü onunla savaşmaktan daha iyidir

Düşmanı gücün ile yenemiyorsan

Fitne kapısını ihsan ile kapatmak gerekir

Düşmanından zarar gelecek diye endişelenirsen

Bağışta bulunarak onun dilini bağla

¹⁴³ Sa^ʿ dī-yi Şīrāzī, *Külliyāt-ı Sa^ʿ dī*, s. 407.

¹⁴⁴ Nizāmī-yi Gencevī, *Heft Peyker*, Sebeb-i Nazm-ı Kitāb.

¹⁴⁵ Sa^ʿ dī-yi Şīrāzī, *Külliyāt-ı Sa^ʿ dī*, s. 75.

¹⁴⁶ Sa^ʿ dī-yi Şīrāzī, *Külliyāt-ı Sa^ʿ dī (Gülistān)*, s. 407.

Boğa dikenini yerine düşmanı ez
Bakarsın işe yarar da sivri dişlerini söker.¹⁴⁷

بد و نیک را بزل کن سیم و زر که این کسب خیرست و آن دفع شر

Altını gümüşü iyisine de kötüsüne de bağışla
Çünkü bu hayır işlemektir, o kötüyü defetmek.¹⁴⁸

سخن آخر به دهان می گذرد مودی را سخنش تلخ نخواهی دهندش شیرین کن

Saygısız elbet ağzıyla bir laf eder
Sözünün ağır kaçmasını istemiyorsan onun ağzını tatlandır.¹⁴⁹

چه جویی دولت دنیا که بیهوده است تحصیلش چه لیبی سنگ استنجا که آلوده است شیتانش
بر ایزد مالی اگر عزتی بودی فرستادی سوی موسی عمران نه بر قارون هامانش

Dünya ikbalini ne diye ararsın? Onu kazanmak beyhudedir
Hacet taşına ne diye dokunursun? Ona şeytan kirletmiştir
Onurun olsaydı Allah'a sarılırdın
Kârûn ve Hâmân'a doğru değil de İmrân oğlu Musa'ya doğru

در گوشه قناعت نان پاره و پینه در پیش اهل معنی بهتر ز صد خزینه

Kanaat köşesinde ekmek dilimi ve bez parçası
Mana ehli katında yüz hazineden daha makbuldür.¹⁵⁰

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیای دون بگذر که یک جو منت دونان دو صد من زر نمی ارزد

Hâfız gibi kanaat ile çabala ve adi dünyaya sırt çevir
Çünkü, alçaklara bir arpa değeri minnet etmek iki yüz batman altına değmez.¹⁵¹

مرو به خانه ارباب بی مروت دهر که گنج عافیتی در سرای خویشتن است

Sevgi yoksunu kişilerin evlerine gitme

¹⁴⁷ Sa' dî-yi Şîrâzî, Külliyyât-ı Sa' dî (Bostân), s. 185.

¹⁴⁸ Sa' dî-yi Şîrâzî, Külliyyât-ı Sa' dî (Bostân), s. 194.

¹⁴⁹ Sa' dî-yi Şîrâzî, Külliyyât-ı Sa' dî (Gülistân), s. 40.

¹⁵⁰ Beyit Sa' dî-yi Şîrâzî'ye isnad edilmektedir.

¹⁵¹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 66.

Çünkü sağlık hazinen kendi vücut sarayındadır.¹⁵²

مپندار چون سر که خود خورم که جور خداوند حلوا برم

Sanma ki kendi sirkemi içiyorum

Allah'ın verdiği sıkıntıyı helva niyetiyle yerim.¹⁵³

به دندان رخنه در پولاد کردن به ناخن راه در خارا بریدن

فرو رفتن به آتشدان نگونسار به پلک دیده آتشپاره چیدن

به فرق سر نهادن صد شتر بار ز مشرق جانب مغرب دویدن

بسی بر جامی آسانتر نماید که بار منت دونان کشیدن

Dişler ile çeliği oymak

Tırnaklar ile kaya üzerine yol açmak

Mangala başüstü dalmak

Kirpikler ile kor eşelemek

Baş üzerine yüz deve yükü yüklemek

Doğudan batıya doğru koşmak

Bunların çoğu Câmî'ye

Alçaklara minnet etmekten çok daha kolay gelir.¹⁵⁴

گل در بر و می بر کف و معشوقه بکامست سلطان جهانم بچنین وقت غلامست

Gül göğsümde, şarap avucumda, sevgili muradımca

Köle olsam da böyle vakitlerde dünyanın sultanıyım.¹⁵⁵

ما آبروی فقر و قناعت نمی بریم با پادشه بگوی که روزی مقدر است

Biz yoksunluk ve kanaat haysiyetini yok etmiyoruz

Padişaha bir gün takdîr-i ilahînin bir gün tecelli edeceğini söyle.¹⁵⁶

¹⁵² Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 36.

¹⁵³ Sa'îdî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'îdî (Bostân)*, s. 255.

¹⁵⁴ Beyt Molla Câmî'ye aittir.

¹⁵⁵ Beyt Hâfız-ı Şîrâzî'ye aittir.

¹⁵⁶ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 18.

گنج زر گر نبود گنج قناعت باقیست آنکه آن داد به شاهان به گدایان این داد

Altın hazinesi olmasa da kanaat hazinesi bakidir, o şahlara verir, bu yoksullara.¹⁵⁷

ز پیری جهان دیده کردم سؤالی ز بهر معیشت ز مال و بضاعت
چه سرمایه سازم که سودی دهد گفت ار توانی قناعت قناعت

Görmüş geçirmiş bir ihtiyara

Geçim ile ilgili mala mülke dair bir soru sordum:

Karlı olsun diye nasıl bir sermaye biriktireyim?

Dedi, yapabilirsen kanaat, kanaat.¹⁵⁸

خدا را ندانست و طاعت نکرد که بر بخت روزی قناعت نکرد
قناعت توانگر کند مرد را خبر ده حریص جهانگرد را

Allah'ı tanımadı ve itaat etmedi

Sonuçta kaybetti ve bir gün olsun kanaat etmedi

Kanaat adamı güçlü eder; açgözlü seyyaha haber ilet.¹⁵⁹

ای قناعت توانگرم گردان که ورای تو هیچ نعمت نیست

Ey kanaat! Beni güçlü kıl

Çünkü senden üstün hiçbir nimet yoktur

کنج صبر اختیار لقمان است هر کرا صبر نیست حکمت نیست

Sabır köşesi, Lokman'ın seçimidir

Sabrı olmayanın hikmeti de yoktur.¹⁶⁰

اگر چه مال کافر بر مسلمان حلالست و در او قبلی نشاید
ولی از شیر عیبی بس عظیم است که لقمه از دهان سگ رباید

¹⁵⁷ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 79.

¹⁵⁸ Beyt Selmân-ı Sâvecî'ye aittir.

¹⁵⁹ Sa'î-di-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'îdi (Bostân)*, s. 254.

¹⁶⁰ Sa'î-di-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'îdi (Gülistân)*, s. 68.

Kâfirin malı Müslümana
Helâl ve buna diyecek bir şey yoksa da
Aslanın köpeğın ağzından
Lokmasını kapması çok ayıptır.¹⁶¹

رنج برد تو به ره گنج برد ببرد گنج هر که رنج برد

Çile seni hazine yoluna sürükler
Her çile çeken hazineye ulaşır

ای بسا رنجهها که روی نمود رنج پنداشتند و راحت بود

İnsanın karşısına çıkan o kadar sıkıntı vardır ki
Sıkıntı sınırlar, aslında rahatlıktır.¹⁶²

حکم بر نیک و بد که در دهر است زهر در نوش و در نوش زهر است

Dünyada olan iyi ve kötünün hükmü
İçecekteki zehir, zehirdeki içecek gibidir

آباد نشد دل که خراب پسران شد روی پسران آفت صاحب نظران شد

Gönül âbâd olmadı, oğlanlar yüzünden harap oldu
Oğlanların yüzü, nazar sahiplerinin belası oldu.¹⁶³

زحمت آن شجر مکش که ازو بر نباشد همین بود سایه

Gölgeden başka faydası olmayacak ağacın zahmetini çekme.

خرابت کند شاهد خانه کن برو خانه آباد گردان به زن

Evi temelinden yıkan güzel seni mahveder
Gıt, hane âbâd edenle evlilik yap.¹⁶⁴

¹⁶¹ Beyt Kâtib-i Nişâbüri'ye aittir.

¹⁶² Nizâmî-yi Gencevî, *Heft Peyker*, Sebeb-i Nazm-ı Kitâb.

¹⁶³ Beyt Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye aittir.

¹⁶⁴ Sa'îdî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'îdî (Bostân)*, s. 273.

اگر کسی طمع خام می کند تو بگو مکن مکن که پیشیمان شوی و بد باشد

Birisi bayağılık yaparsa de ki:

Yapma yapma, pişman olursun, bak kötü olur!¹⁶⁵

بس غریب افتاده است آن مور خط گرد رخت گرچه نبود در نگارستان خط مشکین غریب

Resim ve hat atölyesinde siyah hatlar garip kaçmaz ama

Yüzünün çevresindeki çizgilerin kıvrımı hayret verici!¹⁶⁶

دلا گر تو جوینده جوهری نخستین طلب مکن یکی جوهری

کمر بند در خدمت کاملی که خزمت او شود مقبلی

اگر مشک خواهی به عطار رو مکن خویشتن را به خانه گرو

Ey gönül! Bir cevher arıyorsan

Önce bir mücevher talep etme

Bir kâmil mürşidin hizmetine gir

Çünkü onun hizmetinde olmak makbuldür

Misk diliyorsan önce attara git

Kendini eve kapatma

سپر دم ترا جان و رفتم به خاک ببرد م روان را به یزدان پاک

Sana canımı verdim ve toprağa gittim

Ruhumu temiz Tanrı'ya teslim ettim

قد چون سرو تو جان است مرا بلکه روان سویم ای سرو روان شو که فدا سازم جان

Servi gibi boyun benim için candır, belki de ruhtur

Ey serv-i revânım bana doğru gel de canımı sana feda edeyim.¹⁶⁷

در قزاغند مرد باید بود بد مخنث سلاح جنگ چه سود

Savaş giysisi içerisinde yiğit olmak gerek

¹⁶⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*.

¹⁶⁶ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 8.

¹⁶⁷ Beyt Fazl-ı Semerkandî'ye aittir.

Karı kılıklıya savaş aleti ne fayda eder.¹⁶⁸

ای کبک خوش خرام کجا می روی بایست غره مشو که گربه عابد نماز کرد

Ey salına salına yürüyen keklik nereye gidiyorsun, dur!

Gururlanma, çünkü mü'min kedi, namaza durmuş.¹⁶⁹

زشت و زیبا هر چه بینی دست رد بر وی منه عیب صنعت هر که گوید غیبت صنعتگر است

چشم عیب از مردمان بردار عیب خود بین هر که عیب خویش بیند از همه بیناتر است

مردمان درکار خود بینا و ابله عیب جو عیب کمی بیند هر آن مردی که پاکش گوهر است

Çirkin olarak, güzel olarak, her ne görürsen bunlara olumsuz yaklaşma

Kim bir sanat eserinin kusurunu söylerse sanatçının gıybetini yapmış olur

İnsanların ayıbını aramaktan vazgeç, kendi kusurunu gör

Kendi kusurunu gören herkesten daha keskin görüşlüdür

İnsanlar kendi işlerinde ileri görüşlüdür, aptal kusur arar

Mizacında cevher olan her insan, az kusur görür.¹⁷⁰

زمان ضایع مکن در علم صورت مگر چندانکه در معنی بر آی راه

چو معنی رفتی صورت رها کن که این تخم است اینها سربه سر کاه

Biçim ilminde zamanını harcama

Bir o kadar da mana yolunda yürü

Manaya gidersen sureti bırak

Çünkü, bu tohumdur, bunlar ise tamamen saman.¹⁷¹

حذرکن ز دود درونهای ریش که ریش درون عاقبت سر کند

بهم بر مکن تا توانی دلی که آهی جهانی بهم بر کند

İçindeki yaraların yeniden tütmesinden kaçın

Çünkü iç yarası sonunda yine peydahlanır

Bir gönlü elinden gelirse kırıp yıkma

¹⁶⁸ Sa' dī-yi Şīrāzī, *Gūlistān*.

¹⁶⁹ Hāfız-ı Şīrāzī, *Dīvān-ı Hāfız*, s. 56.

¹⁷⁰ Beyt Şā'ib-i Tebrīzī'ye aittir.

¹⁷¹ Sa' dī-yi Şīrāzī, *Külliyāt-ı Sa' dī* (Mevā'iz), s. 725.

Çünkü bir âh bir cihanı viran eder.¹⁷²

آتش سوزان نکند با سپند آنچه کند دود دل مستمند

Gönül ateşinin zavallıya yaptığını yanan ateş, nazar otuna yapmaz.¹⁷³

زن بد در سرای مرد نکو هم درین عالمست دودخ او

زینهار از قرین بد زنهار و قنا ربنا عذاب النار

İyi adamın hanesindeki kötü kadın

Bu dünyada da onun cehennemidir

Kötüye yaklaşmaktan aman sakın

Bizi ateş azabından koru.¹⁷⁴

در خرمی بر سرایی ببند که بانگ زن از وی بر آید بلند

Mutluluk anında hanenin evini kapat

Çünkü, kadının sesi oradan yüksek çıkar.¹⁷⁵

گر شهره شوی به شهر شرالناسی ور گوشه نشین شوی همی وسواسی

به زآن نبود گر خضر و الیاسی کس نشناسد ترا تو کس نشناسی

Şehirde şöhret olursan insanların kötüsü olursun

İnzivaya çekilirsən de vesveseye kapılırsın

Bu ondan daha iyi değil midir? Hızır ve İlyas olsun

Seni kimse tanımaz mı? Sen kimseyi tanımaz mısın?¹⁷⁶

گنج عزلت که طلسمات عجایب دارد فتح آن در نظر صحبت درویشانند

Çok garip tılsımları olan uzlet hazinesinin

Fethi, dervişlerin sohbet nazarıyladır.¹⁷⁷

زر بده مرد سپاهی را که تا سر بنهد وگرش زر ندهی سر بنهد در عالم

Asker kişiye altın ver ki baş koysun

¹⁷² Sa^c dī-yi Şīrāzī, Külliyyāt-ı Sa^c dī (Gülistān), s. 41.

¹⁷³ Sa^c dī-yi Şīrāzī, Külliyyāt-ı Sa^c dī (Gülistān), s. 38.

¹⁷⁴ Sa^c dī-yi Şīrāzī, Külliyyāt-ı Sa^c dī (Gülistān), s. 60.

¹⁷⁵ Sa^c dī-yi Şīrāzī, Külliyyāt-ı Sa^c dī (Bostān), s. 271.

¹⁷⁶ Beyt Ebū Sa^c id Ebu'l-Ḥayr'a aittir.

¹⁷⁷ Ḥāfız-ı Şīrāzī, *Dīvān-ı Ḥāfız*, s. 18.

Ona altın vermezsen dünyada başını eğer.¹⁷⁸

کند هر جنس با همجنس پرواز کبوتر با کبوتر باز با باز

Her cins kendi cinsiyle uçar

Güvercin güvercin ile, şahin şahin ile.¹⁷⁹

نصیحت گوش کن جانا که از جان دوست تر دارند جوانان سعادت‌مند پند پیر دانا را

Ey sevgili nasihate kulak ver, çünkü

Bahtlı gençler bilge yaşlının öğüdünü candan daha çok severler.¹⁸⁰

پارسا بین که خرقة در بر کرد جامه کعبه را جل خر کرد

Zâhite bak ki hırkasını yırttı

Kâbe'nin örtüsünü eşeğine çul yaptı.¹⁸¹

در کودکی عمل کن مگو که من جوانم فردا که پیر باشی گویی که ناتوانم

Gençken ibadetini yap, deme daha gencim

Yarın yaşlandığında dersin yok takatim.

مرا ز قضا عشق شد سرنوشت قضای نوشته نشاید سترد

مزن دم ز حکمت که در وقت مرگ ارسطو دهد جان چو بیچاره کرد

Aşk ezelden beri benim alınyazım oldu

Yazılan kaderi silmek mümkün değil

Hikmetten söz etme, çünkü ölüm vaktinde

Aristo dahi can verir, biçare ne yapsın?

ز منطق مکن نطق کاندردو گیتی نشد حل ز اشکال او هیچ مشکل

مبین نگشت از حدود و رسوم نه اجناس عالی نه انواع سافل

Mantıktan söz etme, çünkü iki dünyada

Onun (İbni Sina) İşkâl ile hiçbir sorun çözümedi

Onun gelenekleri ve görenekleriyle de beyan edilemedi

¹⁷⁸ Sa' dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa' dî (Gülistân)*, s. 33.

¹⁷⁹ Beyt Nizâmî-i Gencevî'ye aittir.

¹⁸⁰ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, s. 5.

¹⁸¹ Sa' dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa' dî (Gülistân)*, s. 50.

Ne üstün varlıklar, ne de bayağı varlıklar.

بی شرم کن طلب سرچشمه حکمت که شد غرقه ز موج غیرت افلاطون یونانی و یونانش

Utanmadan talep et hikmet çeşmesini, çünkü

Yunanlı Eflatun ve taraftarları gayret dalgasıyla boğuldular.

چو بوالقاسم بود هادی که باشد بو علی یاری که از بهر خلاص خویش پویی راه طغیانش

مشو قید نجات او که مدخول است قانونش مکش رنج شفای او که معلول است برهانش

گذر بر بوستان شرع و دین کن تا بهر گامی گلی چون شافعی یا لاله بینی چو نعمانش

Ebu'l-Kâsım rehberin, Ebu Ali yardımcın olursa

Kurtuluşun için, isyan yolunu kendin aşarsın

Onda kurtuluş arama, onun Kanun'u dile düşmüştür

Onun Şifa'sının acısını çekme, çünkü getirdiği deliller hastalıklıdır

Din ve şeriatin bağçesinden geç ki her adımında

Şâfi'î gibi bir gülü, Nu'mân gibi bir lâleyi görürsün.

مولدم جام و رشحه قلم جرعه جام شیخ الاسلامیست

زین سبب در جریده اشعار بدو معنی تخلصم جامیست

Doğum yerim Câm ve kalemimin mürekkebi

Şeyhülislâm'ın kadehinden bir yudumdur

Bu sebeple şiirlerimde

İki anlamıyla mahlasım Câmî'dir.

حافظ مرید جام میست ای صبا برو وز بنده بندگی برسان شیخ جام را

Hâfız şarap kadehinin mürididir. Ey Saba git

Benim kulluğumu Şeyh-i Câm'a ulaştır.¹⁸²

¹⁸² Hâfız-ı Şirâzî, Gazeliyât, 7. Gazel, s. 3.

4. Türkçe Şiirler

Ehl-i dünyānuñ olmaz āhireti
Ger bunu ister iseñ āndan geç

Ey sarāyını bülend iden kişi mağrūrsun
Ġāfil olma kim gider bir gün āña düzd-i ecel

Kemāl-i ʿilme olmaz ašlā kıymet
Kemāli olana olmaz mezellet

Ṭaleb kıl rūz şeb ʿilm ü kemāli
O bir hurşiddür yoğdur zevāli

Dirsen ger tükenmez māl ü niʿmet
Kemāle ʿālib ol ey ehl-i devlet

İde gör lüṭf-i fırsat elde iken
Kişi her demde kāmran olmaz

Kişinüñ adıdur şonuñda kalan
İyü yatlu gelür geçer kalmaz

İki maḳbūl ṭutma eli nitekim eli açık diyü dāim ögine
Eli açıklığıdur kim çınaruñ elini ṭutar ögine ögine

Elüñ gül gibi iken açma nitekim elinde istedikçe bulına
Birazcık ya daḫi sakla birazcık daḫi vir Tañrı yolına

İkisinden bir gül-i raʿnā görünürdü göze
Lāle ruḫsār-ı güle cemʿ olsa ruḫ-i zerdim benim

Ağaclar altun olsa incü yaprak
Göz nesne ṭoyurmaz illā toprak.

Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasun
Örtü döşek Necâti'ye bir büriyâ yeter

Ne deñlü sa'ıy kılsañ bir murâda
Naşib olmaz muqadderden ziyâde

Bu beytün ister iseñ şıhhatini
Oğu nahnu kâsemnâ âyetini

Hased iden dañi bulur belâsın
Şağın itme hâsed râhat olasın

Hased insânı eyler hor ve mağhûr
Hased eyler kişiyi dañi mağrûr

Hased-i kalb-i 'aduvv luğf ile zâ'il olmaz
Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser
Gerçi taş âteşün kimseye degmez zararı
Kosalar hâli ile çağmağını çağmasalar

İtmegil bed sirişte ihsânı
Ki olur bâis-i peşimânı

Şaçmağıl şûr yere tohm-i şafâ
Batsa incinme eger hâr-i cefâ

Şehd ile mârı mârı besleseñ her bâr
Şundığı zehr olur saña nâçâr

Zâhid oldur zühd-i yâbis olmiya
'Âkil oldur kâr-i dünyâ bilmiy

‘Avrat itdi şom ādem bahtını
‘Avrat yaqdırdı Süleymān tahtını
‘Avrat idi Dāvud’u nālān kılan
‘Avrat idi Yūsuf kuyuya şalan

İte yidir ‘avrata yidirme nān
İt bilür itmegi bilmez zen nān

Ey dil zen-i dünyānuñ çün āline aldanduñ
Pervāne gibi her dem şem‘-i ruḥına yanduñ.
Kardaş bu yalāncınuñ rengine mi boyanduñ
‘Ahdine mi inandıñ va‘dine mi tayanduñ.
Bilmem saña bu dünyā bākī mi qalur şanduñ
Bu meclis-i şānīde sākī mi qalur şanduñ.

Dünyāya nazār kılsañ biñ yaşlı bir raqamdur
Her başda dehānı biñ her loqması ādemdür.
Tiryāk ānuñ semmidür her bir dem mātemdür
Fıkr eyle bu ma‘nāyı fehm eyle ne ‘ālemdür.
Bilmem saña bu dünyā bākī mi qalur şanduñ
Bu meclis-i fānīde sākī mi qalur şanduñ.

Māt oldu o şahlar kim vaşlını gōñül özler
Vaşfını murād itmek şerḥ eylemez sözler.
Qanı o qalem qaşlar qanı o güzel gözler
Ḥāk oldu o sīm tenler şoldu o güzel yüzler.
Bilmem saña bu dünyā bākī mi qalur şanduñ
Bu meclis-i fānīde sākī mi qalur şanduñ.

‘Āqil geçinen cānlar āḥir āña aldandı
Dünyāya virüb mālñ uşşu iderim şandı.
Sa‘y ile qonub göçdü ceḥd ile yiyüb içdi
‘Uryān giricek qabre ḥasret oduna yandı.
Bilmem saña bu dünyā bākī mi qalur şanduñ
Bu meclis-i fānīde sākī mi qalur şanduñ.

Ey Nürî o yâr-ı cânuñ şaķın ki geçer fırsat
Şu gibi oku  ömrüñ yıl gibi ider sür at.
Biñ yıl yaşasañ āķir gelmez saña bir s at
Ey göz niçe bir uyķu ey dil niçe bir ğaflet.
Bilmem saña bu d nyā b ķi mi ķalur şanduñ
Bu meclis-i f nide s ķi mi ķalur şanduñ.¹⁸³

Bir gice h bımda g rd m deniyi
Bir ķoca  avratdur  mm  b ķire

Didim  na bunca erlerden  ceb
Nice ķurtulduñ idi ey s ħire

D d r olan baña meyl itmedi
Meyl iden n merd idi her vecihle

Bilmiş ol n merd ñ olmaz erligi
 nıñ n ķalmışım ben b ķire

Ş hret-i şehr olduñ ise bil ki şerr 'n-n ssın
Ehl-i ħalvet olduñ ise  o tolu vesv ssın

Kimseyi sen bilmey p hiç kimse bilmezse seni
Bil muĥaķķaķ kend ni y  Hızır vey  ily ssın

Olmiyan  ĝ h Ħaķdan  h v h
Od yansın ħırķa ve t c   k l h

Zehi Sult n Maĥm d kim  nuñ nd r ķamu   lem
Ħuş şen Mus  vu  s  kim ola B   Ali Bukrat

¹⁸³ Abdulehad N r  D v n 

LÜGATÇE

آب (āb): şu

أَبَسْتَن (ābesten): hāmīle

أَبْلَه (āble): kabarcık

أَزْر (Āzer): 1. İbrāhim aleyhisselāmın atasının ismi. 2. ateş ma^cnāsına

أَرَام (ārām): ārāmīden'den ism-i maşdar, qarār ve diñlenmek ma^cnāsında

أَرَد (āred): fi^cl-i muzari, āverdīden'den müştak

أَرَى (ārī): evet, belī manasında

أَزَادَه (āzāde): serbest, hür

أَشْيَان (āşiyān): yuva

أَفْتَاب (āftāb): güneş

أَمَد (āmed): fi^cl-i māzī, āmeden'den müştak, geldi ma^cnāsında

أَمُوز (āmūz): āmuzīden'den emr-i muḥāṭab, öğren ma^cnāsında

أَنْ (ān): esmā'i işārātdan ba^cid içündür, o ma^cnāsında

أَنْجَه (ānçe): ol nesne ma^cnāsında

أَهْن (āhen): timür

أَهْنِج (āheng): şedā

أَبْخَر (ebḥar): ağız koğan kimse

إِبْرَا (ibrā): tāc

أَهْجَر (ahger): ateş gözü

أَزْدَر (ejder): büyük yılan

ار (er): eger'den muhaffef

ارقام (erqām): raqamuñ cem'î

از (ez): 'an ve min ma'nāsına

است (est): edāt-ı haber

استر (ester): qatır ma'nāsına

اعور (e'ūr): bir gözli

افتاده (uftāde): mazīden bir kısım, düşmüş, dökülmüş ma'nāsına

افسر (efser): tāc ma'nāsına

اکمه (ekmeh): anadan gözsüz toğmuş

أم الكتاب (ummu'l-kitāb): Qur'an

امور (umūr): emrūñ cem'idür iş ma'nāsına

إن (in): edāt-ı şartdur ya'ni in şartiyye ma'nāsında

اندر (ender): 1. edāt-ı zarf. 2. harf-i zarf

این (īn): esmā-i işaretden qarīb içündür

او (ū): zamīr-i gā'ib

ایمانیان (Īmāniyān): ehl-i imān

ایوان (eyvān): 'Arabīde büyük şuffa, Fārisīde büyük çartāk ma'nāsında

باران (bārān): yağmur

باز (bāz): girü ma'nāsına

باش (bāş): bāşīden lafzından emr-i muhātab, olasıñ ma'nāsında

باشد (bāşed): olur ma'nāsında

بال (bāl): kanat

بالا (bālā): yüce ma^ʿnāsına

بام (bām): tam sakfi

باور (bāver): inanmak

ببند (be-bend): bendiden'den emr-i muhāṭab, bağla ma^ʿnāsında

بحر دانش (baḥr-i dāniş): ʿilm deryāsı

بد (bed): yaramaz

بده (be-deh): dehiden'den emr-i muhāṭab, vir ma^ʿnāsına

بذل (bezl): şarf ma^ʿnāsına

بر (ber): 1.yuġaru ma^ʿnāsında. 2.ʿalā ma^ʿnāsına. 3.gögüs ma^ʿnāsına. 4.te'kīd içündür

برای تو (berāy-i tu): seniñçün ma^ʿnāsında

برتر (berter): ber yuġarı ma^ʿnāsına, ter edāt-ı tafzīl, ziyāde yuġaru ma^ʿnāsında

بس (bes): kāfī

بشکند (bi'şkened): söne ma^ʿnāsına

بشنو (bi'şnev): şineviden'den emr-i muhāṭab, işit ma^ʿnāsında

بگذر (bu'gzer): guzeriden'den emr-i muhāṭab, geĉ dimekdür guzeşten'den degil

بگشا (bu'gşā): emr-i muhāṭab guşāyiden'nden, aç ma^ʿnāsında

بنیاد (bunyād): temel

بو (bū): koġu bū'dan muhāffef

بُود (buved): olur ma^ʿnāsında

بو ذر (Bū Zer): Ebū Zer'den muhāffef

بهر تو (behr-i tu): ancak senden ötürü

بهره (behre): naşib

بیش (biş): ziyāde

بی مر (bi-mer): bi-ḥesāb

بینی (bini): fi'l-i muḏāriḥ muḥāṭab, göresin ma'nāsında, biniden'den müştak

پا (pā): ayak, ḳadem

پاسبان (pāsbān): ḳorıḳcı, bekçi

پژمرده (pejmurde): şolmuş ma'nāsına

پر (per): ḳanat

پست (pest): alçak

پستر (pister): döşek

پشت (pušt): arḳa

پشک (puşk): ḳoyun ve kiçi ḳıḳısı

پشمین (peşmīn): yünden

پهلو (pehlū): yan ma'nāsına

پُر (pur): ṭolu

پوی (pūy): emr-i muḥāṭabdur pūyiden'den

پیران (pīrān): mürşid-i kāmiller, pīrler

پیش (piş): öñ ma'nāsına

پیشه (pişe): şan'at ma'nāsına

تار (tār): tel

تاراج (tārāc): yağma ma^cnāsında

تاریک (tārīk): karanlı

تر (ter): 1.edāt-ı tafzīl. 2. yaş ma^cnāsına

تردامن (ter-dāmen): nā-pāk ma^cnāsına

ترسی (tersī): fi^cl-i muzāri^c muhāṭab, korkarsañ ma^cnāsında

تن (ten): beden

تنگه (tenge): teber ya^cni kelīçe ma^cnāsına

تو (tu): sen ma^cnāsına, ^cArabīde ente

تیره (tīre): bulanık

تیره دل (tīre-dil): bulanık gönüllü

جامی (Cāmī): nāzım-ı merhūmuñ maḥlaş-ı şerīfi, ismi ^cAbdurrahman'dur

جان (cān): rūḥ-ı ḥayvān

جدول (cedvel): maşar ile keşide olan radde

جز (cuz): ğayr ma^cnāsına

جنبش (cunbiş): cunbiden lafzından ism-i maşdar depreniş ve hareket ma^cnāsına

جو (cu): emr-i muhāṭab cūyiden'den, taleb it ma^cnāsında

جود (cūd): seḥā ma^cnāsına

جوی جر (cūy-i cer): akıcı şu

جیب (cīb): cib ma^cnāsına

چاکر (çāker): ḥidmetkār ma^cnāsına

چوبین (çübīn): ağaçdan olan nesne

چون (çün): 1.nite dimekdür, ʿArabide keyfe maʿnāsında. 2.ḥarf-i teşbîh

چون (çün): çünki maʿnāsına

چه باک (çi bāk): ne kōrqu

چه حاجت (çi ḥācet): ne ḥācet, ḥācet yoḡdur maʿnāsına

چه سود (çi sūd): ne fāʿide

حال (ḥāl): emr ü şān maʿnāsına

حبس (ḥabs): be-maʿnā-yı maḥbūs

حسد (ḥased): kimseye iyilik oldıḡını istememek

حسن (ḥusn): güzellik

حصار (ḥiṣār): kalʿa maʿnāsına

حلقه (ḥalqa): ʿayn-i beşer şeklindeki nesne

خر (ḥar): eşek

حنجر (ḥancer): boḡaz maʿnāsına cemʿi ḥenācir

خار خار (ḥār ḥār): ḥarāret ve cerāḥat maʿnāsına

خاشاک آور (ḥāşāk-āver): çur çöb getürücü

خاک (ḥāk): toprak maʿnāsında

خاکستر (ḥākister): kül ki ʿArapça remād

خال (ḥāl): beñ, şamme maʿnāsına

خالی (ḥālī): tehī yaʿni boş maʿnāsına

خجلت (ḥaclet): bir kimseyi ziyāde utanmaḡdan ḥayret ve dehşet almaḡa dirler

خط (ḥaṭṭ): bıyık ve şakal

خردل (hardal): ma^crūf tohum, Fārisīde tohm-ı sepīd dirler

خرده دانان (horde-dānān): ince ^caķılılılar

خس (hıs): nākes ve dūn ma^cnāsına

خشک (huşk): kuru

خلق (hulķ): huy ma^cnāsına

خال (halel): bir işde fesād bulunmaq

خنده (hande): hāndīden lafzından ism-i maşdar, gülmenūñ ismi

خواب (h^vāb) : uyķu ma^cnāsında

خواطر (havātır): cem^c-i hātır, gōñüle gelen nesneye dirler

خواهر (h^vāher): kız kardāş

خواهی (h^vāhī): fi^cl-i muzāri^c-i muhāṭab, dilersen ma^cnāsına

خوان (h^vān): şofra ma^cnāsına

خود (hod): kendi ma^cnāsına

خور (hor): güneş ma^cnāsına

خورشید (horşīd): güneş

خوش (hoş): yahşi ma^cnāsına

خوش نوا (hoş-nevā): hoş ırlayıcı

خوشتن (h^vīšten): kendi dimekdür hod ma^cnāsına

داغ (dāğ): a^czāda yakmaqıla olan nişān

دان (dān) : emr-i muhāṭab dānīden'den

دانا (dānā): ziyāde bilici ma^cnāsında

دانش (dāniṣ): ʿilm

دانشور (dāniṣver): ʿālim

دانه (dāne): ḥabbe kuş yemi maʿnāsına

داور (dāver): ḥakīm maʿnāsına

در (der): 1. ʿArabide fī maʿnāsında. 2. kapu maʿnāsına

دراز (dirāz): uzun

دربان (derbān): kapucu

در پرواز (der pervāz): havāda uçmaq

درخت (diraḥt): ağaç

درخور (der-ḥūr): lāyık maʿnāsına

درشت (duruṣt): ḥaşin ve çatlaq maʿnāsına

درون (derūn): içeru

دزد (duzd): uğrı maʿnāsında

دست (dest): el maʿnāsına

دغل (değal): ḥīlebāz

دل (dil): gönül maʿnāsına

دم (dum): kuyruk

دندان (dendān): diş

دود (dūd): tütün, duḥān maʿnāsına

دور (dūr): uzak

دولت (devlet): 1. şavāşda ḥaşma ġālib olmaq. 2. māl elden ele varmağa dirler

ده (deh): emr-i muḥāṭab dehīden'den, vir ma^cnāsına

دهان (dehān): ağız ma^cnāsına

دهر (dehr): zemāne

دی (dey): kış

دیده (dīde): göz

دیده باشی (dīde bāšī): görmüş olası ma^cnāsında

دیگر (dīger): 1.ayrık ma^cnāsında. 2.başkaca

دین (dīn): ^cArabīdür, Fārisīsi kīş, cem^ci edyān

را (rā): 1.^calāmet-i carre. 2.edāt-ı mef^cul

راحت یافته (rāḥet yāfte): rāḥat bulmuş ma^cnāsına

راز (rāz): sır

رانیدن (rānīden): sürmek

رخنه (rahne): muṭlaḳ gedik ma^cnāsında

رسد (resed): irişe ma^cnāsında

رشته (rişte): şems'ün şu^clesi

رشحه (reşhe): sızıntı

رنا (ra^cnā): 1.şol güle dirler ki bir cānibi kıızıl bir cānibi şarı. 2.nāzenīn ma^cnāsına

رگ (reg): tamar

رنج (renc): zaḥmet

رنگین (rengīn): reng-i muṭlaḳ ma^cnāsında

روز محشر (rūz-i mahşer): kıyāmet günü

روی (revī): fi'l-i muḏāri' muḥāṭab revīden'den müştak, gidersen ma'nāsında

رهبر (reh-ber): kılavuz

زان که (zān ki): ān'dan ötürü ki

زیبون (zebūn): maḡlūb

زخم (zaḥm): yara

زر (zer): altun

زر طلا (zer-i ṭilā): yıldız altunu

زر ناب (zer-i nāb): ḡālis ve şāf altın ma'nāsında

زمین (zemīn): yir, arz ma'nāsına

زن (zen): avrat

زندگی (zindeḡī): dirlik, ḡayāt

زنی (zenī): fi'l-i muḏāri' muḥāṭab, urursan ma'nāsında

زی (ziy): emr-i muḥāṭab zīsten'den

زیر (zīr): taḡt ma'nāsına

زین (zīn): ez īn'den muḡaffef

زیور (zīver): ziynet ma'nāsına

ژنده (jende): yamalu ḡaftān

ژنده پوش (jende-pūş): köhne ḡaftān giyici

ساخت (sāḡt): fi'l-i māzīdūr sāḡten'den, itdi ma'nāsına

ساز (sāz): düzen ma'nāsına

ساغر (sāḡer): ḡadeh

سپند (sipend): üzerlik tohumu

سخت (saht): katı

سر (ser): baş ma^cnāsında

سرخ (surh): kızıl

سرزنش (ser-zeniş): sözüyle başa kaçmak ya^cni ta^cn itmek

سرکش (ser-keş): baş çekici

سر نهند (ser nihend): nehiden'den fi^cl-i muzāri^c-i cem^c-i gā'ib, baş qorlar ma^cnāsında

سعتر (sa^cter): kekik otu

سعتری (sa^cterī): fāhişe ^cavrat

سفله (sufle): 1.bed-guher ve furū-māye. 2.hacil ve dūn-himmet

سفید (sefid): aq, ebyaz ma^cnāsına

سنجر (Sencer): bir hariş pādişāhuñ ismi

سنگ (seng): taş

سود (sūd): fā'ide

سوهانگر (sūhānger): dürücü

سیم (sīm): gümüş ma^cnāsında

شاهد (şāhid): maḥbūb

شپره (şeb-pere): yarasa

شدى (şudī): fi^cl-i māzī-i muḥāṭab, olduñ ma^cnāsında

شمشیر (şimşir): kılıç

شو (şev): emr-i muḥāṭab şeviden'den

شوهر (şovher):  avrat eri

شه (şeh): şāh'dan muhaffef

شير (şir): 1.süd. 2. arslan

شيوه (şive): tarika ya'ni hoş hareket ma'nāsına

صد (sad):  adedde yüz, mi'e ma'nāsına

صر صر (sarşar): ziyāde şiddetli şoğuk esen yel

صفر (şifr): boş tehī ma'nāsına

طعمه (ta me): tadmak ma'nāsına

طوفان (tūfan): çok şu ve çok yağmur

ظلمت رو (zulmet-rev): zulmete yürüyücü

عارض ( ariz): yüzün bir cānibi ve her cānibi

عاشق ( aşık): bāb-ı rāb'dan ism-i fā'ildür maşdarı  aşq

عرعر ( ar  ar): çam ağacı

عزلت ( uzlet): hālkdan kesilüp bir bucağ ihtiyār itmek

عفت ( iffet):  afflik

غر (gar): fāhişe ma'nāsına

غنچه (gonçe): tomurcuğ çiçek ki henüz açılmamış

فائق (fa'ik):  ālī

فرج (ferc): şehvet ma'nāsına

فرح (feruh): kütlu ve mübārek

فقره فقره (fağre fağre): az az

فلس (fels): menkūr, cem^c-i kıllleti efles, cem^c-i keşreti fülüs gelür

فیض (feyz): 1.lügatde ırmağ taşup iki kenārını qablamāğa dirler. 2. ışılahda bir kimseye bir iyilik gelmege dirler

قانع (qāni^c): ^calime ya^clemu bābından ism-i fā^cil, ehl-i qanā^cat olan kimse ma^cnāsında

قفل (qūfl): kilid

قنبر (Qanber): Hazret-i ^cAli'nün hādimi

کاخ (kāh): köşğ ve saray ma^cnāsında

کار (kār): iş

کاندر و (kānder ū): üç nesneden mürekkebdür ki'den ve ender'den ve vāv'dan

کبک (kebk): keklik

کبک نر (kebk-i ner): erkek keklik

کجا (kucā): nirede ma^cnāsına

کر (ker): şağır

کرد (kerd): kerden lafzından fi^cl-i māzī

کرده (kerde): olmış ma^cnāsına

گرم (kerm): üzüm çubuğu ma^cnāsına

گرم (kerem): iyilik ma^cnāsına

کره (kerih): mekrūh ma^cnāsına

کز (kez): ki ile ez'den muhaffef

کشتن (kušten): depelemek ma^cnāsına

کشتی (keştī): gemi

کشور (kişver): memleket ve iklim ma^cnāsına

كف (kef): el ayası

كلک (kilk): kāmıř okı, kalem

کم (kem): eksik, nokşān ma^cnāsına

کن (kun): kunīden'den emr-i hāzırdur kerdn'den degil

کندن (kenden): kázmađ ve kóparmađ

کنگر (küngür): şerefe ve deriçe ma^cnāsında

کر (kū): kanı dimekdür 'Arabīde eyne

کوح (kūh): řađ ve cebel ma^cnāsına

کوس (kūs): bir büyük řabldur ki pādiřāhlr seferlerde řaldururlar

کوفتن (kūften): řakmađdađ ma^cnāsına

کون (kūn): dubur

کی (key): zemāndan su'āl, káčan ma^cnāsına

کیوان (keyvān): seb^ca-i seyyāreden yedinci felegüñ yıldızdır ki āña 'Arapça zuħal dirler.

گاه (gāh): ism-i zemān

گدا (gedā): fağır ma^cnāsında

گر (ger): 1.ħarf-i şarş, eger'den muħaffef. 2.uyuz ve şatur ma^cnāsına

گرده (girde): yufka etmegi ma^cnāsına

گریه (girye): ađlamanuñ ismi

گزند (gezend): źarar

گز (gej): fütur

گشت (geřt): fi^cl-i māźī geřten'den

گشته (gešte): olmuş ma^cnāsında, māzīden bir kısım, gešten'den müştak

گلو (gelū): boğaz

گم (gum): yitik

گنج (genc): hazine ma^cnāsına

گنبد (gonbed): kubbeye

گو (gū): emr-i muhāṭabdur gūyīden'den

گور (gūr): mezār

گوش (gūş): 1.kulak . 2.emr-i muhāṭab gūşīden'den

گوهر (gevher): cevher, kıymetli taş

گویا (gūyā): çok söyleyici ma^cnāsına

گیتی (gītī): cihān

گیر (gīr): emr-i muhāṭab, tut demekdür girīden'den

لاغر (lāġer): arık

لب (leb): tudağ

لبالب (lebāleb): toptolu

لعل (la^cl): ma^crūf kıymetli taş

لگد (leged): tapanca ma^cnāsına

مادر (māder): ana, ^cArapça vālide ma^cnāsına

ماری (mārī): bir yılan ma^cnāsında

ماکیان (mākiyān): tavuğ murğ-i hānegī ma^cnāsına

ماند (māned): fi^cl-i muzāri^c, mānīden'den müştak, kalmağ ve komağ ma^cnāsında

مجمر (micmer): buḥurdān

مجو (mecū): nehy-i ḥāzır cūyāiden'den. ṭaleb eyleme ma' nāsında

مر (mer): elli

مردی (merdī): merd er, adam ma' nāsına; yā: maṣdariyye

مرو (Merv): bir beldenün ismi

مروی (mervī): mervīdür, rivāyet olunur ma' nāsında

مزن (me-zen): nehi-yi muḥāṭab

مشک (muşk): Çin vilāyetinün geyiklerinün göbegi

معشر (ma' şer): 'işret ve sūrūr ve ḥuzūr ma' nāsına

مقبلی (muḫbilī): muḫbillik ya' ni ehl-i ma' rifet ve ehl-i ḥāl olmak

مگس (meges): siñek

منه (me-nih): nehy-i ḥāzır

موج (mevc): deñizün çalkantısı

مور (mūr): qarınca

مهر (mihir): güneş ma' nāsına

میان (miyān): 1.vasaṭ ma' nāsına. 2.bel ma' nāsına

می یابی (mī-yābī): fi'l-i muzāri' muḥāṭabdur yābīden'den, bulursun ma' nāsında

نا پسند (nā-pesend): nā-maḫbūl

ناخن (nāḫun): tırnaḫ ma' nāsına

ناخنان (nāḫunān): cem'-i nāḫun

ناز پرور (nāz-perver): nāz ile beslenmiş

نافه (nāfe): şol kürke dirler ki derinüñ göbeginden ola

نام (nām): ad ma^ʿnāsında

ناموس (nāmūs): ʿar

نان (nān): etmek

نتوان ساختن (ne-tuvān sāhten): itmek olmaz ma^ʿnāsına

نخست (nuḥust): evvel dimekdür

نخل (naḥl): ḥurma ağacı

ندارد (nedāred): fi^ʿl-i şart

نزد (nezd): ʿinde ma^ʿnāsına

نقد (naḥd): ḥāzır ma^ʿnāsına, cem^ʿi nuḥūd

نکته‌ها (nüktehā): nükte'nüñ cem^ʿi

نوبر (nevber): tūrfanda yemiş ma^ʿnāsına

نی (ney): kāmış

نیالانید (neyālānid): ālāyiden'den nefi-i müstaḳbel cem^ʿ-i ḡā'ib

نیکسانند (ne yeksānend): berāber degildürler ma^ʿnāsına

نیکو (nīkū): eyü ma^ʿnāsına

نیکی (nīkī): iyilik

نیل (nīl): gök renk

نیلوفر (nīlūfer): bir çiçekdür ki şu içinde biter

نیم (nīm): yarım ki ʿArabide nişf dirler

ولی (velī): veliken'den muḥaffef

وى (vey): zamīr-i ġā'ib

ويرانه (vīrāne): ħarābe

هر (her): efrād-ı küll ma^cnāsında

هرّم (hurrem): şād ve sürūr ma^cnāsına

هست (hest): 1.vardur dimekdür. 2.edāt-ı ħaber

همراه (hem-rāh): yoldaş

همکار (hem-kār): işdaş

همنامی (hem-nāmī): addaşlıq

همه (heme): iḥāṭa^c-ı efrād içündür küll ma^cnāsına

همیان (hemyān): sīm ü zer kīsesi

هندو (Hindū): Hind memleketinde tevellüd eyleyen ādemler

هنر (hūner): şan^catta mahāret

هوس (heves): ārzū

يوم الحساب (yevmü'l-ḥisāb): rüz-i ḥisāb

يونانيان (Yūnāniyān): ehl-i Yunān

SONUÇ

Câmî'nin eserleri ve risaleleri başta Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi edipleri olmak üzere bütün okuryazar kesiminin ilgisini çekmiştir.

Hâcibî'nin hayatıyla ilgili kaynaklarda çok detaylı bilgi bulunmamakla beraber çalışmamız neticesinde hayatı hakkında olmasa da eserlerini ithaf ettiği dönemin valilerinden hareketle Hâcibî hakkında mevcut bilgilere ilaveler yapılmıştır.

Lüccetü'l-Esrâr'ın Hâcibî tarafından yapılan şerhi ile ilgili akademik bir çalışma da bulunmamaktadır. Şerh dönemin Van valisi Sâbit Mehmed Paşa'ya takdim edilmiştir. Osmanlı valileri merkezden uzak yerlerde olmakla birlikte edebî faaliyetleri himaye etmişlerdir.

Câmî'nin Lüccetü'l-Esrâr kasidesi, Osmanlı döneminde medreselerde ve cami derslerinde okutulmuştur. Yalnızca Osmanlı döneminin Edirne, İstanbul, Bursa gibi belli başlı kültür merkezlerinde oluşan edebî meclislerde değil, Erzurum, Van, Kars gibi ücra şehirlerde de edebî meclisler teşekkül etmiş ve Farsça edebî eserler okunmuş, okutulmuş; bu yerlerde de Farsça eserlerin tercüme ve şerhleri yapılmıştır.

Câmî'nin eserlerine olan ilgi, onun şahsiyeti, edebî ve ahlâkî şahsiyeti ve Anadolu tasavvufu ve sufiliğinin mayası olan Yesevî tefekkürü ve Nakşiliğe bağlı oluşuyla ilgilidir.

KAYNAKÇA

- ACER, Abdurrahman- ÖCAL, Şamil, *Molla Cami'de Varlık -ed-Dürretü'l-Fâhire ve Şerhlerinin Tercümeleri ile Varlık Düşüncesine Dair İncelemeler*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016
- ANBARCIOĞLU, Meliha, **İtikad-nâme ve Türkçe Çevirisi**, Necati Lugal Armağanı'ndan ayrı basım, Ankara, 1969.
- ASLAN, Mehmet, "Hâcibî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde: 8474),
- ATALAY, Mehmet, "Câmî'nin Cilâu'r-Rûh Adlı Kasidesine, Erzurum Müftüsü Lütfullâh Vehbî Efendi'nin Yaptığı Şerh: Feyzü's-Sünûh", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum, Haziran-2007.
- ATALAY, Mehmet, "Câmî'nin Luccetu'l-Esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 24, Erzurum 2004.
- ATALAY, Mehmet, "Feyzü's-Sünûh", *Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, I-II, Erzurum, 2007, C. II, s. 260-284.
- BULDUK, Abdülğani Fahri, *Diyarbakır Valileri*, Yayına hazırlayan Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, Ankara, 2007.
- CÂMÎ, **Baharistan**, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınevi, 2004.
- CÂMÎ, **İyilerin Tesbihi: Subhatu'l-ebrâr**, çev. Hicabi Kırlandıç, Kurtuba Yayınevi, 2012.
- CÂMÎ, **Sûfilere Armağan: Tuhfetu'l-ahrâr**, çev. Yusuf Öz, Kurtuba Yayınevi, 2009.
- CANDOĞAN, Kamil- MALAK, Sefer, "Nefehatü'l-Üns Min Hadarati'l-Kuds Tercümesi", Bugün Gazetesi-Bedir Yayınevi, İstanbul 1971.
- CUNBUR, Müjgan, "Hâcibî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C: 4, AKM Yay. s. 325
- ÇELEBİ, Asaf Halet, **Molla Câmî**, Hece Yayınları, bs. 2, Ankara, 2012.

- ÇELEBİ, Lâmi'î, “Nefehâtu'l-Uns min Hazarâti'l-Kuds”, Darü't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, İstanbul-1270, 1298.
- DAĞLAR, Abdülkadir, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/ 4 Fall 2007.**
- DEVELİOĞLU, Abdullah, Fulku'l-ebhâr fî Şerh-i Luccetu'l-esrâr yâhüd Mecma'u'l-ezhâr fî Şerh-i Huccetu'l-ahrâr, Kayseri: Erciyes Matbaası (1914)
- GİBB, E.J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Tercüme Ali Çavuşoğlu, C I-II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- GİBB, E.J. Wilkinson, “Osmanlı Şiirinin Genel Karakteri”, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, **Osmanlı Araştırmaları XXVIII**, İstanbul-2006.
- HİKMET, Ali Asgar, **Câmî Hayatı ve Eserleri**, Çeviren: M. Nuri Gencosman, MEB. bs. 2, Ankara, 1963.
- İNBAŞI, Mehmet, “Van Valileri (1755-1835)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 29, Yıl: 2006, s. 204.
- KARACAN, Melek “Mollâ Câmî'nin Levâyıh Adlı Eseri -İnceleme-metin-”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Câmî'nin Erbain'i ve Türkçe Tercümeleri*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1952; Sadık Cihan, *Nüzhet Ömer Efendi ve Hadis-i Erbain Tercümesi*, **Ondukuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 5, Samsun 1991, s. 35-51
- KARAKAYA, M. Ali, Cennet Anahtarı (Luccetu'l-Esrâr'ın Şerhi) ve Küşeykûl (Keşkülçük), Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973.
- MACİT, Muhsin, “Abdurrahman Câmî ve Osmanlı Edebiyatı”, **Yedi İklim Dergisi**, 1(Nisan 1992), s. 20-24.
- NABLÛSÎ, ‘Abdulganî, *Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs*, C: I, İstanbul, 1304; C: II, Kahire, 1323.
- OĞRAŞ, Rıza, **Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u**, (İnceleme-Metin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri, Burdur-2001.

- ÖZDER, Deva, “Ahsanul Kasasa Şarih Bakışı: Hâcibî'nin Yûsuf u Zelîhâ Şerhi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2017, s. 45-52.
- ÖZKAN, M. Ali, *Sırlar Denizi*, Semerkand Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2017.
- RÂŞİD, Ahmed, Terceme-i Manzûme-i Luccetu'l-Esrâr ma'a Aslihi adıyla basılmıştır (Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, Dersaadet, 1315/1898.
- SATOĞLU, Abdullah, Kayseri Ansiklopedisi, Abdullah Develioğlu (develi.org.tr-adanamuftulugu.gov.tr, 13.8.2015)
- SEVGİ, Ahmet, *Molla Câmî'nin Erbain'i ve Türkçe Manzum Tercümeleri*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 6, Güz 1999, s. 1-145.
- ŞANLI, İsmet, “Mollâ Câmî'nin Yusuf u Züleyha'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi”, *Turkish Studies*, C: 5/1, Yıl: 2010, s. 1328-1345.
- TAŞKIN, Bilal, “Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-Vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlîl ve Tahkîki”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2015, S: 7, s. 73-109.
- TUĞLUK, İbrahim Halil, “Türk Edebiyatında Bahâristân”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 26, S: 1, Elazığ 2016,
- TURGUT, Kadir, “**Molla Abdurrahman Câmî, Hayatı, Eserleri ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Güteryüz, İstanbul, 2013.
- UYAR, Abdüllatif, “Câmî”, **Menkîbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi**, Berekât Yayınevi Cilt 1, İstanbul, 1983.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011.
- ZEYREK, Yunus, “Ahıska Meşhurları-III” , *Bizim Ahıska* (Üç Aylık Kültür Dergisi), S. 1.